

GLASNIK SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

UDK 39/497.12(05) ISSN 0351-2908
Leto 36/1996, številka 4

Cena: 500 SIT

Predstavitve etnološke zbirke na kmetijski šoli v Wojslawicach na Poljskem. Foto: Mihaela Hudelja, september 1995.

Vol. 36, No. 4

LJUBLJANA DECEMBER 1996

BULLETIN OF THE SLOVENE ETHNOLOGICAL SOCIETY

KAZALO:

UVODNIK

Mojca Ramšak

Za-mejci kot folklorna posebnost, str. 1

Rajko Muršič

Priprava Glasnika ni mačji kašelj, str. 1

RAZGLABLJANJA

Sanja Kalapoš

Manifold identity of a territorial subcultural group from Zagreb, p. 2-6

Mnogostruki identitet zagrebačke teritorialne subkulture skupine, (sažetak), str. 7

Mnogotera identiteta zagrebske podkulture skupine, (povzetek), str. 7

Slavko Kremenšek

Vzvrtni vidik - zanemarjen etnološki metodični pristop?, str. 8-10

The retrograde point of view - a neglected methodological aspect in ethnology?, p. 10-12

Suzana Barbiric

Gare in življenje Mariborčanov med obema vojnama, str. 12-16

Handcart and the life of the inhabitants of Maribor between the two wars, (Summary), p. 17

Mirjam Mencej

Sv. Nikolaj alias Veles pri Slovanih, str. 17-20

Saint Nicholas alias Veles in the Slavic world, (Summary), p. 21

Božidar Jezernik

Verska pripadnost in narodna identiteta v ekstremnih razmerah, str. 22-29

Religious belonging and national identity in extreme conditions, (Summary), p. 29

KOROŠKI ETNOLOŠKI UTRINKI

Vinko Ošlak

Kam kaže narod?, str. 30-33

Where does the nation lead to?, (Summary), p. 33

Herta Maurer-Lausegger

Etnološko arhivsko gradivo pri Slovenskem sporedu deželnega studia ORF v Celovcu. Kratek sprehod po arhivu, str. 34-35

Das volkskundliche Archivmaterial der Abteilung für slowenische Sendungen beim ORF Landesstudio Kärnten - Ein Streifzug durch das Archiv, (Zusammenfassung), S. 35

Damjana Žbontar

"Da bi le zdravje še bilo!", str. 36-39

"If only we would be healthy!", (Summary), p. 39

Sandra Habjanič

"Pusti se izpraševati, odkriti in spoznati, pa boš izpraševal, odkril in spoznal!", str. 40-42

"Let the others ask, discover and get to know you, and you yourself will ask, discover and get to know!" - On ethnographic experience in Carinthia, (Summary), p. 42

Mojca Ramšak

"Mogoče bom spet prišla na Koroško... Mogoče." Govorljivost koroškega dnevničarskega opusa Marije Makarovič, str. 43-50

"Maybe I will come to Carinthia again... Maybe." - Eloquence of the Carinthian diary opus of Marija Makarovič, (Summary), p. 51

Marija Makarovič

Poročilo o delu pri Zilji, dne 9. julija 1990 ali: "Svetloba v juliju", str. 52-54

The report in work in Zilja, July 9, 1990, or: "The Light in July"

KOROŠKI ETNOLOŠKI UTRINKI - IZ OČI V OČI

Mojca Ramšak

"Terensko delo je del mojega načina življenja." Intervju z Marijo Makarovič, str. 55-59

"Fieldwork is a part of my way of life." An interview with Marija Makarovič

Irena Lesjak

Poročilo o urejanju fotodokumentacije Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik v Celovcu, str. 60

Report on settling of the photograph documentation in the Slovene Institute of Ethnography Urban Jarnik in Celovec/Klagenfurt

Za-mejci kot folklorna posebnost?

Ko sem pred kakima dvema letoma poslušala predavanje Pavleta Merkuja o živosti ljudskega izročila Slovencev v Italiji, mi je kot opomnik ostala pod kožo zadrti ost, če ne kar harpuna, njegovega retoričnega vprašanja o tem, kdo je bolj zamejski, torej za-mejci; Slovenci, ki jim je samoumevno, da imajo infrastrukturo javnih izobraževalnih in kulturnih ustanov, ali Slovenci za-mejci, ki z velikimi napori vzdržujejo in krpajo mrežo, s katero skrbijo za ohranitev in razvoj slovenske kulture in jezika. Zato se je rodila ideja o zamejski številki Glasnika SED. Kljub številnim pisnim in ustnim vabilom, ki jih je poslalo uredništvo Glasnika, so prispeli le prispevki s koroško tematiko. Tako koroški etnološki utrinki vsebujejo prispevke, ki informirajo o delu etnološke in sorodnih dejavnosti na Koroškem.

Na Koroškem se trenutno z etnologijo ukvarjata dve organizaciji, ki se trudita nadoknaditi tisto, česar šola, tudi dvojezična, ne utegne naučiti. Pod svojim okriljem pomagata številnim društvom, ki svoje kulturne in tudi domoznanske dejavnosti sama ne bi mogla izpeljati, pohvalita pa se lahko tudi s kakovostno založniško dejavnostjo. Žal pa zaradi iracionalne ideološke ločnice le malo sodelujeta, kar ni v prid niti Slovincem niti njima, pa tudi ne strokovnim prizadevanjem.

Prva od omenjenih je organizacija je Slovenska prosvetna zveza iz Celovca, ki med drugim pospešuje zbiranje in publiciranje etnološkega gradiva z namenom, da bi postavila regionalni etnološki muzej na dvojezičnem ozemlju. Druga je Krščanska kulturna zveza, prav tako iz Celovca, znotraj katere deluje Slovenski narodopisni inštitut Urban Jamnik, ki prav tako zbira gradivo in z neverjetno na-

glico izdaja knjige o življenju koroških Slovencev v preteklosti in do neke mere tudi v sedanjosti.

Med nekaterimi koroškimi Slovenci se vse bolj uveljavlja zavest o nujnem sožitju med dvema narodoma, vendar ne za ceno pozabe lastnih korenin ali izgube jezika. Tako stanje pa kar kliče etnologe k raziskovanju ne samo podeželskega obrobja, pač pa tudi mestnega okolja in z njim povezanih sodobnih tem, množične kulture "nove" generacije koroških Slovencev in podobnih tem. Glede na dejstvo, da koroške Slovence etnološko raziskujemo v glavnem "uvoženi" etnologi in etnologinje z južne strani Karavank in glede na to, da je med njimi vedno več mladih, je moč pričakovati, da bodo v kratkem ugriznili tudi v ta zalogaj. Še posebej zato, ker slovenski jezik na Koroškem močno nazaduje in ga v medsebojni komunikaciji uporabljajo bolj starejši kot mlajši. Ali z besedami Florjana Lipuša: "Moj sosed govori slovensko samo še s kravami, ko jih zvečer pokliče s paše, otroke nagovarja le nemško. Slovenska govorica se umika v zakotne zaselke v grapah in na samotne hribovske kmetije, slovenski šolarji se med seboj pogovarjajo nemško in tudi vsi slovenski otroci niso prijavljeni k dvojezičnemu pouku." Ali tako stanje pomeni, da bodo Slovenci čez pol stoletja le še folklorna posebnost? Ob tem se prav gotovo hudočno zahehljajo avstrijski nacional-socialistični politiki, kaj pa lahko storimo etnologi?

Zdajšnji prispevki že nakazujejo nekaj poti in morda tudi nudijo kakšen odgovor.

Mojca Ramšak

Priprava Glasnika ni mačji kašelj

Kot je razvidno iz kazala, je zadnja letošnja številka Glasnika zelo pestra, tako kot so pester etnološke dejavnosti na tej in oni strani meje, kar nas lahko samo navdušuje. Priprava Glasnika se niti ne začne niti ne konča na uredništvu, temveč je v prvi vrsti odvisna od vaših prispevkov. Pri tem bi rad ponovno opozoril na nekaj stvari, ki bi, če bi jih pisci besedil upoštevali, urednikom bistveno olajšale delo.

Naj na kratko opišem postopek priprave Glasnika, da pojasnim nekatere napake, do katerih tu in tam še zmeraj prihaja, čeprav se zares trudimo, da bi jih bilo čim manj. Besedila, ki prihajajo na naš naslov, so napisana v najrazličnejših formatih, če avtor uporablja računalnik, in v najrazličnejših oblikah, pri čemer so največje razlike pri pripravi opomb in navedb. Potem ko urednika dobi mnenje oz. recenzijo kvalificiranih strokovnjakov o posameznem besedilu oz. ko se se z besedilom seznanijo člani uredniškega odbora (torej ob prižgani zeleni luči za objavo), se začne tehnični del priprave besedila za objavo.

Besedilo najprej posredujemo lektorici (ta svoje delo, tako kot vsi drugi sodelavci Glasnika, opravlja zastoj, za kar se ji seveda zahvaljujem), ki ima praviloma z njimi kar precej opravka, saj so redka, preredita tista besedila, ki zadoščajo minimalnim jezikovnim standardom za objavo. Če je besedilo napisano na pisalnem stroju, ga je potrebno pretipkati (pri tem in pri vnašanju lektorskih popravkov nam je lansko leto pomagala študentka etnologije Mateja Habinc, za kar se ji iskreno zahvaljujem). Če je napisano v tujem jeziku, ga je potrebno prevesti.

Pisci besedil najpogosteje pošiljajo besedila v zadnjem trenutku, tako da pozabijo pripraviti čim bolj obširne povzetke, s katerimi lahko svoje delo predstavijo tudi mednarodni javnosti. Prevajalci, žal, svojega dela ne opravljajo zastoj, zato moramo biti pri Glasniku relativno skromni pri prevodih. Preden posredujemo besedilo v pripravo za tisk, moramo pripraviti še tehnično in uredniško redakcijo besedil, kar pomeni najprej poenotenje šumnikov in temeljnega formata besedil v Wordu ter poenotenje pisanja črk v naslovih in mednaslovih. Poleg tega je potrebno urediti in poenotiti tudi navedbe virov in načine navedbe virov v opombah, kar seveda počneva

sama s sourednico.

Bistveni del tehnične priprave besedil zadeva njihovo pripravo za tisk. Ker vlada na računalniškem tržišču nepregleden kaos (kljub velikemu vzponu Microsofta in njegovih Oken), je le malo besedil kompatibilnih z zahtevami urejevalnika besedil (Ventura), v katerem pripravljamo besedila za objavo. Prva težava je raba slovenskih šumnikov (in drugih eksotičnih znakov). Sedanji program pri pripravi za tisk je najbolj zadovoljen z besedili v Wordu za Windows z naborem znakov SL Dutch. Če na domačem računalniku uporabljate šumnike in lahko vidite tudi druge eksotične znake (npr. poljske), še nikakor ni rečeno, da jih bo "prepoznala" tudi Ventura. Enako velja za opombe pod črto: Ventura namreč opomb v Wordu sploh ne "bere". Zato smo pripravili podprogram, ki opombe iz enega urejevalnika besedil "prevede" v drugega, vendar pa stvar ni povsem zanesljiva, saj tu in tam pošteno zameša določene dele besedil. Upamo, da bo tovrstnih težav vedno manj, saj se na dosedanjih napakah dokaj uspešno učimo, pa vendarle... Računalniški škrti so najbolj razširjena vrsta sodobnih nepridipravov!

Po računalniški obdelavi gradiva in umestitvi določenih skic ali fotografij v glavno besedilo je glavno delo končano in so na vrsti korekture. Urednika opraviva najmanj tri, večkrat tudi štiri do pet korektur, pa vseeno ostane še kakšna spregledana zadeva (največkrat seveda spregledamo velike stvari, ki jih imamo dobesedno pred nosom).

Ko pregledamo še prve poskusne odtise Glasnika, damo zeleno luč za tisk. Ni treba omenjati, da na koncu sami dajemo Glasnik v kuverte, ga frankiramo in odnesemo na pošto. Zato poskušajte sprejeti morebitne težave čim bolj dobrohotno. Da bi nam olajšali delo, pa vas vendarle prosim, da pri pripravi besedil najprej pokukate v zadnjo številko Glasnika in pripravite besedilo po vzoru objavljenih besedil. S tem nam boste prihranili veliko dela in bistveno zmanjšali možnosti, da se bo v vaše besedilo prikradla kakšna neljuba napaka.

Rajko Muršič

MANIFOLD IDENTITY OF A TERRITORIAL SUBCULTURAL GROUP FROM ZAGREB

The discussion of the terms youth, subculture and identity is in this paper based on an example of a territorial subcultural group from Zagreb; the author also questions the practical connection between these ethnological categories. The paper shows the complexity and the manifoldness of identity of members of such a group, as well as the ways this complex and manifold identity was manifested. The final part of the paper discusses the differences between the ethnological and sociological perspective in dealing with subcultures (not only the youth subcultures).

If we define identity as "a dynamic process of construction and reproduction over time, in direct relation or opposition to specific other groups and interests" (Löfgren 1991: 105), or as "the confirmation of existence, that something is exactly what it is, and not something else or something non-existing, what cannot be comprehended without the object it has been in relation with"¹ (Meštrović 1988: 435, according to Grbić 1994: 120), it is clear that "in modern and complex societies identity is also complex, and according to this, every individual can have a manifold identity. That phenomenon is in anthropology called *nested identity* and it implies the orientation of an individual in a wider cultural and even sub-cultural system" (Grbić 1994: 122). "We view identities as *achieved*; not fixed but negotiated products of the ongoing flow of interaction. By this, we mean that identities are features which people can occasion as relevant in their day-to-day dealings with each other" (Widdicombe and Wooffitt 1995: 131).

In this paper I would like to illustrate the manifold identity of the members of one of Zagreb's subcultures that was active during the 1960s and 1970s, and by viewing this example I would like to offer some new theoretical standpoints for examining the (youth) subcultures and their connections with identity.

The group that I studied² consisted mainly of boys, rarely of girls, from *Martićeva* Street in Zagreb, which gave the group its name - the *Martićevci*. The group was the most active during the 1960s and 1970s, and that was the time that I concentrated on the most. The young people would join the group approximately at the age of fourteen (i.e., after they have completed elementary school), although there were even

some younger members of the group, and they would leave the group approximately at the age of twenty-five. That is also the age range that defines the term youth.

Almost every district of Zagreb situated on the north bank of the Sava river had such a group that 'defended district's interests' (*braniti interese kvarta*),³ which actually meant controlling the dances, having loud night motorcycle rounds through their part of the city, using 'their territory' (*svoj teren*) to 'sponge off the money from the passers-by' (*žicati novac od prolaznika*), etc. The other activities of the group usually included minor criminal actions on other groups' territory, such as breaking the shop-windows or robbing the news-stands, which was not motivated by the material reasons, but by revenge to the group whose territory it was. And, last but not least, there was the football cheering, the activity that played an important role in the lives of the *Martićevci*.

Most of the *Martićevci* completed the crafts' schools, some of them even spent some time in juvenile reformatories and almost all of them were from the working-class background. The sociological attitude emphasizes that "a problem common to all sub-cultural theories of delinquent behavior is that of explaining why not all inhabitants of the relevant neighborhoods appear to become delinquent. /.../ On the other hand it remains apparent that a certain proportion of juveniles in delinquent areas appear to be able to escape the coercive effects of their environment. A part of the answer probably lies in the detailed organization of the community" (Timms 1971: 18). At this point it has to be stressed that sociologists studied mainly the delinquent districts of different cities and by using this approach they reached their theory of residential differentiation, which cannot be applied in this case. As I have already stated, almost every district of Zagreb situated on the north bank of the Sava river had (or has) this kind of subcultural groups, but only a small number of the young inhabitants of these parts of town were (are) members of such subcultural groups.

Discussing the identities of members of the group, I shall begin with the interrelations between members within the group itself, and then move towards the identities they create in relation to members of the wider society, because "an understanding of the interrelationship between individuals, sub-cultural groups and society ought to be central in understanding youth subcultures" (Widdicombe and Wooffitt 1995: 52). Namely, the description of members of the *Martićevci* group that I gave above can only be applied to one part of the group. There were also boys of the same age living in the neighbor-

1 All the quotations from the Croatian language were translated into English by the author.

2 The research was conducted within my graduate thesis during February 1994 and April 1995 in Zagreb. I talked to about fifteen informers between 35 and 45 years of age. The majority of them were members of the *Martićevci* group, but the check-research was done by talking both to members of the *Martićevci* group and members of other territorial groups that were active during the same period of time. All of my informers remained anonymous.

3 All the data in the following section come from my informers, their expressions are indicated by inverted commas, and the original expressions are given in brackets.

hood, who belonged to the middle or upper-middle class, attended grammar schools and most of whom now have university degrees. The mutual relationship between the two subgroups of the same neighborhood was quite complex - both of them considered themselves to be the *Martićevci*, except that the latter were called 'the good kids' (*dobra djeca*) by the delinquents, while the "delinquent part" of the group considered themselves to be 'the real Martićevci.' The so-called 'good kids' were not actively present in the group, they were some kind of observers, but they liked to say that they were *Martićevci* too, while 'the real Martićevci' recognized them according to the circumstances. Sometimes the 'good kids' would get beaten up by members of other territorial groups, who would do this knowing that they were not able to defend themselves, and then 'the real Martićevci' would, as a rule, recognize their good counterparts and avenge them. The difference between these two subgroups is the first level of the differences in their identity - while the first were *being* subculture, the latter were merely *doing* subculture. As Widdicombe and Wooffitt say, "being a member /.../ can only be achieved by having the right grounds./.../ Shallow members are merely 'doing'./.../ they do not have the correct grounds or reasons./.../ The 'right' or genuine grounds for membership are tied to individualistic notions such as feelings, personal desires, intrinsic difference, and to personal motivation for realizing or expressing these feelings" (Widdicombe and Wooffitt 1995: 156- 157). This makes the first difference in the subcultural identities of members of such a group. From this point on I shall concentrate only on the members who *were* subculture, i.e., the ones that took active part in the subculture and on the identities that were present in their mutual subcultural activities.

Since this particular subcultural grouping had primarily territorial characteristics, and then all the others, I shall begin with the smallest spatial units - districts of town (*kvartovi*). As I have already said, almost every district of town had its own subcultural group that was in rivalry with identical groups from other districts. The *district identity* was presented by the protection of one's territory, i.e., "possessing" parts of town where the group was from, as well as some places in other groups' districts. Those "distant places" were most usually disco clubs, busy street corners, etc.

The only way for members of one group to win such a place in other group's territory was to fight for it, while they almost never had to fight over places within their territory. Two neighboring groups would have a fight over some border area (a street, square, etc.), but it was not so often. Members of subcultural groups of that time were not able to express their mutual territorial identity visually, like their counterparts in Western Europe, especially in Great Britain, because travels abroad were reduced to minimum, and prices of trendy clothes were high above the purchasing power of working-class youth. Fashionable clothes that very few people in former Yugoslavia managed to get from abroad completely lost their original meaning and obtained a completely new one; for example, according to Widdicombe and Wooffitt, in Great Britain black leather jackets were the most important part of visual identity of the young who were low paid, unskilled manual laborers (Widdicombe and Wooffitt 1995: 9), while in the former Yugoslavia they were worn by the young of upper-middle class background, who attended grammar schools and universities.

Therefore, as a result of impossibility of achieving visual uniformity, the *district identity* was transmitted through some

kind of oral communication - members of subcultural groups of each district knew exactly who was a member of which group, who no longer took part in subcultural activities, which group "recruited" new members, and so on. This level of identity, spatially the smallest, was not expressed visually, but through activities and "legends", the so-called *creating one's name* (*stvaranje imena*). In order to *belong to your district* (*pripadati svome kvartu*), one had to fight to get the recognition. It meant to defend the district's interests, to get into a fight if necessary, and, the most important, to develop a feeling of unity and friendship with co-members of the group from the same district. This means that spatially the smallest level of identity was expressed through the activities of the group for which the members themselves say were most basic for creating the group and keeping it together.

The next level of identity is based on the opposition between the "original" inhabitants of Zagreb and the others. Although the most members of territorial subcultural groups were the first generation of Zagrebians of their families (most of which moved to Zagreb from small towns or rural settings), they feel significant superiority towards the ones who were not born in Zagreb but moved here during their lifetime. This level of identity is common to members of all Zagreb's territorial subcultural groups and it in a way equalizes all of them; it can be most easily observed through an activity common to all the groups - the football cheering.

There is also some visual expression of identity presented through the cheering iconography, such as T-shirts or scarves with the name of their favorite football teams. I have to emphasize that that kind of football cheering of the young from Zagreb had absolutely nothing to do with today's cheering group called Bad Blue Boys, which "celebrated their fifth anniversary in 1991, during the last championship game with the Belgrade club "Partizan", with special choreography and fireworks" (Radin 1991: 89), but still some of the basic characteristics and motivations of the cheering activity from the past and present are identical. Some sociologists consider football supporters to be "a population that has its own 'codes' and its own rules of behavior" and therefore treat this kind of behavior "as a kind of youth subculture" (Žugić 1991: 64), although they themselves acknowledge that "their involvement in sports is only a part of the group of weekly activities" (Žugić 1991: 55) and that "the football supporters rarely contact in-between the football games" (Radin 1991: 67).

Since "subcultures offer style, values, ideology and a way of life as elements of creating the alternative identity, and the substance of the term subculture implies a way of life of a lifestyle as a more permanent form of behavior, which is not present in football supporters, some define the supporters subculture as a situational subculture" (Fanuko 1991: 14). Besides, Perasović defines football supporters as "groups that think of the cheering and creating the supporting core as the means of identification, that most usually have their own names, that consider themselves an equal element which most usually (but no way only) chooses the sports playground as a place for social action" (Perasović 1989: 58), and as we can clearly see, the origin of the group name *Martićevci* defines a territorial, not a supporting group. I cannot treat football supporting activities and gatherings of the members of *territorial* subcultural groups as a special subculture, but only as common activities, perhaps as *situational* subculture (as suggested by Fanuko) which in this case presents spatially widest and most complex level of identity.

Let us start from the beginning. The Zagreb component of

their identities is observable during football games between football teams "Croatia" (called "Dinamo" at the time) and "Zagreb", both from Zagreb, and teams from other (Croatian) cities. Regardless of which of the two teams the members of subcultural groups support, they would visit the games of both of the teams from Zagreb (except when they play against each other), not only in Zagreb, but also in other cities, no matter how far they have to travel. When the Zagreb teams would have games with teams from smaller towns or even villages, the supporters from Zagreb would primarily show their urban identity. In showing it, Zagreb was not perceived as the capital of Croatia, but simply as a large city, an urban center.

Since my informers did not emphasize only their Zagreb, but also Croatian identity, it was important for them to attend the games of any of the Croatian football teams that played against any of the teams from any of the former Yugoslav republics, especially Serbia. For example, the supporters from Zagreb would very often travel to other former Yugoslav republics to see a game between "Hajduk", the team from Split and some other team. During the last couple of years of existence of football supporters' groups, there have even been created slogans that explicitly show this "friendship", such as "Hajduk' and 'Dinamo' are two fraternal teams, the whole Croatia is proud of them"⁴ (Lalić 1993: 195).

A number of my informers emphasized that "they had always been Croats, not only for the last five years", and that "they had never been afraid of showing that they were Croats". Their *Croatness* was mainly present at such inter-republic football games; when, besides the usual supporting and insulting the other team, there were also insults based on each other's nationality. For example, "the Torcida's shouting 'We're Croats' was answered by supporters from Belgrade with 'Why are you complaining to us?'"⁵ (Lalić 1993: 200), and "quite usual name given to Serbian players and supporters was 'Gypsies'" (Lalić 1993: 199). Of course, when the Croatian supporters went to other republics and insulted the hosts there (or vice versa, which happened on regular basis, i.e. much more often), they would very often end up in police stations where, besides having legal problems, they would often get beaten up. Nevertheless, they considered this kind of supporting to be their contribution to the solution of current political problems and a form of liberating their suppressed national feelings.

Since one of the major tasks of gathering of such groups from the level of city districts up to much wider levels was fighting, they always used every opportunity to get into a fight. If there was not any, they would provoke it, and occasional beatings at police stations did not seem a high price to pay. Since "during the communism the national issue was automatically oppositional, and the manifestations of emphasizing the national created a powerful political echo, it is not odd that the majority of supporters of important teams took over the national discourse" (Fanuko 1991: 20). "Football is an ideal situation for experiencing emotions, i.e., for creating and recreating animosities towards other teams, their players and

supporters" (Radin 1991: 75), and I would like to add that it also infers the supporters of different regional, cultural and national backgrounds.

It also has to be taken into consideration that the national intolerance or at least disagreements quietly existed during the 1960s and 1970s, and has today been intensified by the war "into a current social frame within which the relationship friend-enemy is created. This relationship is a constituent part of all the adolescent groups, so that the playground aggression was connected primarily to national reasons, but also to the supporting ones" (Radin 1991: 92). Although during that period of time there were no supporting groups in former Yugoslavia - except for Torcida, which is "the oldest supporting group in former Yugoslavia, founded in 1950" (Lalić 1993: 85) - a great number of sociological observances concerning today's supporting groups can also be applied to the supporters from 1960s and 1970s, although I have to emphasize again that the reasons for gathering of those subcultural groups were not supporting football teams and that the members were not primarily supporters. Supporting was one of their activities and an indicator of their urban (Zagreb) and national (Croatian) identity. This example shows that the subcultural identity, i.e., the identity of members of only one subcultural group is complex and manifold.

Besides football supporting, which was no doubt very important, the *Martićevci* engaged themselves in other activities as well. They would *control their part of town*, their disco clubs, etc. The rules of behavior were strict; a member of a subcultural group was not supposed to come to other group's dancing; if he did, he had to behave as a *guest* - in other words, he was not allowed to approach the girls from this *territory*, to choose songs from the juke-box, etc. On the other hand, when the group was on *their territory*, its members acted like the *bosses* - disc-jockey had to play the music according to their choice, they did not allow anyone to approach *their girls*, and very often they tried to start a fight. If there was no cause, they would make one up. Finally, their (as well as the members' of other groups) favorite pastime was motorcycles and fast, noisy, night-driving through the city.

Although the main reason for gathering of this particular group (and the other territorial subcultural groups of that time) was spatial or territorial one, we have to note the common age of the members of the group. Haviland says that "the institutionalization of age makes it clear that cultural rather than biological factors are of prime importance in determining social status", and that "theoretically speaking, membership in an age grade ought to be automatic: one reaches the appropriate age, and so one is included, without question, in the particular age grade. /.../ Sometimes, though, one has to buy one's way into the age grade for which one is eligible" (Haviland 1981: 257), and sociologist Brake⁶ discusses the context of creating youth subcultures and says that "the young are subjected to professional, educational and economical changes in certain historical moments, and they experience those changes as a generation. That is why the majority of subcultures which are explicitly deviant are a part of the sub-

4 Of course, the Croatian version of the slogan rhymes. Here is the original: "Hajduk' i 'Dinamo' dva su kluba bratska, sa njima se ponosi čitava Hrvatska."

5 Torcida is a supporting group from Split, Croatia, and the event took place at a game during the last couple of years of former Yugoslavia's existence.

6 This paper was published in a Belgrade magazine "Potkulture" (Subcultures). Unfortunately, when publishing a translation, the magazine didn't mention the name of the publication where the original had been published.

culture of the working-class young. Namely, this group is the most sensitive towards the economical changes, and the issue that can be the usual class problem is experienced in a completely different way within the context of a new generation" (Brake 1986: 24).

There is an important reason for a careful use of the term *youth subcultures* - many members of subcultures who had built their subcultural identity as young people are in their thirties or forties today, and they have kept at least some part of the subcultural identity from their youth. As Widdicombe and Wooffitt say, with the emergence of the punk subculture in 1976 its followers were only the young, which was vividly and comprehensively documented by the mass media (Widdicombe and Wooffitt 1995: 11). However, since the emergence of punk it has been twenty years; many of punks from 1970s are no longer members of the punk subcultures, but some of them still are. The same, if not even more obvious, can be applied to members of hippie, heavy metal or Hell's Angels subcultures. Since the scholar researches of those subcultures began at the same time the subcultures developed, or perhaps slightly later, it was logical that they should be defined as *youth subcultures*. However, concerning the age of a part of subcultural population, this term is no more applicable. I therefore think that subcultures - territorial, music, or any other kind - cannot be treated merely as one of the young subcultures but as a subgroup or subculture of the society/culture as a whole.

We also have to be aware not only of theoretical, but also (and especially) of practical inseparability of the terms *subculture* and *identity*. Namely, I consider the creating of subcultural belonging to be a kind of a paradox - if we accept the definition of identity as a created, not inherited notion, and as a dynamic process that is constructed and reproduced over time in direct relation to other groups (which actually means to the other side of the opposition), clearly identity is based on differences. That means that the basis of each of our (manifold) identities is an opposition, i.e., the comparison with something else. The paradox appears when, wanting to be different, an individual searches for his own personal way of expressing the characteristic which he thinks makes him different, but at the same time (consciously or subconsciously) he accepts characteristics of a group of people that express their differences towards the dominant culture in the same or very similar way.

Of course, it raises many issues - whether the group identity is a sum of individual identities, whether it is created by the individuals and is it subjected to the changes which make the members of a subculture, or, once established by a group of (creative) individuals, it becomes relatively constant, so that the only task of new members is to accept or not to accept a (subcultural) identity. I agree with Hebdige who says that "the style no doubt made sense for the first wave of the self-conscious innovators on the level which is unapproachable for the ones that became the punks after the subculture made its appearance and intrigued the public. Punk is unique concerning this matter: there is a significant difference between the creators and the followers in every subculture" (Hebdige 1980: 119).

Sociologists dealt with subcultures much more often than

ethnologists (not only in Croatia), while there were no systematic researches of youth or any other subcultures in Croatia.⁷ I therefore think that it is important to point out some of the essential differences in ethnological and sociological approach to subcultures.

Since the definition of sociology says that it is "the systematic study of behavior and human groups" and that "it focuses primarily on the influence of social relationships upon people's attitudes and behavior and on how societies are established and changed" (Schaefer 1989: 5), the sociologists have often defined subcultures as a reaction towards the class system, such as "the expressive forms that express the basic tension between the ones who have power and the ones who are determined to inferiority and second-class lives" (Hebdige 1980: 127) or "a segment of society which shares a distinctive pattern of mores, folkways, and values which differ from the pattern of the larger society" (Schaefer 1989: 79). According to this, "there are a number of ways that subcultures develop /.../ Subcultures may be based on common age (teenagers or old people), on region, on ethnic heritage, or on beliefs (a militant political group). /.../ Subcultures often emerge because the dominant society has unsuccessfully attempted to suppress a practice regarded as improper, such as use of illegal drugs" (Schaefer 1989: 79). Perasović says that "there are no papers that make connection between football supporters and youth subcultures the way they exist in our cities. On the other hand, those contexts are all reserved for different variants of rock culture, and the discussion of football supporters' groups is very rare in such texts. /.../ In Great Britain there is an overlap between the football supporting subcultures and parts of rock subcultures. /.../ The football supporting subculture, which exists on its own, can be entered by members of certain types of rock subcultures, who can also keep their style and identity" (Perasović 1989: 57). In tune with his observations, I also have to note the same or similar tendency of non-accepting (or ignoring) the territorial subcultural groups in researches on subcultures (i.e., the approach that implies that the stylistic and music subcultures are the only one). Perasović showed the merge of supporting and music subcultures in some of their segments on the example of Great Britain, and my example proves that territorial subcultures that take part in the supporting activities (during the period of time when there were no organized supporting groups in former Yugoslavia, and the music subcultures were not mass movements, as I have already noted), and they have some of the characteristics of today's supporting groups, but the territorial aspect of their identities still remains the primary one.

In distinction to the sociologists, the ethnologists should examine the subculture in relation with the established ethnological categories, such as identity, age groups and age grades, territorial gatherings, etc. It is also very important to establish what is the real identity of members of the dominant culture and what are the differences between their identity and the identity of the members of a subculture within the same culture. Not paying attention to those similarities and differences could lead to a complete relativization of terms *dominant culture* and *subculture*. Anyway, as I have already emphasized, the most important characteristic of the *Martićević* group was spatial, so that their common age or

⁷ For example, the Croatian ethnologists who dealt directly with the youth subcultures were Maja Povržanović (1984-1985), Ines Prica (1987, 1988), and, indirectly, Milivoj Vodopija (1976), who placed the high-school graduate ceremonies of Zagreb students in the context of van Gennep's theory of rites of passage.

social stratum were not so important (after all, there was also a part of the *Martićević* group, although usually present only as passive observers, of the middle-class background).

That is why the studying of this type of subcultures requires comparison with bibliography on similar type of generational, but primarily spatial gathering of the young in rural settings. Jasna Čapo Žmegač writes about the boys' associations in Istria, Croatian Primorje, Dalmatia and Burgenland (Austria). In these places boys' associations are more formal, with a special ritual for admitting new members, while in the continental parts of Croatia those associations are informal groups without firmer organization. Regardless of the firmness of their organization, those associations tend to intervene into the life of their communities at the same moments, such as when a boy visits a dance in another village, courts with girls from another village or even proposes one. Boys from the girl's village, assuming that they have a claim upon girls from their village, try to discourage boys from other villages - they make fun of them, chase them away and sometimes even beat them up. The boys also act as morality keepers in their communities. So, the function of boys' associations is not only organizing the social life of men of a certain age, but also contributing to the social control of the community (Čapo Žmegač 1995). It is thus obvious that both in rural and urban settings that are not only spatially but also temporally different, there is the same pattern of behavior.

I wanted to show the complexity of manifold identity of a youth subculture, the construction of identity according to the inner relationships of the members of the group, the shift in the construction of the territory-based identity, and, finally, the essential differences between the ethnological and sociological approaches to this subject. I also tried to confirm the theoretical conclusions that I offered at the end of the paper by using the materials that are urban, spatially and temporally close to us.

REFERENCES CITED

- BRAKE, Mike 1986: Potkultura kao analitičko oruđe u sociologiji /Subculture as an Analytical Tool in Sociology/. In: Potkultura 2. Beograd. Pp. 14-26.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna 1995: Seoska društvenost /Rural Sociability/. Manuscript. Zagreb.
- FANUKO, Nenad 1991: Okvir za razumijevanje ponašanja ekstremnih navijača /The Frame for Understanding of the Extreme Supporters' Behaviour/. In: Furio RADIN, ed. Zagrebački nogometni navijači: grupni portret s BBB u središtu /Zagreb Football Supporters: The Group Portrait with Bad Blue Boys in the Centre/. Institut za primijenjena društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. Pp. 9-22.
- GRBIĆ, Jadranka 1994: Mnogostruki identitet: primjer Hrvata u Mađarskoj /Manifold Identity: The Case of the Croats in Hungary/. In: Studia ethnologica Croatica. Vol. 6. Zagreb. Pp. 119-126.
- HAVILAND, William A. 1981: Cultural Anthropology. Holt, Rinehart and Winston. New York.
- HEBDIGE, Dick 1980 (1979): Potkultura: značenje stila /Subculture: The Meaning of Style/. Rad. Beograd.
- LALIĆ, Dražen 1993: Torcida. Pogled iznutra. /Torcida:

- The View From Within/. AGM. Zagreb.
- LÖFGREN, Orvar 1991: The Nationalization of Culture: Constructing Swedishness. In: Studia ethnologica. Vol. 3. Zagreb. Pp. 101-116.
- MEŠTROVIĆ, Matko 1988: Kulturni identitet - između egzistencije i utopije /Cultural Identity - Between Existence and Utopia/. In: Razvoj/Development 5/4. Pp. 435-448.
- PERASOVIĆ, Benjamin 1989: Nogometni navijači kao dio omladinske subkulture /Football Supporters as a Part of Youth Subculture/. In: Potkultura 4. Beograd. Pp. 57-64.
- POVRZANOVIĆ, Maja 1984-1985: Kultura mladih u Jugoslaviji. Pregled suvremenih etnoloških i socioloških istraživanja /Youth Culture in Yugoslavia: Overview of the Contemporary Ethnological and Sociological Research/. In: Etnološki pregled. Vol. 20-21. Beograd. Pp. 39-58.
- PRICA, Ines 1987: Beogradski šminkeri /Belgrade "šminkeri"/. In: Potkultura 3. Beograd. Pp. 37-43.
- PRICA, Ines 1988: Omladinska potkultura u Beogradu /Youth Subculture in Belgrade/. Master's thesis. Manuscript 1367. Institute of Ethnology and Folklore Research. Zagreb.
- RADIN, Furio 1991: Navijači u svom prirodnom okruženju /Football Supporters in Their Natural Surroundings/. In: Furio RADIN, ed. Zagrebački nogometni navijači: grupni portret s BBB u središtu. Institut za primijenjena društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. Pp. 67-95.
- SCHAEFER, Richard T. 1989: Sociology. McGraw-Hill, Inc. New York.
- TIMMS, D. W. G. 1971: The Urban Mosaic. Towards a Theory of Residential Differentiation. Cambridge University Press. Cambridge.
- VODOPIJA, Milivoj 1976: Maturiranje kao rite de passage /Graduating as the Rite of Passage/. Narodna umjetnost. Vol. 13. Zagreb. Pp. 77-92.
- WIDDICOMBE, Sue, and Robin WOOFFITT 1995: The Language of Youth Subcultures. Social Identity in Action. Harvester Wheatsheaf. New York.
- ŽUGIĆ, Zoran 1991: Mladi, sport i navijanje /Youth, Sport, and Supporting/. In: Furio RADIN, ed. Zagrebački nogometni navijači: grupni portret s BBB u središtu. Institut za primijenjena društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. Pp. 53-65.

Sažetak

MNOGOSTRUKI IDENTITET ZAGREBAČKE TERITORIJALNE SUBKULTURNE SKUPINE

Sanja Kalapoš

Tekst je zasnovan na terenskome istraživanju u sklopu kojega je autorica proučavala jednu od zagrebačkih teritorijalnih subkulturnih skupina koja je bila aktivna tijekom 60-ih i 70-ih godina XX. stoljeća. Takve su se skupine uglavnom formirale u dijelovima grada na sjevernoj obali rijeke Save i dobivale su svoja imena prema gradskim četvrtima, ulicama ili trgovima. Ova je skupina, čiji su članovi uglavnom iz Martićeve i okolnih ulica, dobila naziv Martićevci.

Autorica govori o mnogostrukom identitetu Martićevaca, pri čemu kreće od razlika unutar skupine - naime, postoje dvije podskupine Martićevaca, od kojih su jedni aktivni sudionici subkulture, dok su drugi tek pasivni promatrači koji su s vremena na vrijeme (ovisno o okolnostima) prihvaćeni kao ravnopravni članovi.

Nakon razlaganja te razlike, autorica objašnjava prostorne pomake u konstrukciji identiteta, tj. pokazivanje kvartovskog, gradskog (zagrebačkog) i nacionalnog (hrvatskog) identiteta kroz aktivnost nogometnog navijanja. U tu svrhu konzultirana je literatura o navijačkim subkulturama; iako tadašnje subkulturne skupine nikako nisu bile prvenstveno navijačke (odnosno, nogometno navijanje bila je samo jedna od njihovih aktivnosti), neka se sociološka zapažanja o današnjim navijačima mogu primijeniti na tadašnje pripadnike subkultura.

Na kraju teksta autorica navodi najosnovnije razlike između sociološkog i etnološkog pristupa tematici subkultura i pri tome zastupa stajalište da etnolog mora proučavati subkulture u sklopu etabliranih etnoloških kategorija. Zbog toga je povučena paralela između teritorijalnih subkultura mladih u ruralnim i urbanim društvima.

Povzetek

MNOGOTERA IDENTITETA ZAGREBSKE TERITORIALNE PODKULTURNE SKUPINE

Sanja Kalapoš

Besedilo je zasnovano na terenski raziskavi, pri kateri je avtorica preučevala eno od zagrebskih teritorialnih podkulturnih skupin, ki je delovala v 60-ih in 70-ih letih dvajsetega stoletja. Takšne skupine so v glavnem nastale v mestnih predelih na severni obali reke Save in so dobivale svoja imena po mestnih četrtih, ulicah in trgih. Obravnavana skupina je dobila ime *Martičevci*, ker so bili njeni člani v glavnem iz Martičeve in sosednjih ulic.

Avtorica govori o mnogoteri identiteti *Martičevcev*, pri čemer izhaja iz razlik znotraj skupine. Obstajali sta namreč dve podskupini *Martičevcev*, izmed katerih so bili eni dejavni soudeleženci podkulture, medtem ko so bili drugi le pasivni opazovalci, ki so bili le od časa do časa (odvisno od okoliščin) sprejeti kot enakopravni člani.

Po razlagi te razlike avtorica pojasnjuje premike v konstrukciji identitete, tj. izkazovanje identitete četrti, mestne (zagrebske) in nacionalne (hrvaške) identitete skozi dejavnost nogometnega navijanja. V ta namen se je naslonila na literaturo o navijaških podkulturah. Čeprav takratne podkulturne skupine nikakor niso bile v prvi vrsti navijaške (nogometno navijanje je bila samo ena od njihovih dejavnosti), je mogoče uporabiti nekatera sociološka spoznanja o sodobnih navijačih za razumevanje tedanjih pripadnikov podkultur.

Na koncu besedila avtorica navaja najbolj temeljne razlike med sociološkim in etnološkim pristopom k tematiki podkultur ter pri tem zastopa stališče, da mora etnolog preučevati podkulture v sklopu etabliranih etnoloških kategorij. Zaradi tega potegne vzporednico med teritorialnimi podkulturami mladih v ruralnem in urbanem okolju.

VZVRATNI VIDIK - ZANEMARJEN ETNOLOŠKI METODIČNI PRISTOP?¹

Vprašanje, ki je načeto v pričujočih vrsticah, ne zadeva današnje etnološke misli v vsem njenem obsegu. Se pa nanaša na njen izvorno avtentični del, kot se zdi, v njeni celoti. Gre namreč za tisto etnološko znanost, ki so jo šteli in se je tudi sama štela med zgodovinske znanstvene discipline. To pomeni, da je glede na svojo metodološko usmeritev pripadala tej ali drugi metodološki smeri, ki je imela teoretično premišljen ali tudi le samodejno izoblikovan zgodovinski značaj. Za psihološko ali biološki naravnane odvode etnološke vede je lahko to vprašanje brez pomena.

Zgodovinske obravnave so navadno zastavljene v kronološkem pogledu progresivno. Sterotipno na tak način, brez ustrezne refleksije. Kronologija je bila dolgo časa, in je do neke mere še danes, šibak člen etnološke metodologije. Navajanje razlogov za tako stanje je tvegano, vendar zanimiva naloga.

Ljudska kultura oziroma ljudsko življenje sta bila še pred nekaj desetletji, če ne z dvema nogama pa vsaj z eno nogo, zunaj zgodovine; v zgodovinskih znanostih, seveda. Njena uvezjenost v tradiciji in občestvu kajpak ni mogla biti zunaj časovne dimenzije, toda njun bolj ali manj statično razumljen zgodovinski položaj ni navajal na natančnejše časovno opredeljevanje. To tudi ne po kataklizmi, ki jo je spričo industrializacije, urbanizacije in siceršnjih pojavov moderne dobe doživljal "stari svet". Kot da bi za življenje in umiranje ljudske kulture kot relativno samostojne kulturne strukture v zgodovinskem razvojnem procesu časovna sestavina (poleg krajevnega in socialnega določila) ne bila pomembna kot za vse druge zgodovinske pojave!

Pa vendar: za narodopisje nam, na primer, Rajko Ložar zatrjuje, da spada v vrsto zgodovinskih znanosti, da je po svoji metodično-teoretični strani navezano na zgodovinsko metodo. Ložar zavrača mnenje, da je narodopisje veda o današnjosti, njena glavna naloga je "raziskati preteklost, kajti ta veda stremi za spoznanjem kulture, ki je bila nekoč bolj ohranjena, kot je danes, saj danes že izginja". Tej ugotovitvi sledi stavek, ki nas na tem mestu posebej zanima: "Ako kljub temu izhaja iz obstoječih razmer, je to stvar metode, ne pa cilja".² Raziskovalec "mora nabirati in raziskovati sedanje gradivo", da bo spoznal "pravo lice ljudske kulture", njeno "pravo",

"pristno" in "prvotno" podobo, za katero je "čisto izven vsakega dvoma", da je bila "tem popolnejša, čim dalje gremo v preteklost".³

"Obstoječe razmere" in "sedanje gradivo" so torej Ložarju izhodišče raziskovalnega dela, metoda, ki bi jo, kot se zdi, lahko označili za značilni narodopisni metodični pristop. Cilj in smer narodopisnega raziskovalnega prizadevanja, kot ju razume Rajko Ložar, sta jasna: od sedanjosti v preteklost. Torej retrogradni vidik.

Kot je znano, je Ložarjevemu poudarjanju raziskovanja preteklosti leta 1956 ugovarjal Vilko Novak. Dejal je, da "etnografija ne izhaja iz sedanjosti le zaradi metode, marveč hoče prav razložiti sedanost, sedanje družbene oblike, gnotne predmete in duhovne pojave, pa naj so nastali pred stoletji, pred desetletji ali pred kratkim".⁴ Kot vidimo, tudi Novak sedanosti kot izhodišča etnološkega ali etnografskega preučevanja ni zanikal, posebej je le poudaril preučevanje sedanjosti, kot bi rekli, "per se".

Da so se raziskovalci v vsej zgodovini etnološke misli v daleč največji meri ukvarjali z recentnimi, tj. sedanjimi pojavi, smo poudarjali že v drugi zvezi.⁵ V kakšne namene so svoja spoznanja uporabljali, je seveda drugo vprašanje. Nekateri, na primer A. T. Linhart, so iz pojavnosti svoje dobe sklepali za obdobja, ki so bila starejša tisoč in več let. Romantiki so paberkovali med svojimi sodobniki, da bi s prežitki "narodnega blaga" osvetlili mitično narodno dušo, najmanj omadeževano v daljnji preteklosti. Nekateri so videli specifičnost etnologije v nasprotju s historiografijo v tem, da iz sedanjosti dela sklepe za pretekla obdobja. To naj bi bilo spričo pomanjkanja drugih primernih virov tudi objektivna nuja. Fritz Gräbner, na primer, pravi, da je etnološko raziskovanje zgodovinskega razvoja iz tega razloga usmerjeno od sedanjega položaja v preteklost. Izhodišče je torej nujno sedanost, sedanja kulturna podoba, ki pa je navadno sestavljena iz izvorno različnih sestavin.⁶

Utemeljevanje sodobnosti kot izhodišča etnološkega raziskovanja so torej povezovali z viroslovnimi razlogi. Lahko pa gre še za drugačne poudarke, kot smo videli pri Novaku, ki je menil, da sta oznaka in geslo "etnografija sedanjosti" (*Gegenwartsvolkskunde*) in "znanost o sedanjosti" (*Gegenwartswissenschaft*) logičen in metodično-idejno nujen protest proti enostranskemu in zgrešenemu pojmovanju, da je etnografija nekakšen del zgodovine. Vse sodobno raziskovanje v Evropi naj bi, po Novaku, dokazovalo pravilnost v sodobnosti usmerjene etnologije.⁷

Poseben pomen pa so preučevanju sodobnosti pripisovali

¹ Besedilo bo izšlo v zborniku *Etnološka stičišča 5 in 7*. Na tem mestu objavljamo tudi slovensko različico. (Op. ur.)

² Rajko Ložar, *Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen*. V: *Narodopisje Slovencev 1*. Ljubljana 1944, str. 16.

³ N. d., str. 18.

⁴ Vilko Novak, *O bistvu etnografije in njeni metodi*. V: *Slovenski etnograf 9*. Ljubljana 1956, str. 12.

⁵ Slavko Kremenšek, *Etnološki razgledi in dileme 2*. Ljubljana 1985, str. 43-44.

⁶ Prim.: Slavko Kremenšek, *Obča etnologija*. Ljubljana 1973, str. 63-64.

⁷ Vilko Novak, n. d., str. 12.

tudi nekateri zgodovinarji. Tako pokojni Bogo Grafenauer, ki je pred leti v zvezi z opredeljevanjem temeljnih pojmov o zgodovini zapisal naslednje: "Kakor se more otrok naučiti govoriti le tako, da v vsakdanjem življenju združuje določene besede z določenimi doživljenimi predmeti in pojmi, tako mora tudi zgodovinar - preden se more poglobljati v preteklost - spoznati ob vsakdanjem življenju tiste miselne kategorije in pojme, ki so potrebni za spoznavanje pisane podobe življenja. Kdor ne pozna kmečkega življenja in dela, ne bo mogel razumeti agrarne zgodovine, še manj pa jo bo lahko začel raziskovati; prav to velja tudi za politično življenje, razredne boje, vojne dogodke... in končno za intimne človeške strani zgodovinskega razvoja vse do razmerja človeka do človeka, moža do žene... Brez izkušenj, s katerimi si je pridobil ustrezne temeljne pojme, je torej zgodovinarju analiza preteklosti delno docela nemogoča. Seveda mora tudi tu vselej najprej raziskovati, koliko se oblike teh pojmov v preteklosti razlikujejo od oblik, ki jih je doživljal v sodobnem svetu, a vendar vse to jasno kaže, da zahteva preučevanje preteklosti med svojimi metodičnimi pogoji tudi čim bolj intenzivno zanimanje za sodobno življenje."⁸

Težko bi bilo reči, v kolikšni meri slovenski zgodovinarji izpolnjujejo v načrtni obliki omenjene "metodične pogoje". Vsekakor pa gre pri tem za vidik, ki je v enaki meri pomemben tudi za etnologe. Se pravi, da imamo tako opraviti še s tretjim dokazilom v zvezi s potrebo po posebnem odnosu do sodobnosti. Sodobnost naj bi bila tako izhodišče našega preučevanja, predmet našega posebnega zanimanja in ogledovalno področje pred raziskovanjem starejših obdobij. Dovolj razlogov torej, da bi ji morali posvetiti prvenstveno pozornost. In kaj nam kaže v tem pogledu raziskovalna praksa?

Na tem mestu se ne bi ustavljali pri preučevanju posameznih sestavin in njihovih kompleksov z ljudskokulturnim značajem. O tem je bila vsaj posredno že rečena beseda. Pač pa nas zanimajo študije, ki se lotevajo načina življenja bodisi v celoti ali le njegovih posameznih delov. Po treh desetletjih bolj ali manj načrtnega tovrstnega raziskovanja na Slovenskem nam je na voljo kar lepo število del, ki se nanašajo na omenjeno področje.

Čeprav je spričo razmeroma obsežnega gradiva mogoče to in ono spregledati, se vendarle zdi, da med študijami, ki jih imamo v mislih, ni takih del, ki bi začenjale z obravnavo sodobnosti in bi od tod sistematično sledila dogajanju ali stanju v polpreteklem obdobju, v bližnji in potencialno tudi v bolj oddaljeni preteklosti. Posameznih študentskih nalog, ki so bile poskusno vodene v to smer in so dale zanimive rezultate, na tem mestu ne bi upoštevali.

O metodološkem usmerjevanju v slovenski etnologiji je bil nazadnje govor⁹ na primeru etnološkega preučevanja Ljubljane.¹⁰ Če se tudi v pričujočem okviru naslonimo na tamkaj obravnavana dela, moremo prejšnjo ugotovitev le potrditi. Tako gre v študiji o Zeleni jami¹¹ za časovno sosledje od nastanka naselja v zadnjih letih preteklega stoletja do začetka šestdesetih let, ko je potekala raziskava. Obravnava kulture in načina življenja v naselju je bila v kronološkem pogledu

notranje razdeljena v sosledje: od nastanka naselja do prve svetovne vojne, v obdobje med obema vojnama in v čas po osvoboditvi. Mojca Ravnik je obravnavo Galjevice¹² razdelila v dva sledeča si dela, v obdobje do druge svetovne vojne in v obdobje po njej. Podobno je strukturirano tudi tretje, v samostojni knjižni obliki izšlo delo o etnološki problematiki Ljubljane, študija Damjana Ovsa o družabnem življenju ljubljanskih meščanov "od začetka 20. stoletja do 2. svetovne vojne".¹³ V vseh treh primerih gre torej v časovno zaporednem smislu za progresivni pristop.

Težave, ki so povezane z etnološko uporabo omenjene metode, je najbolje opredelila avtorica knjige o Galjevici. Čeprav je bilo na Galjevici še v času preučevanja "dovolj sledov predvojnega zasilnega naselja in predvojnega predmestja," je, kot pravi Ravnikova, "spoznavanje starejšega časa vezano samo na skopo pisane vire in na izpovedi prebivalcev, kot tudi na pripovedi tistih, ki so naselje že zapustili". Mimo redkih pisanih virov gre torej le za recentne "izpovedi" in "pripovedi" "Metoda zaznavanja etnološko zgovornih pojavov" pa zahteva "čim večjo vključitev v okolje, navzočnost v dogajanju". Živi ljudje z življenjem, ki ga raziskujemo, so tisti, ki "največ povedo ali nakažejo pravo smer iskanja". Obravnava današnjega načina življenja naj bi bila spričo povedanega "drugačna in bolj zahtevna naloga" kot obravnava iste tematike za čas pred desetletji.¹⁴ Dovolj razlogov torej za razmislek, ali ne bi kazalo čimprej v praksi zavestno preizkusiti in metodično utemeljiti raziskovalne poti iz sedanjosti v pretekla obdobja, od preučevanja sedanjih "situacij", ko je mogoče seči do etnološkega dna, do rekonstrukcije "vsakokratnih situacij" v preteklosti, za kar nam je v veliki meri (nikakor pa ne izključno!) na voljo le recentno gradivo.

V okviru predmeta *Preučevanje načinov življenja* je bil v študijskem letu 1990/91 govor o zanimanju za to problematiko v slovenskem zgodovinoisju. Ugotovili smo, da postaja preučevanje zgodovine načina življenja ali vsakdanjika med slovenskimi zgodovinarji vse bolj uveljavljena tema. Ob tem je primerjava med zgodovinoisjnimi in etnološkimi raziskavami za starejša obdobja pokazala določene razlike. Tako smo se etnologi v največji meri lotevali obravnav načina življenja za obdobja, za katera so bile vsaj do določene mere na voljo ustne informacije. Kadar so bila predmet obravnave starejša obdobja, so se etnologi v poglavitnem naslanjali na historiografsko ali sorodno literaturo. Vendar smo ponovno opozorili, da iz tega dejstva ne kaže izvajati kakšnih načelnih sklepov. Stojimo pač na stališču, da so tudi za etnologijo zanimiva vsa zgodovinska obdobja, kakor tudi, da smo pri obravnavi slehernega vprašanja dolžni uporabiti vse vrste virov, ki so nam na voljo in nam pomagajo osvetliti obravnavano problematiko. Če so za osvetljevanje načina življenja ali vsakdanjika navadno bistveno povednejši ustni viri, ki pač s svojo informativnostjo ne sežejo daleč nazaj v preteklost, je to vprašanje hevristike, ne pa bistva etnologije na eni ali historiografije na drugi strani.

Ko gre za preučevanje načinov življenja, ne vidimo v zvezi z opredeljevanjem predmeta raziskave neke etnološke

8 Bogo Grafenauer, *Temeljni pojmi o zgodovini*, V: *Svetovna zgodovina od začetkov do danes*, Ljubljana 1976, str. XXXI.

9 *Pred letom 1992*, (Op. ur.)

10 Slavko Kremenšek, *Etnološki razgledi in dileme 2*, Ljubljana 1985, str. 5-60.

11 Slavko Kremenšek, *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem*, Ljubljana 1970.

12 Mojca Ravnik, *Galjevica*, Ljubljana 1981.

13 Damjan Orsec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne*, Ljubljana 1979.

14 Mojca Ravnik, n. d., str. 2, 4, 5.

posebnosti. Tudi v metodološkem pogledu ne vidimo razlik med etnologijo in zgodovinarstvom. Cilji so vsem zgodovinskim vedam skupni. "Pomožni značaj" etnologije glede na njeno t. i. "terenskost" smo že zdavnaj zavrnili. Ponovno pa naj poudarimo dejstvo, da so se etnologi v vsej zgodovini etnološke misli, čeprav zgodovinsko usmerjeni, v daleč največji

meri ukvarjali z recentnimi, novjšimi pojavi. Spričo tega utegne biti detajlirana obravnava načina življenja sedanjega in polpreteklega obdobja vendarle naša, se pravi etnološka posebnost, ki jo bomo vnašali v bodoče interdisciplinarne sinteze. Retrogradni metodični pristop nam je lahko pri tem pomembno, če ne že odločujoče pomagalo.

Slavko Kremenšek

THE RETROGRADE POINT OF VIEW - A NEGLECTED METHODOLOGICAL ASPECT IN ETHNOLOGY?¹

The problem presented in this paper does not concern contemporary ethnology in all its entirety. It does, however, concern its originally authentic part, namely the discipline of ethnology which has been viewed as a historical scientific discipline, and which has viewed itself as such as well. This denotes that, according to its methodological orientation, it belonged to one or other methodological orientation which had a historical character. For the psychologically or biologically oriented branches of ethnology this question may be meaningless.

Historical treatises are usually written in chronological progression, in a stereotypical manner, lacking the corresponding reflection. Chronology has been a weak part of ethnological methodology for a long time. Searching for the reasons for this situation is a risky but interesting endeavour.

As recently as a few decades ago, folk culture or folk life were, at least in part if not entirely, outside history - speaking in terms of the historical sciences, of course. Their adherence to tradition and community could not be outside the temporal dimension, of course, but their more or less statistically understood historical situation did not stimulate any exact temporal definition. This situation remained unchanged even after the cataclysm through which the "old world" had to pass in the form of industrialisation, urbanisation and other phenomena of modern times. As if the temporal component were not as important for the living and the dying of folk culture as a relatively independent cultural structure in the historical process of development as for all other historical phenomena!

Rajko Ložar maintained that ethnography is a historical discipline, methodically and theoretically linked to historical methodology. Ložar rejects the idea that ethnography is a discipline researching the present, since its main task is

"... to research the past, for this discipline tries to learn about the culture which used to be better preserved than it is today, and is vanishing now." (Ložar 1944: 16)

This statement is followed by a sentence which is of special interest to us:

"If it proceeds from the existing situation in spite of this, this is but a matter of its method and not its goal." (Ibid.)

The researcher "must gather and research contemporary material" in order to learn about "the real face of folk culture", its "true", "genuine", and "original" aspect, which was "be-

yond any shadow of a doubt" "more perfect as we proceed further into the past" (Ložar 1944: 18).

According to Ložar, the "existing situation" and "contemporary material" are thus the starting point of research work, a method which, it seems, could be labelled a typically ethnographic methodological aspect. The goal and the direction of the ethnographic research as understood by Ložar are clear: from the present to the past. A retrogressive viewpoint, consequently.

In 1956 Vilko Novak objected to Ložar's stressing the research of the past. He maintained that

"... ethnography does not proceed from the present only because of its method, but strives to explain the present, the present social forms, objects and phenomena in the sphere of spiritual culture correctly, regardless of whether they originated centuries ago, decades ago, or just recently." (Novak 1956: 12)

As we can see, Novak did not negate the present as a starting point of ethnological or ethnographic research either, he only stressed the research of the present "*per se*".

It has already been stressed elsewhere that throughout the history of ethnology most researchers have been interested in recent, that is to say contemporary phenomena. It is of course another matter how their research results were used. Some, for instance A. T. Linhart, proceeded from their period of time and drew conclusions for the time period a thousand or more years before that. Romanticists gathered material among their contemporaries in order to explain the mythical soul of the nation, the least tarnished far in the past, with remnants of "national material". Some saw the specific aspect of ethnology and the way it differed from historiography in the fact that it proceeds from the present, drawing conclusions about the past. This was held to be objectively necessary since other suitable data was unavailable. Fritz Gräbner, for instance, maintained that because of this, ethnological research of historical development is directed from the present towards the past. The starting point is thus necessarily the present, the present cultural situation, which is usually composed of originally different components (cf. Kremenšek 1973: 63-64).

Justifying the present as a starting point for ethnological research was thus linked to the lack of availability of sources. But there could be other aspects. Novak's opinion was thus that the label and the slogan "ethnography of the present"

¹ The paper will be published in the miscelany *Ethnological Contacts*, Vol. 5 and 7. (Ed. note.)

(*Gegenwartsvolkswunde*) and the "discipline about the present" (*Gegenwartswissenschaft*) are logical and methodologically indispensable protests against the one-sided and erroneous notion that ethnography is only a part of history. Novak feels that all contemporary research conducted in Europe proves the correctness of ethnology oriented towards the present (Novak 1956: 12).

Some historians assign a special importance to the research of the present as well. Several years ago Bogo Grafenauer, for instance, wrote the following in connection with the definition of the basic notions about history:

"As a child learns to talk only through combining certain words with certain objects and notions he encounters in everyday life, a historian must learn before delving into the past about those categories and notions in everyday life which are necessary to gain the knowledge about the colourful diversity of life. Whoever does not know about the life and work on a farm will not be able to understand agrarian history, and will be even less capable of researching it; the same goes for political life, class struggles, wars... and, finally, for the intimate sides of historical development, down to the relationships between people, between husbands and wives... Without the experience which enables the historian to gain the corresponding basic notions, he will not be able to analyse the past at all. It is clear, of course, that at first he must find out how the forms of these notions in the past differ from those he experiences in the present, but it is clearly evident that it is methodically imperative that the research of the past involves as intensive an interest in contemporary life as possible." (Grafenauer 1976: xxxi)

It is difficult to say to what degree Slovene historians systematically fulfil the above-mentioned "methodical conditions". In any case, this is an aspect which is just as important for ethnologists as well. This introduces a third proof in connection with the need for a special relationship toward the present. The present should thus be the starting point of our research, the object of our special concern, and an area which is mirrored before proceeding with the research of the past; reasons enough to accord it our primary concern. In view of this, let us now take a look at our research practice.

Here I do not wish to analyse individual elements and their complexes with the character of folk culture. This has already been mentioned, at least indirectly. We are, however, interested in studies which deal with the way of life, be it as a whole or only in its individual elements. After three decades of more or less planned research of this kind, Slovenia has produced a number of research works dealing with this subject.

Since the material connected with this problem is quite extensive, it is possible to overlook some works, but it seems that there are no studies which start with the present, systematically following the events or the situation into the recent past, or into the potentially more distant periods. Individual student papers constructed in this manner with the help of their adviser will not be taken into account here.

The methodological orientation in Slovene ethnology has lately been mentioned in connection with the ethnological research of Ljubljana (Kremenšek 1985: 5-50). Reviewing the works dealing with this theme we cannot but agree with the above-mentioned statements. The study of *Zelena jama* (Kremenšek 1970) encompasses the time-scope from the origins of the settlement to World War I, the period between W.W.I and W.W.II, and the period after 1945. Mojca Ravnik (1981) divided her treatise of *Galjevica* into the period up to W.W.I and the one following it. A similar division is to be found in yet another ethnological publication dealing with Ljubljana,

a study by Damjan Ovsec about the social life of Ljubljana's townspeople "from the beginning of the 20th century to the Second World War" (Ovsec 1979). All three works thus deal with the time period encompassed in the studies in a progressive chronological order.

Difficulties connected with the ethnological use of the above-mentioned method were best defined by the authoress of the book on *Galjevica*. Even though there were "enough traces of the pre-war make-shift settlement and pre-war suburbs" even at the time of her research, the authoress maintains that

"Getting to know the older periods of time is possible only with the help of sparse written sources and narratives by the settlement's inhabitants, as well as those who had already left the settlement." (Ravnik 1981: 2)

Aside from infrequent written sources, there are thus only recent "narratives" and "stories". "The method of recognising ethnologically eloquent phenomena" demands "as close an incorporation into the environment as possible, one's presence during the time events take place" (Ravnik 1981: 4). Living people, leading the life we research, are those "who tell the most or give the right direction to the search". In view of this, the research of the contemporary way of life should thus be "a different and more demanding task" than the research of the same theme for a time period decades ago (Ravnik 1981: 5). Plenty of reasons to pause and reflect upon the sensibility of immediately testing and methodically proving the research path from the present to the past as soon as possible, from the research of the "present situations" when it is possible to reach the ethnological bottom, to the reconstruction of "each situation" in the past, for which in most cases (but not exclusively) only recent material is available.

Within the course entitled Research of Different Ways of Life we spoke in the 1990/91 school year of an interest in this topic in Slovene historiography. We have discovered that the research of the way of life or everyday life has started to become more and more popular among Slovene historians. The comparison between historiographic and ethnological research projects dealing with older periods of time revealed certain differences. Ethnologists, for instance, mostly dealt with the research of the way of life in periods for which at least a certain amount of oral information was available. If the objects of their research were older periods of time, ethnologists mostly depended on historiographic or similar literature. But again we stated that this fact does not lead to any fundamental conclusions. We maintain that all historical periods are of interest for ethnology, and that we have to use all kinds of sources which are available in every kind of research and which can help us shed some light upon the topic. If oral sources which cannot reach far into the past are more revealing when we want to learn about the way of life or everyday life, this is an heuristic question, and not ethnology on one side and historiography on the other.

When dealing with the research of the way of life, we do not see any ethnological peculiarities in connection with the object of the research. In terms of methodology, we can also discern no differences between ethnology and historiography. The goals are common to all historical sciences. The "auxiliary" character of ethnology referring to its "field" nature was rejected long ago. Let us again stress the fact that throughout the entire history of ethnological thought, ethnologists, even though they were historically oriented, were mostly interested in recent, more contemporary phenomena. In view of this, the detailed research of the way of life of the present

and the more recent past might be our, that is to say an ethnological, speciality which will be incorporated into future interdisciplinary syntheses. Here the retrograde methodical approach can be of considerable, if not decisive, help.

REFERENCES:

- GRAFENAUER, Bogo 1976: Temeljni pojmi o zgodovini /Basic Notions on History/. In: Svetovna zgodovina od začetkov do danes /World History from the Beginnings to the Present/. Ljubljana.
- KREMENŠEK, Slavko 1970: Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem /The Ljubljana Quarter Zelena Jama as an Ethnological Problem/. Ljubljana.
- KREMENŠEK, Slavko 1973: Obča etnologija /General Ethnology/. Ljubljana.

- KREMENŠEK, Slavko 1985: Etnološki razgledi in dileme 2 /Ethnological Views and Dilemmas 2/. Ljubljana.
- LOŽAR, Rajko 1944: Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen /Ethnography, Its Essence, Tasks, and Meaning/. In: id., ed.: Narodopisje Slovencev 1/Ethnography of the Slovenes, Vol. 1. Ljubljana.
- NOVAK, Vilko 1956: O bistvu etnografije in njeni metodi /On the essence of ethnography and its method/. Slovenski etnograf 9/1956.
- OVSEC, Damjan 1979: Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne /Description of the Social Life in Ljubljana from the Beginning of the 20th Century until the Second World War/. Ljubljana.
- RAVNIK, Mojca 1981: Galjevica. Ljubljana.

Suzana Barbirić

GARE IN ŽIVLJENJE MARIBORČANOV MED OBEMA VOJNAMA

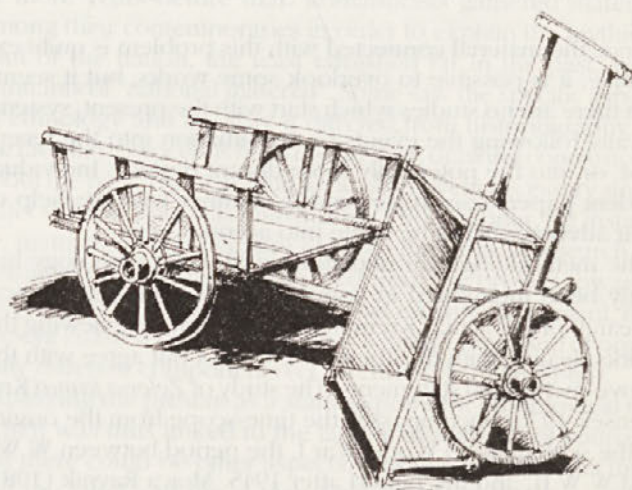
Danes si življenja brez prevoznih sredstev skorajda ni mogoče zamisliti. Z enako gotovostjo bi bilo mogoče trditi tudi za čas pred nami. Razgibanost človekovega življenja narekuje potrebo po ustreznih oblikah prevoznih sredstev, ki na tak ali drugačen način olajšajo prenos in prevoz predmetov. Nekatera med njimi je bilo mogoče izdelati kar doma ali pa naročiti pri obrtniku, saj so bili redki tisti, ki so si lahko privoščili nakup že tedaj tako dragega avtomobila. Tako je vse večji tok potreb sprožil nastanek določenih obrti, povezanih s prenosom oz. prevozom.

Tudi gare so bile v danem trenutku najbolj iskano prevozno sredstvo v času med obema vojnoma. Nekdaj nepogrešljiva oblika transporta je v novejšem času končala bodisi v peči ali pa v zaprašenih uti. Vsaj v Mariboru so bile gare nekaj prepoznavni znak branjevk in izvoščkov. Prve so z njimi prevažale zelenjavo, sadje in cvetje na trg, ki je bil med obema vojnoma na Glavnem trgu. Drugi so vse tja do začetka 60-ih let poskrbeli za prevoz prtljage na mariborski železniški postaji. Gare niso krojile življenje le branjevkam in izvoščkom. Bile so nepogrešljivo transportno sredstvo predvsem nižjega socialnega sloja. Tudi med obrtniki je bilo mogoče najti primere, kjer so gare rabile za prevoz obrtniških izdelkov na trg.

Skratka, v času med obema vojnoma so gare na svojstven način krojile življenje Mariborčanov.

Gare kot take nam ne povedo mnogo. Odgovore na vprašanja kako, kdaj, kje in zakaj so se uporabljale gare, je mogoče odkriti samo v neposredni povezavi z njihovimi lastniki oz. uporabniki. Prav tako so dragocen vir informacij tudi tisti, ki so se z njimi srečevali na ulicah, in tisti, ki so jih izdelovali. Slednjih danes v Mariboru skorajda ni več. Živijo le še njihovi vajenci. Ti so se v povojnem času, ko so avtomobili izrinili gare in druga tovrstna prevozna sredstva, preusmerili v donosnejše panoge, povezane prav z avtomobilizmom. Kljub temu so bila njihova pričevanja eden od odgovorov na vprašanje, kako so gare vplivale na življenjski ritem v Mariboru v času med obema vojnoma. To je hkrati namen pričujočega besedila, ki naj bi predstavil kratek oris življenja z določenega zornega kota.

GARE IN BRANJEVKE

Gare (narisal S. Jenčič, ZVNKD Maribor).

V medvojnem času so bili redki tisti, ki so si lahko privoščili avtomobile. To je bila seveda najhitrejša in najenostavnejša oblika prevoza in prenosa tovora. Nizek življenjski standard določenim socialnim slojem ni omogočal uporabe te oblike prevoza. Tudi javni prevoz z avtobusom je bil za veliko večino prevelik zalogaj, saj so za zanj morali odšteti 2 din. Za ta denar je bilo mogoče kupiti en hleb kruha. Zato je bila včasih potrebna iznajdljivost, da prenos oz. prevoz tovora ni bil pretežak.

Tako so si branjevke olajšale prenašanje tovora s pomočjo gar. Zanje so bile najbolj "hvaležno" sredstvo, ki jim je olajšalo prenos njihovega tovora. Bile so bolj priročne od "korp" (košar) in "vozekov" (vozov), saj tovora ni bilo potrebno privezovati. Na gare je bilo mogoče naložiti toliko povrtine, kolikor so je nameravale prodati na trgu, oziroma toliko, kot so je lahko premikale. Tovor so morale enakomerno porazdeliti po garah, da so lahko kar se da tekoče vozile po makadamskih cestah v okolici Maribora. Prevoz z garami je bil najtežji po razmočenih cestah.

Ob tem je potrebno poudariti, da je večina branjevk prihajala z desnega brega Drave, saj so tam prevladovala njive in urejene vrtnarije. To je bil hkrati "oskrbovalni center" celotnega mestnega središča na levem bregu Drave.

Z gojenjem zelenjave so se ukvarjale cele družine. Ženske so bile tiste, ki so skrbale za prodajo na trgu.

Večina pridelovalcev zelenjave v Mariboru po letu 1919 so bili Primorci, ki so se zaradi fašističnega režima preselili v ta del Slovenije. Za Maribor se je namreč vedelo, da je bila tukaj napredaj poceni zemlja. Največ pridelovalcev zelenjave je živelo na Zrkovski cesti. To so bili Jelenovi (ti imajo še danes svojo vrtnarijo), Makuci in Klanjški. Gojili so dober paradižnik in beluše na "peščenih poljih" ob Dravi pod Zrkovsko cesto.

Za najbolj znani mariborski vrtnariji sta veljali "Vrt Džamunja & Drug" (v Kajuhovi ulici) in Urbanek (za Hidromontažo na Gosposvetski cesti).

Poleg večjih vrtnarij so bili tukaj še manjši vrtovi ob hišah, na katerih so posamezne družine pridelale nekoliko več zelenjave, kot so je potrebovale za lastne potrebe. To pomeni, da jim pridelava in prodaja na trgu ni predstavljala primarnega vira prihodkov. Šlo je le za stranski zaslužek, ki je bil pri hiši vedno dobrodošel.

Dan pred odhodom na trg je bilo potrebno pripraviti vso zelenjavo, ki so jo naslednji dan prodajali morebitnim kupcem. Nekatere vrste zelenjave je bilo potrebno oprati, še posebej to velja za solato.

Naslednje jutro so morale prodajalke vstati dokaj zgodaj. Tako se večina informatorjev spominja, da so zjutraj vstali med 5. in 6. uro zjutraj. Veljalo je namreč pravilo: tisti, ki je prispel prvi na trg, je lahko izbral med boljšimi prodajnimi mesti. Ponavadi so imele nekatere branjevke isti "plac" (prostor).

Starejši Mariborčani so takrat v zgodnjih jutranjih urah vedeli, kdaj so se branjevke odpravljale na trg. V spominu jim je ostalo ropotanje koles po tlakovani cesti. Branjevke niso poznale posebnega zbirnega mesta, od koder bi skupaj krenile na trg.

Ko so prispele na Glavni trg, so svoj tovor razložile in ga razporedile na prodajni mizi. To so bile čisto navadne deske, postavljene čez nekakšne koze. Bile so mestna oz. občinska last. Gare in druga prevozna sredstva (npr. lesene vozičke) so prislonele ob Kužno znamenje. Tiste, ki niso imele svojih stojnic, so dale na tla kakšno krpo in nanjo zložile stvari, ki so jih nameravale prodati. To so bile predvsem tiste, ki so prodajale semena.

Na trgu se je prodajalo do 12 h ali 12. 30. Branjevke so največ prodale ob 11 uri. Kajti "tisti, ki niso imeli dnarja, so tekli na

trg ob 11 uri, ker so takrat branjevke prodajale po nižji ceni."

Če kljub temu niso uspele prodati vseh živil, so preostanek odpeljale domov. Ovele zelenjave naslednji dan ni bilo več mogoče prodati. Nekaj so je pojedli, ostalo pa so vrgli na domače gnojišče.

Branjevke so hodile na trg prodajat skoraj vsak dan. Glavna tržna dneva sta bili sredo in sobota. Največja izbira in "največ kšefta je blo ob dnevih pred prazniki..." (še posebej ob večjih cerkvenih praznikih, kot so božič, velika noč in cvetna nedelja). Na trgu so prodajali spomladi, poleti in jeseni. "Pozimi ni blo kaj prodajat, pozimi je blo bolj bogo."

Gare niso bile namenjene samo za prevoz zelenjave in sadja. Z njimi so prevažali tudi mlečne izdelke in semena. Preden so tovor naložili na gare, so zelenjavo in sadje dali v košare ali "kište", tako da je bil prevoz lažji. Če so bile pri hiši kakšne rože, so jih dali kar na gare k zelenjavi.

Nekatere branjevke so na garah prevažale tudi "marele" (dežnike), ki so jih ščitile pred pripeko ali dežjem. Včasih so jih pred vremensko muhavostjo varovale plahte, ki so jih razpele nad svojim prodajnim mestom.

Denar, ki so ga zaslužile s prodajo na trgu, so porabile za nakup osnovnih živil ali pa so z njim odplačale del davka.

Ko gar niso uporabljali za tovrstna opravila, so jih shranili v "šupi" (uti).

Za gare ni bilo potrebno posebno vzdrževanje. Ponavadi so moški občasno naoljili kolesa. V primeru, če se je zlomil kakšen del, so popravilo opravili kar doma. Za večja popravila pa so gare odpeljali h kolarju.

Glavni trg v Mariboru v 30-ih letih (iz osebne zbirke g. Premzla).

Prodajalka na Glavnem trgu v Mariboru v 30-ih letih (iz arhiva Pokrajinskega muzeja Maribor).

Kolarstvo Lešnik pod Dravskim mostom na desnem bregu Drave pred II. svetovno vojno; kolar Lešnik naslonjen na avto, prvi z leve (iz arhiva ZVNKD Maribor).

GARE IN KOLARJI

Poleg branjevk so z garami služili denar tudi kolarji. Večina kolarjev pravi, da sama izdelava gar ni bil preveč donosen posel. Zato so morali poleg gar izdelovati še kaj drugega. Več denarja je v kolarjev žep prinesel kak "lincer", ki so mu pravili tudi kranjski voz ali zapravljiček. Takrat je namreč veljalo, da si je takšen voz lahko privoščil le tisti, ki je bil bogat. Danes se še živčijo kolarji, nekdanji vajenci pri znanih mariborskih kolarskih mojstrih, spominjajo, da je bilo v tistem času zelo malo naročil za izdelavo gar. Naročali so jih predvsem tisti Mariborčani, ki si niso mogli privoščiti drugačnega prevoza tovara. Gare niso bile namenjene samo za prevoz povrtin. Z njimi so prevažali tudi kurivo, ozimnico in druge vrste tovara.

Kolarjevo delo je bilo tesno povezano tudi s kovačem. Ta je okoval kolesa, kar ni bilo kolarjevo delo. Bili so primeri, ko so nekateri doma kar sami izdelali gare, vendar so pri kolarju naročili le izdelavo koles. Material so dobili od kmetov in pri raznih podjetjih, ki so takrat prodajala les. Najprimernejši les za gare je bil jesenov, bukov, brestov, brezovega pa so uporabljali za izdelavo jarmov. Za "špice" na kolesih so uporabljali akacijo ali jesen. Les je moral biti seveda suh. Gare je bilo mogoče narediti približno v treh dnevih. Tako je kolar za eno kolo potreboval en dan, prav toliko za ploščo s stranicami.

Po pripovedovanju informatorjev so bili v predvojnem Mariboru in njegovi okolici znani naslednji kolarji: Vrentuš (njegova delavnica je bila na koncu starega mostu na Taborski na Lentu), Karbonja (delavnico je nekaj časa imel pred bolnišnico, kasneje pa na križišču, kjer je danes Jeklotehna na Partizanski cesti), Vlahovič, Kavur pod mostom na desnem bregu Drave, Brunec na Pobrežju, Knuplež v Radvanju, Krajnc v Košakih in Kumerc na Taborski ob Dravi. Slednji se je razen kolarstva ukvarjal tudi s ključavničarstvom.

V adresarju iz leta 1921 je v Mariboru mogoče najti 12 kolarjev, in sicer:

1. BORSTNER, Ferdinand, Grajska ul. 28;
2. FROSS, Franc, Aleksandrova c. 69;
3. HARC, Josip, Karčovina 28;
4. KRIVANEK, Henrik, Aleksandrova c. 5;
5. LEŠNIK, Alojzij, Frankopanska c. 15;
6. PERGLER, Franc, Mlinska ul. 44;
7. PODKRIŽNIK, Anton, Tovarniška ul. 13;
8. POTISK, Jernej, Koroška c. 31;
9. ROKAVEC, Ivan, Karčovina 128;
10. STANEK, Franc, Aleksandrova c. 2;

11. ZIŠEK, Anton, Jugoslovanski trg 3;

12. ŽIŽEK, Anton, Aleksandrova c. 3.

Iz registra, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Maribor, je razvidno, da je bilo v času med letoma 1912 in 1948 registriranih 17 kolarskih obrti. Nekateri obrtniki so v tem času hodisi zamenjali lokacijo ali pa je njihovo delavnico prevzel kak drug kolar. Leta 1912 je bil edini registrirani kolar Anton Vogrinec. Naslednje leto se mu je v registru pridružil Anton Podkrižnik. Leta 1920 je svojo obrt prijavil Josip Stanjko na Tegetthofovem trgu 2. Do leta 1948 so se v Mariboru zvrstili naslednji kolarji:

- ČERIČ, Filip, 1920, Tržaška c. 14;
 BORSTNER, Vinko, 1922, Slovenska ulica 28;
 DEUTSCHMANN, Franc, 1925, Jugoslovanski trg 3;
 PERGLER, Franc, 1925, Mlinska 44;
 KRABONJA, Alojz, 1931, Koroška c. 52;
 KNUPLE, Ignac, 1932, Streliška 19, Sp. Radvanje;
 POTISK, Jernej, 1932, Taborska ul. 10;
 VRENTUŠA, Štefan, 1932, Taborska ul. 10;
 PODKRIŽNIK, Anton, 1932, Slovenska ul. 38;
 VEBER, Ivan, 1938, Erjavčeva ul. 6;
 VRENTUŠA, Ignac, 1946, Taborska ul. 10;
 STANJKO, Josip, 1947, Meljska c. 27;
 KRAJNC, Franc, 1948, Šentilska c. 21, Košaki.

V Rogozi je bil še kolar Šela, ki je sodeloval na motokrosih. Treba je vedeti, da so se nekateri kolarji zelo dobro spoznali na avtomobile in na motorje. V Račah je bil Štern, v Lovrencu na Pohorju je bil znan kolar Dolinšek ter Merc in Brus na Ptuj.

Iz naslovov je razvidno, da v samem mestnem središču ni bilo veliko kolarskih delavnic. Bile so bolj na robu mesta in na desnem bregu Drave ter v predmestjih, kot so Košaki, Pobrežje in Radvanje.

Zaradi dovoza in spravljavanja materiala ter prihajanja strank so kolarji potrebovali ustrezen prostor, ki ga v samem centru mesta ni bilo mogoče najti. Zato se je ta obrt nekako ustalila na mestnem robu in okolici, ki ni bila tako obljudena. Pravzaprav so bili naročniki gar bolj revni in živeli so predvsem na desnem bregu Drave. Meščani iz mestnega jedra na levem bregu tovrstnih prevoznih sredstev niso potrebovali.

Bili so tudi mnogi kolarji, ki svoje obrti niso prijavili. Delali so "na fusi". Kolarstvo je predstavljalo stranski zaslužek, ki je bil v tistem času prav gotovo vedno dobrodošel pri hiši.

Delo kolarja ni bilo enostavno. Večino lesenih delov je bilo potrebno izdelati ročno, saj takrat ni bilo na voljo toliko strojev kot danes. Tudi delo je bilo slabo plačano.

Pri nekaterih je bilo kolarstvo že prava družinska tradicija. Tak primer je družina Franja Zajška. Že njegov pradedek, dedek in oče so se ukvarjali s kolarsko obrtjo. F. Zajšek je začel svojo vajeniško dobo leta 1942 pri kolarju Lešniku, ki je imel svojo delavnico v Taborski ulici 10, ob Dravi na desnem bregu. Pri njem je delal pet let. Za svoje vajeniško delo ni dobil nobenega plačila. V času svoje vajeniške dobe je živel pri "majstru". Spominja se, da je enkrat za božič dobil 5 mark. Včasih jim je majster dovolil, da "so pubeci nardili kak vozek in ga prodali." Tako so le zaslužili nekaj denarja. Vendar je bilo to zelo redko in odvisno od mojstrove dobre volje.

Delovni dan se je pri kolarju Lešniku začel ob 7. uri zjutraj in končal ob 18. uri. Če ni bilo praznika, je bila delovna tudi sobota. Ponavadi so na ta dan čistili delavnico.

Kolarji si težkega dela brez hrane niso mogli niti zamisliti. Tako so imeli "južno" (malico) in kosilo. Za južno so morali delavci poskrbeti sami. Ponavadi so pojužnili kruh in kakšno klobaso. "Jedli smo to, kar smo meli od doma ali pa v trgovini

kupli."

Kosilo je pripravila mojstrova žena. Pri Lešniku so jedli preprosto hrano, kot npr. zelje, krompir, žgance in razne juhe. "Mesa smo tam malo vidli." Odžejali so se z vodo, le majster je včasih rad malo spil.

Prazniki so bili dela prosti dnevi. Še posebej to velja za božič in veliko noč.

Delovna obleka je bila njihova skrb, ali so jo kupili ali pa so jo dali sešiti. To je bila navadna modra delovna obleka.

Za pridobitev poklica kolarja ni bila dovolj le vajeniška doba pri kolarskem mojstru. Tako je bilo potrebno obiskovati kolarsko šolo, ki je bila med II. svetovno vojno v današnji OŠ Ivan Cankar. Pouk je bil enkrat tedensko v popoldanskem času. Ta šola ni bila samo za kolarje. V njej so se izobraževali vsi tisti, ki so se v svojem poklicu ukvarjali z lesom. Poleg bodočih kolarjev so to šolo obiskovali tudi mizarji in sodarji. V šoli niso imeli praktičnega pouka. Tega je bilo dovolj v delavnicah pri mojstru. Šolski program je vključeval le teoretično izobraževanje in risanje.

Krona vsega je bil vajeniški izpit. Zanj so morali narediti še izdelek, ki ga je ocenila komisija na obrtni zbornici v Jurčičevi ulici. Ocena tega izdelka je bila hkrati potrdilo o opravljenem vajenstvu.

Poklic kolarja je v povojnem času izgubil na veljavi. Vedno manj mladih se je odločalo za ta poklic, saj izdelava gar in vozov ni bila več aktualna. Javna prevozna sredstva so bila cenovno dostopna vsakemu, ki ni imel drugečnega prevoza. Prav tako se je precej razvejala mreža avtomobilskega osebnega prevoza. Tako je bila večina kolarjev prisiljena preusmeriti se v druge poklice. Novi vir zaslužka je tokrat predstavljalo področje avtomobilizma. Nekateri kolarji so svoja nova delovna mesta našli pri nekdanjem Karoseristu in v Strojni družbi v Kamnici.

Kljub temu so nekateri med njimi občasno naredili kakšen voz. Ponavadi se je to dogajalo ob določeni priložnosti. Nekdanji kolar, gospod Demšar, se spominja, kako je leta 1953 za znano mariborsko prirediteljo "Mariborski teden" izdelal voz. To je bil hkrati njegov zadnji tovrstni kolarski izdelek nasploh.

Zaposleni pri kolarju Karabonji na mestu današnje bolnišnice po letu 1945 (iz arhiva ZVNKD Maribor).

GARE IN IZVOŠČKI

Ob besedi "gare" se nam pred očmi pojavi prizor branjevke, ki potiska svoje gare, naložene z zelenjavo in sadjem proti tržnici. V resnici so bile gare namenjene tudi za druge oblike prevoza oz. prenosa. Po pripovedovanju Mariborčanov so predstavljale nepogrešljiv vir preživljanja tudi nekaterim drugim poklicnim skupinam. Kot prevozno sredstvo so odigrale poglavitno vlogo tudi v življenju izvoščkov. V letih med

Izdelek g. Zakrajška pri kolarju Lešniku med II. svetovno vojno (iz arhiva ZVNKD Maribor).

obema vojnoma je njihov posel nadvse cvetel. Njihovo stalno in najbolj vidno mesto je bila železniška postaja. Tam so čakali na potnike, ki so potrebovali njihove usluge. Njihovo postajališče je bilo tudi na današnjem Trgu svobode. V tistem času so bili redki tisti, ki so si lahko privoščili kakšnega *avtoizvoščka* (taksista). Če so imeli preveč prtljage, so se morali zadovoljiti z uslugami izvoščka. Ta je prtljago lepo naložil na svoje gare in jih odpeljal tja, kamor je potnik želel. Za svojo uslugo je dobil tudi plačilo, ki pa je bilo bolj skromno. Zaslužil je toliko, kolikor je potreboval za preživetje.

Njihove usluge niso bile več tako iskane v povojnem času, čeprav je redke izvoščke še bilo mogoče srečati vse tja do srede 60-ih let. To so bili že starejši možakarji, ki so si na tak način služili denar.

Vsak Mariborčan jih je prepoznal po njihovem zunanem videzu. To še ne pomeni, da so nosili posebno vpadljivo uniformo. Najbolj so bili znani po svojih "šilt kapah". Imele so rdečo obrobo in na sprednji strani je bil napis IZVOŠČEK. Njihova delovna obleka je bila modre barve. Spominjala je na železničarsko obleko.

GARE IN OBRITNIKI

Med tiste, ki so jim gare nadvse olajšale prevoz tovora, so bili tudi nekateri obrtniki. Na trgu na Glavnem trgu so prodajali svoje izdelke. Ker ni bilo na voljo drugih prevoznih sredstev, so bile gare v tistem času zelo priročne. Bile so dokaj obvladljive in dovolj velike za prevoz večje količine izdelkov za prodajo.

G. Petek, upokojen čevljar s Koroške ceste, se spominja, kako je njegov oče Franc vozil čevlje na trg. V svoji delavnici je imel dva do tri pomočnike, ki so mu pomagali prevažati robo na tržnico. Na gare so ponavadi naložili tri "kište". V največji je bilo 30 parov, v drugi 18 parov moških in ženskih čevljev in v tretji le nekaj parov otroških čevljev. Gare so bile za Petkove zelo uporabno prevozno sredstvo. Imeli so tudi to prednost, da se je njihova čevljarska delavnica nahajala le nekaj metrov od Glavnega trga. Pa tudi pot do trga je bila tlakovana, tako da prevoz z garami ni bil težaven. Ker so gare naložili z dokaj velikim tovorom, so ga morali privezati, čeprav so pazili, da je bil enakomerno porazdeljen. Ker so bile njihove gare vselej dobro naložene, sta bila za prevoz potrebna dva para rok. Ko so prišli do svojega stalnega prodajnega mesta, so gare razložili. Za čevljarja Petka so bile gare očitno nepogrešljivo prevozno sredstvo. Njegovi čevljarski izdelki niso bili na ogled in na prodaj samo v njegovi delavnici. Bili so dostopni tudi mnogim kupcem na trgu.

"MAMA SO V NJIH PELJALI KROMPIR, PESO, HRANO ZA SVINJE, RUNKL." (GARE DOMA)

Da lahko posamezne odseke iz življenja odgrinja tudi povezanost človeka s prevoznimi sredstvi, je več kot očitno. Sleherni predmet, najima še tako preprosto obliko in navidez nepomembno vlogo, lahko v človekovem življenjskem okolju sproži celo vrsto tokov, ki jih je mogoče zaznati tako ali drugače.

Enako velja tudi za gare. Danes so le še nepotrebna dodatna krama, ki se je želimo otresti. Vendar so v svoji polni življenjski dobi na svojstven način narekivale življenjski ritem nekaterim socialnim in poklicnim skupinam. Branjevke, kolarji in izvoščki so tiste poklicne skupine, ki so svoj zaslužek pridobivale prav s pomočjo gar. Še posebej to velja za kolarje, ki jim je izdelava gar poleg drugih transportnih sredstev pomenila neposreden vir dohodkov.

Mnogi Mariborčani, predvsem starejši, se spominjajo, da gar niso uporabljali le v tovrstne namene. Poleg košar, lesenih vozičkov in drugih transportnih sredstev so imele svoje mesto pri hiši tudi gare. Gare so doma uporabljali za prevoz premoga in drv. G. Urbič se spominja, kako je še kot otrok hodil z garami v gozd po drva in dračje.

Gare so bile za domačo uporabo zelo priročne. Česar niso nosili v rokah, so lahko peljali prav z njimi. Tako so jih uporabljali tudi za prevoz premoga, poljskih pridelkov z njive, umetnih gnojil. Ponekod so jih uporabljali "za silos vozit kravam." Nekateri manjši kmetje so z garami prevažali tudi seno, ki so ga privezali s "štrikom" (vrvo). Za večji tovor so morali izbrati večje prevozno sredstvo. Ponavadi je to bil kakšen lojtni voz.

Tisti, ki so imeli hišo, so ponavadi imeli še manjše gospodarsko poslopje, kamor so gare tudi shranili. Pomembno je bilo, da so bile na suhem, saj so le tako dolgo obdržale. V mestnih predelih so gare, če jih ni bilo potrebno uporabljati za prevoz, imeli kar v šupi na dvorišču.

Gare so doma uporabljali tako moški kot ženske. Le za občasna manjša popravila in vzdrževanje so skrbeli predvsem moški.

Četudi so gare uporabljali le za domače potrebe, so jih ljudje naročili pri kolarju. Nemalo je bilo tistih, ki so se sami lotili izdelave gar. To so bili predvsem moški. Ponavadi so jih izdelali dedek, oče, tast, brat, ali sosed. Za okovanje koles pa so potrebovali pomoč kovačev.

SKLEP

Vsako poglavje življenja je navidez zgodba zase. Kaj kmalu pa se izkaže, da so med zgodbami le vezi in pred nami se pojavi celotna podoba. Tudi gare so bile nekakšen "vezni element" med prebivalci Maribora v predvojnem, pa tudi v zgodnjem povojnem času. Na prvi pogled ne vidimo nikakršne jasne povezave med vsakdanjkom branjevk, kolarjev, izvoščkov in drugih Mariborčanov, čeprav sta življenjski prostor in čas njihov skupen imenovalci. Vendar nam oster pogled odkrije, da so gare na tak ali drugačen način zaznamovale vsakdanjik prebivalcev Maribora.

Gare so bile med cenejšimi prevoznimi sredstvi glede na tedanji prevladujoči nizek življenjski standard. Avtomobilski

in avtobusni prevoz je bil za večino predrag. Zato je bilo potrebno izbrati takšno obliko prevoza tovora, ki ob njegovi čim večji količini ne bi zahtevala preveč energije. Pomembno je bilo tudi to, da za izdelavo in samo vzdrževanje ni bilo potrebno odšteti prevelike vsote.

Z uporabo in izdelavo gar je povezano tudi nastajanje poklicnega okolja takratnega Maribora. V tem času so se pojavljale določene poklicne skupine. To so bili izvoščki, kolarji in branjevke. Njihov vsakdanji kruh je bil v veliki meri odvisen od prevoza ali izdelave gar. Seveda ne smemo pozabiti tudi tistih, ki so imeli posredno vlogo pri izdelavi gar. V tem primeru so to bili kovači, ki so dali krono kolarjevemu izdelku.

V mestnem prostoru so bile gare prevozno sredstvo nižjega socialnega sloja. Za podeželje bi pričakovali, da gare niso bile tako pogosta oblika transporta. Ponavadi si zamišljamo, da so bili za kmeta bolj priročni vozovi, košare in koši.

Kljub temu so bile gare dokaj pogoste tudi na kmetijah, bodisi velikih ali malih. Pričevanja kolarskih mojstrov dokazujejo, da so gare v veliki večini naročali kmetje. Za razliko od vozov so gare imele to prednost, da vanje ni bilo potrebno vpreči živine. V nasprotju z vozovi so bile gare zelo pripravne za prenos oz. prevoz manjše količine krme ali poljščin. V primerjavi s košem in košaro so nanje lahko naložili neprijetno več tovora. Za prevoz z garami so potrebovali le dober prijem in enakomerno porazdeljen tovor.

Najenostavneje so prevažali z garami ob suhem vremenu. Nekoliko težje je bilo v deževnem vremenu, saj je bila večina cest v okolici Maribora makadamskih. V samem središču so prevladovala tlakovane ceste.

Gare so bile tudi razpoznavni znak nekaterih družbeno-poklicnih skupin. Bile so nepogrešljiv rekvizit branjevk in izvoščkov. Ropot koles po mariborskih ulicah v zgodnjih jutranjih urah so nekateri Mariborčani povezali z garami, na katerih so branjevke prevažale svoje stvari na tržnico. V zvezi z obrtni so gare povezovali s kolarji, včasih tudi s kovači.

Delo z garami ni bilo zavidanja vredno, pa tudi zaslužek je bil zelo skromen. Za nekatere branjevke in kolarje gare niso bile edini vir zaslužka. Še posebej to velja za slednje. Poleg gar so bili primorani izdelovati še različne vozove in druga prevozna sredstva, za katera je bilo mogoče pričakovati boljše plačilo.

V predvojnem času so gare poleg drugih takratnih prevoznih sredstev po svoje oblikovale podobo nekdanje tržnice na Glavnem trgu. Njihova množičnost na trgu in ulicah je bila seveda dovolj zgovoren dokaz o njihovi pomembni vlogi v vsakdanjiku nekaterih Mariborčanov.

Kljub njihovi preprosti podobi in konstrukciji so obstajale razlike med garami. Kazale so se tako v njihovi velikosti kakor tudi v materialu. Tisti, ki so imeli dovolj denarja, so pri kolarju naročili gare iz kvalitetnega lesa. Če je bilo potrebno z garami prepeljati čim več tovora brez večjih naporov, so morale biti primerne velikosti in seveda iz primerne lesa. Vprašanje življenjske dobe gar je bilo povezano ne samo z njihovo namembnostjo, temveč tudi s tem, kje so jih shranjevali in kako so jih vzdrževali.

Vloga gar v načinu življenja Mariborčanov v predvojnem času je več kot očitna. Njihova vpetost v življenjski tok omenjenih družbeno-poklicnih skupin na svojstven način priča o življenju v samem mestnem jedru Maribora in njegovi ožji okolici.

Summary

HANDCART AND THE LIFE OF THE INHABITANTS OF MARIBOR BETWEEN THE TWO WARS

Suzana Barbirić

Handcart used to be one of the cheapest means of transport as regards the low standard of living that was prevalent at that time. Transport by car or by bus was too expensive for the majority. That is why it was necessary to find the way of transporting things which wouldn't take too much energy but would enable to carry a fair amount of load. The making and upkeep of the means of transport wanted were not to be too expensive either.

Using and making a handcart is connected with the formation of the vocational environment of the-then Maribor. Particular vocational groups such as cabmen, cartwrights and coster-mongers appeared at that time. Their daily bread depended to a large extent on making handcarts or on transport by them. We should not forget about blacksmiths, for they put a finishing touch to a cartwright's product and so played an indirect role in making handcarts.

From the social point of view handcart was the means of transport of the lower social class in the urban environment. But handcarts could often be seen on either bigger or smaller farms, too. Cartwright masters' testimonies prove that it was mostly farmers who ordered handcarts. An advantage of handcarts, if compared to carriages, was that it was not necessary to harness draught animals to them. They were also more serviceable for the transport of smaller quantities of provender or crops. Compared to a basket a handcart could take a much bigger load. All you needed for the transport with a handcart was a good grip and an evenly distributed load.

Handcart transport was the easiest in dry weather. It was a bit harder when it was rainy, since most of the roads in the Maribor area were macadam. In the centre, though, the paved roads prevailed over the asphalt ones.

The work with a handcart was not enviable and the earnings were very low. A handcart was not the only source of income for some coster-mongers and, especially, cartwrights. The latter made all sorts of carriages and other means of transport for which they were better paid.

To sum up: the role of a handcart in the way of life of the Mariborers in the pre-war times is more than obvious. Their incorporation in the life of the above-mentioned socially-vocational groups testifies in its own, unique way about the life in the very heart of Maribor and its immediate vicinity.

Mirjam Mencej

SV. NIKOLAJ ALIAS VELES PRI SLOVANIH

Sv. Nikola ali Miklavž je verjetno eden najbolj priljubljenih svetnikov na Slovenskem. Njegov lik korenini v dveh legendah: v legendi o škofu Nikoli, ki je živel v Miri v Mali Aziji v 3.-4. stoletju, in v legendi o opatu Nikoli iz Siona, ki je umrl v 6. stoletju. Njegov prihod na začetku decembra je povezan s predstavo o ljubeznivem dobrotniku otrok, legende pripovedujejo o njem tudi kot o rešitelju sestra, ki jim je skozi okno vrigel tri kroglice zlata, da so se lahko omožile, najstarejša znana legenda pa govori o njem kot o rešitelju treh vojskovodij, ki so v času carja Konstantina odšli v Frigijo zatret upor. Druga legenda, ki je nastala v 12. st. v severni Franciji, spet pripoveduje o tem, kako je obudil v življenje tri popotne študente, ki jih je umoril krčmar. Ena izmed številnih legend, ki krožijo po Evropi o sv. Nikolaju, pa govori o tem, kako se je nekoč prikazal na morju ladji v nevarnosti - ta legenda naj bi postala podlaga za to, da so ga za svojega zaščitnika izbrali mornarji in brodniki.

Kult sv. Nikole je zato zlasti razširjen na vzhodni obali Jadrana. V Sloveniji in drugod so ga za svojega zaščitnika sprejeli tudi drvarji, mlinarji in žagarji - poklici torej, ki so posredno prav tako lahko povezani z vodo. Toda, ali je res zgolj ta legenda tista, ki postavlja v medsebojno zvezo Nikolaja in vodo (oziroma oblast nad njo)?

V slovenskem in drugem južnoslovanskem gradivu najdemo kar nekaj pesmi in vrač, ki Nikolaja neposredno povezujejo z vodo, vendar pa ne govorijo o pomiritvi viharja na morju ali čem podobnem. Sodeč po zastraševalnih besedah se Miklavž po verovanju iz Dražgoš nahaja v vodi (vodnjaku):

"Starši strašijo otroke z Miklavžem, v Dražgošah izrečejo pretnjo takole: 'Mavzar je v beču, te bo snedu!' Beč je vodnjak." (Möderndorfer 1948: 28)

Podobno verovanje, namreč da se Miklavž nahaja nekje v vodi, lahko zasluţimo tudi iz zgodbi, ki jo pripovedujejo v ljutomerski okolici v opozorilo, da se na Miklavžev dan ne sme delati:

"Neka ženska je menila, da mora tega dne vsaj toliko napresti, da bo otroku za en rokav. Ko je otrok oblekel obleko s spredenimi nitmi na Miklavžev in šel k vodi, je padel vanjo, in prav na Miklavžev praznik pripravljen rokav ga je potegnil v globino, da ga niso mogli rešiti." (Möndorfer 1948: 27-28)

Tako prepričanje zasledimo tudi v Lohorju na Hrvaškem, kjer pravijo, da tistega, ki *"ima rubače s takvih niti, koje su na Mikulinje opredene, u vodu (ga) vuku"* (Kotarski 1917: 199).

Miklavž se povezuje z vodo tudi v slovenski slovstveni folklori:

"Jezus je jogre postavil
na vse štir strani...
...Svetga Miklavža je postavil
na te globoke vode;
se bodo čez vozili,
njega lepo čistili..."
(Jezus postavi sv. Tomaža v Indijo,
K. Štrekelj, SNP 1, št. 571, str. 549, Kranjska)

"Jezus je jogre stavil
Na se štiri strani:
Svet ga Petra stavil
Na Turovo polje;
Svetega Miklavža
V to globoko morje..."
(Jezus postavi sv. Tomaža v Indijo,
K. Štrekelj, SNP 1, št. 572, str. 550, iz Draščev)

"Jezus je jogre ostaviu
na vse štiri strani...
... Svet ga Miklavža ustaviu,
Na globoke vode..."
(Jezus postavi sv. Tomaža v Indijo,
K. Štrekelj, SNP 1, št. 573, str. 551, iz Motnika)

Za oblastnika nad vodami (in gozdovi) ga postavljajo tudi v okolici Laškega, kjer pravijo, da je Miklavž "črez vode pa črez hoste. Zato ni dobro, na toti dan v hosti delati. Pa tudi mlinarji ne meljejo na tisti dan." (Kuret 1989/1: 242)

Enako na otoku Krku menijo, da je *"na mori (je) Sv. Mikul"* (Žic 1900: 222). Iz ukrajinske legende je razvidno, da Nikola na morju pomaga ljudem (Voropaj 1993: 26). Črnomoški Morjaki poznajo dve Mikoli: morskega, ki ima oblast nad lad-jami, in mokrega, ki ima oblast nad vodami (Voropaj 1993: 377). V Srbiji človek, ki gazi prek vode, moli k bogu in sv. Nikoli, da bi prišel zdrav prek vode (Grbić 1909: 76).

V srbski slovstveni folklori pa najdemo tudi nadgradnjo tega motiva: Nikola se ne pojavlja zgolj kot oblastnik nad vodami, temveč tudi kot vodnik duš na drugi svet, do katerega vodi pot prek vode:

"Raslo drvo sred raja -
plemenita dalina.
Plemenito rodila,
zlatne grane spustila,
lišče joj je srebrno,
Pod njom sveta postelja,
svakog cveta nastroja,
ponajviše bosiljka
i rumene ružice;
na njoj svetac počiva,
sveti otac Nikola.
K njem dolazi Ilija,
mironosna vojvoda;
pa besedi Ilija,

mironosna vojvoda:
"Ta ustani, Nikola,
da idemo u goru,
da pravimo korabe,
da vozimo dušice
s ovog sveta na onaj!"
Al' besedi Nikola:
"Okan' der se, Ilija,
mironosna vojvodo!
danas jeste nedelja,
u njoj s' ništa ne delja,
već se krsti i venča,
ruse kose češljaju,
belo lice umiva."
Opet veli Ilija,
mironosna vojvoda:
"Ustaj gore, Nikola,
da idemo u goru,
da pravimo korabe!"
Al' ustade Nikola,
odšetaše u goru,
napraviše korabe,
prevezoše dušice
s ovog sveta na onaj;
a tri duše ne mogu:
jedna duša griješna:
kuma na sud vodila;
druga duša griješna:
s komšijom se mrazila;
treća duša najgrešnja:
devojku je skudila."
(Najveći grijesi, Karadžić 1969: 101-102, št. 209)

Enako predstavo najdemo med Hrvati v Rekašu v Romuniji:

"Stajalo mi je to ravno drvece.
Pod njim Marija stolom stajala,
Stolom stajala, svi na zbor zvala.
Svi joj anđeli na zbor dodoše,
Al joj ne dode sveti Nikola.
Trže se munja po vedrom nebu,
Trže se munja i grom zagromi,
I grom zagromi, Nikola stiže.
Stad mu Marija tiho besedit:
'Nikol', Nikolo, sveti Nikolo!
Gdi si ti bio do sega doba,
Do sega doba, do moga zbora?'
Stad joj Nikola tiho besedit:
'Marijo, Marijo, sveta Marijo!
Gdi sam ja bio do sega doba,
Do sega doba, do tvoga zbora?'
tamo sam bio na Jordan vodu,
Na Jordan vodu, na rajska vrata.
Prave sam duše raju propuščo,
Krive sam duše nuz Jordan puščo,
Nuz Jordan puščo pod rajska vrata,
Pod rajska vrata u vični pako."
(Čosić 1934: 217)

Tudi bolniki iz Otoka v Slavoniji so se priporočili "sv. Nikolaju potniku", da bi po smrti ne potovali (Lovretić 1902: 135).

Na drugi strani pa najdemo v slovenski in hrvaški slovstveni folklori tudi pesmi, v katerih se na svoji poti po vodi srečujeta hudič in Nikolaj:

"Svet Šnklaus je zgudo ustu,
Se je lepo belo umu.
Je uzeu skirco na rame,
Gre po poti ravni
Iskat drevca krivega in ravnega,

Za barčico pripravnega.
 Sv. Šnklaus je uzeu barko na rame.
 Sv. Šnklausz barka obteži,
 Gvišno hudoba v nji sedi.
 Pober se hudoba, iz barčice,
 Al' te bom učil abece,
 al' te bom prijel za dolge lase,
 In te bom vrget v morje čez se.
 Sv. Šnklaus je rekel: 'Amen.'
 Hudoba je rekla: 'Kamen!'
 Sv. Šnklaus je rekel: 'Marija!'
 Hudoba je rekla: 'Verigla!'
 De b' polna vina bila,
 De b' ga z Meklaužem pila,
 De b' lože barko vozila
 Noter v laško deželo!
 Koder svetga Šnklausz barka plava,
 Vse za njo rumeno:
 Lepe rožce rasejo,
 Rudeče, plave, rumene.
 Koder hudoba plava,
 Vse za njo rujavo:
 Nobena rož'ca ne cveti,
 Nobena tica ne zleti. Amen."

(Štrekelj 1980: 574, št. 607, iz Starega sela pri Kobaridu; primerjaj še različice z Gralova na Tolminskem in s Kamenja na Soči)

"Sveti Mikula slatko spi
 na srdajcu knjigu ští.
 Njemu Diva dohodi
 pa Mikuli besidi:
 'Ustaj, ustaj, Mikula,
 uzmi teslu i bradvu,
 pa ga hodi u goru,
 pa posici zelen bor,
 pa ga nosi u Isusov dvor,
 pa udlilaj barkicu,
 napuni ji kamena
 i božjega rumena.'
 Počne kamen tonuti
 i rumelje plivati.
 Skoči Mikula na jarbor,
 na jarboru huda stvar:
 'Hodi doli među nas!'
 'Očenaša' ne umim,
 'Zdrave Marije' ne umim,
 i hudog sam meštra bija,
 i hudo me naučija."
 (Delorko 1982: 330, št. 52)

"Svet Mikula sanak sni,
 na srdajcu knjigu ští,
 k njemu Gospe dolazi
 i Mikuli govori:
 'Stan', Mikula, sinko moj,
 uzmi teslu i sikiru,
 pa ti pojdi u goru
 i prisiči zelen bor,
 svetog Petra vični dvor,
 pa uzmi korablju
 i š njon plovi po moru!
 Kada Miko uz jarbol,
 na jarbolu huda stvar:
 'Sadi doli, huda stvar,
 sadi doli među nas
 i govori Oče naš!'
 'Očenaša' ja ne znan,
 Zdravu Mariju ne umim,
 hudobna san meštra stala,

nisan mu se deletala!
 Pa je čapa za kose,
 pa je baca na brode
 pa je siče na peče
 pa je sunu u more;
 kuj su peče padale,
 pijavice igrale,
 kuj Mikula idaše,
 tu bonaca bijaše!"
 (Sveti Nikola i sotona; Delorko 1969: 85-86)

"Sveti Mike dite bise,
 Sridu i petak zezinase.
 Zato niko ne znadijase
 Nego mojka ko ga rodi
 I babica ka ga doji.
 Kad je Mike ponarasta,
 Tad mu mojka progovara:
 Idi, Mike, u goricu
 Pa posici jedon bur
 za izgradit moli brud,
 I posici dvo boriča
 Za udlilaj dvo vesliča,
 Pa poj vodit rumuniju
 Sveton Petru rojskin puten.
 Vazme Mike sikiricu
 I ubere jedon bur
 Za napraviti dvo vesliča!
 Barkica se ucinila,
 barkica se porinila.
 Isol Mike s njon plovit,
 Al barkica pocne tonit!
 Obazre se Mike na jorbul,
 Na jorbulu hudo stvor.
 I govori Mike non:
 Hodi doli, hudo stvor,
 I molimo Ocenos
 I Zdravo Mariju
 Za Divicu Mariju!
 Al govori hudo stvor:
 Ne znan molit Ocenos,
 A Mariju ne poznajen!
 Jo son s huden mestrun stola
 I hudu son skulu naucila.
 kad to cuje Mikula,
 Un je isol na jorbul;
 Uze hudu stvor za vloze
 I baci je u more.
 kako hudo stvor tonuse,
 Tako barkica cvotuse!
 Onda pojde vodit rumuniju
 Sveton petru rojskin puten."
 (Oreb 1979: 189-190)

V slovenskih različicah je prvotna slika še bolj nerazpoznavna. S hrvaškimi jih družijo le Miklavževa pot po morju in srečanje s "hudobo" (prim. različice v SLP 2: 420-425, št. 125).

V teh pesmih se na mestu, ki spada pod Nikolajevo oblast, pojavi še hudič. Ta zveza med svetnikom Nikolajem in hudičem pa pravzaprav ni tako nenavadna, kot bi se lahko zdelo na prvi pogled - konec koncev je hudič tudi zvest spremljevalec Miklavža v njegovih obrednih zimskih obhodih. Zdi se celo, da so bili obhodi parkljev primarni, in se jim je sv. Nikolaj pridružil šele naknadno, saj na Slovenskem poznamo območja, kjer Miklavževih obhodov ne poznajo, poznajo pa obhode parkljev v dneh okoli Miklavževega (na južnem robu Koroške ter v Poljanski dolini na Gorenjskem) (prim. Kuret 1989/2: 224).

Po drugi strani pa lahko tudi v nekaterih elementih mik-

lavževanja oziroma dejanjih parkljev med obhodi na Miklavževo odkrijemo implicitno povezavo z vodo: parklji, ki so na Miklavževo divjali po Ziljski dolini, so med drugim tudi "pograbili dekleta in jih skušali izvleči na sneg ali jih pa položiti celo v korito" (Kuret 1989/2: 224). Ko Mikloši (to so fantje, ki so oblečeni v narobe obrnjene kožuhe, z naličjem na obrazu, za seboj pa vlečejo verige in imajo v rokah "krobače") v Porabju pridejo v hišo, morajo vsi moliti. "Kdor noče ali ne zna, vržejo verige okoli njega in ga odvedejo ven, v sneg ali k 'stencu' (vodnjaku)." (Kuret 1989/2: 242)

Voda se v teh dejanjih kaže kot tisti element, s katerim so tudi parklji, hudiči, neposredno povezani. Domnevamo lahko torej, da primarna ni zveza med Nikolajem in vodo, temveč prej med parklji in vodo, saj so ta dejanja parkljev ohranjena prav na območju, kjer Miklavževih obhodov sploh ne pozna, pač pa se pojavljajo zgolj obhodi parkljev.

Toda, kaj pravzaprav predstavlja hudič v slovanski mitologiji - mnogo indicij kaže na to, da je hudič le krščanska zamenjava za slovanskega Velesa/Volosa, boga smrti, katerega dežela se je širila za vodo. Obširno študijo o tem, da je bil hudič prvotno v slovanski mitologiji vodno božanstvo, ki je šele potem, ko je bilo, kot pripoveduje mit, vrženo v podzemlje, začelo delovati v zemeljski sferi, sta napisala poljska znanstvenika Richard in Joanna Tomicczy (Tomicczy 1975: 35). Glede na nekatera starejša slovanska besedila pa lahko utemeljeno domnevamo, da se je tudi Velesovo kraljestvo v verovanju ljudi širilo nekje na drugi strani vode (prim. Ivanov in Toporov 1974: 66). Znano pa je, da so Velesa tudi povezovali z nečisto silo, s hudičem, in je hudič (črt) pravzaprav krščanska zamenjava za Velesa. Pri Latvijcih pa se je celo ohranilo ime božanstva smrti Vale kot ime za krščanskega hudiča (prim. Ivanov in Toporov 1974: 66).

Kakšna pa je pri tem vloga Nikolaja? Očitno je tudi sveti Nikolaj prevzel nekatere karakteristike slovanskega božanstva smrti ali morda neke osebe iz njegovega kroga. Ta kontaminacija Velesa in Nikolaja pa ni omejena zgolj na južne Slovence. Še konec 19. stoletja je gospodar na Poljskem lahko v vlogi duš umrlih na božično večerjo povabil (med drugim) tudi svetega Nikolaja (Etnografia polski 1981/2: 132). O tem, da je Nikolaj zasedel vlogo Velesa tudi pri vzhodnih Slovanih, je obširneje pisal že B. Uspenskij, čeprav v svoji knjigi aspekta vode ni širše obdelal. Tako so menda v Rusiji pokojniku v roke polagali pismo za svetega Nikolaja, ki naj bi ga prebrali stražarju rajskih vrat, po verovanju iz arhangelške gubernije ima ključ od raja Nikolaj Čudotvorec (enako verovanje poznajo tudi Poljaki) (Uspenskij 1982: 25). V ukrajinskih koledah Nikola prevaža duše na drugi svet: "*Ja buv na morach, na perevozach, ja tam pereviz simsot dušečok...*" (Uspenskij 1982: 27). Toda v ukrajinski folklori nastopa kot prevoznik duš tako sv. Nikola kot tudi hudič, kar kaže, kot pravi Uspenskij, na razdvojenost podobe Velesa v krščanski perspektivi (Uspenskij 1982: 57). Zdi se, da je krščanstvo z osebo sv. Nikolaja in obredi miklavževanja pri katolikih skušalo prekriti nekdanje obhode htoničnih božanstev oz. mitičnih oseb ob tem času leta. Nekateri zahodni znanstveniki menijo, da je Nikolaj tudi v zahodni Evropi zasedel vlogo germanskega boga smrti Wodana (Odina) (prim. Miles b. n. l.: 208).

Ostane nam še vprašanje, kaj je vzrok, da je Nikolaj pri Slovanih zasedel mesto Velesa ali neke osebe iz njegovega kulta? Najverjetneje leži vzrok v legendi, ki posredno pripisuje Nikolaju oblast nad vodami, oblast torej, ki so jo stari Slovani pripisovali bogu smrti Velesu. Tako D. Vitković trdi, da se Nikolaju pri Srbih pripisuje oblast nad vodami prav zaradi ikon,

ki prikazujejo sv. Nikolo ob morju oziroma ladji (Vilković 1919: 19-21). Toda sv. Nikolaj je v verovanjih in šegah očitno nasledil neko predkrščansko osebo, ki je ne poznajo le južni Slovani, temveč vsi Slovani in morda celo drugi evropski narodi, osebo, ki jo je sv. Nikolaj lahko zaradi svojih atributov le najbolj ustrezno nadomestil ali pa so mu bili morda ustrezni atributi celo pripisani prav zato, da bi to osebo lahko nadomestil.

LITERATURA:

- ČOSIĆ, Joca 1934: Narodne pjesme (Rekeš u Rumuniji). V: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena 29/2. Zagreb, str. 213-228.
- DELORKO, Olinko 1969: Ljuba Ivanova. Hrvatske starinske narodne pjesme skupljene u naše dane po Dalmaciji. Split.
- DELORKO, Olinko 1982: Narodne pjesme otoka Zlarina. Povijest i tradicije otoka Zlarina Zagreb.
- ETNOGRAFIA POLSKI - przemiany kultury ludowej. Tom - 2. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1981.
- GRBIĆ, Savatije M. 1909: Srpski narodni običaji. V: Srpski etnografski zbornik 14. Beograd, str. 241-258.
- IVANOV, V. V. in V. V. TOPOROV 1974: Issledovanija v oblasti slavjanskih drevnostej. Moskva.
- KARADŽIĆ, Vuk S. 1969: Srpske narodne pjesme 1. Beograd.
- KOTARSKI, Josip 1917: Lohor. Narodni život i običaji. V: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena 21. Zagreb, str. 179-224.
- KURET, Niko 1989: Praznično leto Slovencev. Ljubljana.
- LOVRETIĆ, Josip 1902: Otok. Narodni život i običaji. V: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena 7. Zagreb, str. 57-206.
- MILES, Clement A. b.n.l.: Christmas Customs and Traditions. Their History and Significance. New York.
- MÖDERNDORFER, Vinko 1984: Verovanja, uvere in običaji Slovencev. Druga knjiga. Prazniki. Celje.
- OREB, Marin 1979: Izbor štenja i obrednih i pučkih religioznih pjesama otoka Visa. Split.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja 1992: Knjiga o Božiću. Zagreb.
- SLP = Slovenske ljudske pesmi: KUMER, Zmaga, Milko MATIČETOV in Valens VODUŠEK 1981: Slovenske ljudske pesmi. Ljubljana.
- ŠTREKELJ, Karel 1980: Slovenske narodne pesmi 1-4. Ljubljana.
- TOMICCY, Joanna in Rychard TOMICCY 1975: Drzewo życia. Ludowa wizja świata i człowieka. B.n.k.
- USPENSKIJ, B. A. 1982: Filologičeskie raziskanija v oblasti slavjanskih drevnostej. Moskva.
- VITKOVIĆ, Dimitrije 1919: Utjecaj hrišćanske ikonografije na neke narodne pjesme. V: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena 24. Zagreb, str. 1-28.
- VOROPAJ, Oleksa 1993: Zvičai našogo narodu. Kiiv.
- ŽIC, Ivan 1900: Vrhnik na otoku Krku. Narodni život i običaji. V: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena 5. Zagreb, str. 201, passim.

VERSKA PRIPADNOST IN NARODNA IDENTITETA V EKSTREMNIH RAZMERAH¹

Tema sledečega prispevka je vprašanje, kako, na kakšen način se je kazala verska pripadnost slovenskih internirancev v italijanskih koncentracijskih taboriščih med II. svetovno vojno in na kakšen način je vplivala na družbeno konstrukcijo resničnosti, to je na njihovo oprdeljevanje samih sebe in taboriščnega družbenega sveta.

V času II. svetovne vojne je bilo slovensko etnično ozemlje razdeljeno med tri države, od katerih je vsaka načrtovala ukinitve slovenske identitete kot take. Vprašanje človekove identitete je bilo morda najbolj problematizirano prav v koncentracijskih taboriščih, saj so bila ta zgrajena na doslednem zanikanju vseh pravil in konvencij civilnega sveta in na njih temelječih gotovosti.

Med različnimi (sekundarnimi) identitetami sta tedaj padala posebno poudarjeno mesto in pomen narodni identiteti, saj so bili mnogi internirani ravno zaradi izražanja svoje volje po njeni ohranitvi. Prvotni smoter italijanskih koncentracijskih taborišč za prebivalce Ljubljanske province je bila namreč "normalizacija" Slovenije, zato so nameravali vanje spraviti predvsem vidnejše organizatorje upora. Poleg njih so se okupacijskim oblastem zdeli nevarni tudi izobraženci, zato so nameravale internirati kar vse slovenske izobražence iz province. Kot je Robotti 21. julija 1942 pojasnil Grazioliju, je bil pri tem edini zadržek "in pectore" napravljen glede na katoliške dijake, da bi izločili one, za katere so pričakovali škofov namig.²

V racijah, ki so jih italijanske okupacijske oblasti izvedle v Ljubljani in v provinci pomladi in poleti 1942, je narodni kriterij spodrinil političnega, tako da je bilo med zajetimi vedno več takih, "ki niso imeli s komunizmom nobene zveze".³ Neznani pisec poročila za pisarno vaških straž na Miklošičevi ulici o dogodkih v Ljubljani zadnje dni junija 1942 je v svojem poročilu zapisal, da so italijanske oblasti pobrale "najmanj 2/3 katoliškega dijaštva in akademske mladine, ravno tako tudi izredno mnogo ostalih naših mož in fantov". Po njegovi oceni naj bi to z drugimi besedami pomenilo, da so bili internirani taki, "ki so se odlično udeleževali v boju proti komunizmu in Osvobodilni fronti, dočim so ostali na svobodi premnogi zločinski tipi in nesporni pristaši komunizma in Osvob. fronte".⁴

V nasprotju z nemškimi taborišči, kjer so bili katoliški in protestantski duhovniki za nemškimi komunisti in socialnimi demokrati med prvimi žrtvami nacizma, v italijanskih ni bilo duhovnikov. Edina izjema je bil v tem pogledu upokojeni duhovnik Filip Marješič z Iga, ki je prišel v koncentracijsko taborišče na Rabu že s prvo skupino internirancev 27. julija 1942. Bili pa so zato med tistimi, ki so italijanskim okupacijskim oblastem pomagali razkrivati "krivce" in ki so pod prettjo internacije mobilizirali moštvo za MVAC in Vaške straže. Župnik Andrej Zupanc je o tem zabeležil v dnevnik na božič 1942, da mu je povedal kurat Legije smrti kaplan Andrej Sterle, da "v Št. Jerneju organizirajo Ali - Ali", tj. v belo gardo ali v internacijo. Pozneje so te enote tudi same delale čistke in predajale ujete italijanskim oblastem za interniranje. Najbolj znana akcija te vrste so bile "božične racije", izvedene v imenu Kristusa Kralja konec 1942.⁵

O tem, koliko ljudi je bilo interniranih zaradi "normalizacije" Slovenije, ni dovolj zanesljivih podatkov. Ko se je Vatikan konec 1942 zanimal, kako je z interniranjem Slovencev, je tedanji poveljnik italijanske vojske za Slovenijo in Dalmacijo napisal poročilo, v katerem je navedel, da je bilo tedaj 17.369 oseb v naslednjih taboriščih: Rab 6.577, Gonars 2.250, Monigo 1.136, Padova 3.522 in Renicci 3.884.⁶

Jasno je, da je bilo med tolikšnim številom internirancev relativno malo pripadnikov NOB. Zato so katoliški veljaki večkrat zahtevali od okupacijskih oblasti, naj izpustijo tiste, "ki jih je ta usoda doletela po nedolžnem". Višek tega prizadevanja je bila spomenica škofa Gregorija Rožmana z dne 26. septembra 1942. Škof je svoj predlog generalu Gambari utemeljeval takole: "Porabljam to priliko, da Vaši Ekscelenci ponovno zagotavljam, da so Slovenci narod, ki s samozatajevanjem prenaša svojo največjo nesrečo, ki je miren in lojalen do oblasti, ki ni prevrten, temveč zna realno presoditi nastalo situacijo in je navajen dajati cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega. Priznavam, da so se med Slovenci pokazali izjemni pojavi, ki bi lahko spravili v dvom točnost moje iskrene karakterizacije slovenskega naroda. Nimam namena iti preko teh pojavov. Ne samo jaz, temveč ogromna večina slovenskega naroda obsoja nesrečne podvige neodgovornih elementov, ki so pod krinko narodnoosvobodilnega boja započeli teroristične akcije nad Slovenci in nad premoženjem naroda z namenom, da spravijo narod v brezupen položaj, v katerem naj bi postal žrtev komunizma..."⁷

1 Prispevek je bil pripravljen za delavnico "Arstija, Jugoslavija, Slovenija, Slovenska identiteta skozi čas", ki jo je organiziral prof. dr. Dušan Nečak in je potekala v Lipici od 29. maja do 1. junija 1996.

2 "Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo" in "Inštitut narodne osvoboditve pri predsedstvu vlade LRS". Zločini italijanskega okupatorja v "Ljubljanski pokrajini". 1. knjiga: Internacije. Ljubljana 1946, dok. št. 88a.

3 France Šeškar, Pismo g. Preglju! Kostanjevica, 14. oktobra 1942, Arhiv Inštituta za norejšo zgodovino Ljubljana, Domobranski fond, fascikel 120. Situacijska poročila pisarni M7 iz raznih krajev pokrajine.

4 Arhiv Inštituta za norejšo zgodovino Ljubljana, Domobranski fond, fascikel 120. Situacijska poročila pisarni M7 iz raznih krajev pokrajine.

5 Tone Ferenc, Okupatorjeve racije v Ljubljani leta 1942, V: Kronika 2/1981, str. 183-228.

6 Milan Brezovar et al., Okupatorjevi zapori in taborišča, Ljubljana 1960, str. 49.

7 Franček Saje, Belogardizem, Ljubljana 1952, str. 498.

Uspeh škofove spomenice je bil dogovor z Gambaro o ustanovitvi komisije za vračanje internirancev. Praksa je kmalu pokazala, da so bili "nedolžni" predvsem tisti ljudje "iz pobožnih družin, ki so bili vedno nasprotniki komunističnih načel in bi bili pripravljeni, da se z besedo in orožjem bore zoper komuniste" - tako je, denimo, pripisal k seznamu z imeni 41 internirancev iz Dolnjih Laz in Zapuž, ki ga je poslal 19. novembra 1942 komandi XI. a.z. ribniški dekan Viktor Demšar.⁸

Pri italijanskih oblasteh so posredovali za tiste, ki so bili pokorni oblasti in nasprotni "prevratnim nazorom" ali so bili celo pripravljeni boriti se proti partizanom, še številni drugi duhovniki. Na ljubljanski škofijski ordinariatus so prihajale prošnje, v katerih so prosilci zatrjevali, kako določena oseba nikakor ni prevratnik, ampak je, nasprotno, lojalen podanik italijanske postavne oblasti. Med njimi so bile tudi takšne, kakršno je 1. januarja 1943 napisal v Gonarsu internirani Avgustin Karner: "G. škof, jaz se obračam na Vas s prošnjo, da bi bil sprejet v belo gardo, ker silno gorim od želje, da se borim z našimi fanti in možmi proti brezbožnim komunistom... Zato Vas prosim, g. dr. škof, da me pokličete iz internacije v Ljubljano, da prisežem na zvestobi beli gardi in da se poslej borim z dušo in telesom za Kristusa Kralja in za red in mir v naši Sloveniji. Garantiram Vam, g. škof, da če bom sprejet v belo gardo, bo marsikateri rdeči brezbožnik padel mrtve ali živ pravdi v roke, ker jaz gorim od želje, da se borim proti njim..."⁹

Karner je bil seveda izpuščen; prav tako je bilo npr. izpuščenih devet taboriščnikov z Raba, za katere je prosil oddelek MVAC iz Tomačevega. Brezuspšne pa so ostale prošnje za izpust internirancev iz Preloke, čeprav so bili po navedbah župnika Jožeta Pokorna vsi "prav dobri katoličani", a očitno niso pokazali dovolj vneme za boj proti "brezbožnim komunistom".¹⁰

V italijanskih koncentracijskih taboriščih za razliko od nemških vera in njeno izražanje ni bila prepovedana in preganjana, temveč so jo taboriščni oblastniki celo spodbujali. Tako so, na primer, v Gonarsu spočetka po maši delili pakete, mladoletnikom pa so leta 1942 po prazničnih mašah dajali dodatno sadje. Taboriščni oblastniki so internirance celo na silo podili k nedeljskim mašam. V Gonarsu je npr. kapetan Macchi pomladi 1942 velikokrat z bičem v roki tekal okrog barak in podil tiste, ki niso bili pri maši. Pri tem je nastalo po taborišču "smešno tekanje", v katerem so zmagali največkrat pregnanci. Zato jih je Macchi pred mašo postrojil, zatem pa so morali skupno odkorakati k maši. Albin Zupančič je v svojem dnevniku¹¹ 21. junija 1942 takole opisal nedeljsko mašo: "Res čudno to zgleda. Danes so nas kar nagnali, da moramo vsi k maši, malo čudno je to, prisiljena maša. Fajmošter je maševal, kapetan je pa vpil kot jesihar."

V Gonarsu je uprava taborišča kot dokaz svojega krščanskega humanizma naročila pri tam interniranem slikarju Nikolaju Pirnatu izdelavo kipa Madone, ki naj bi stal sredi taborišča. S tem namenom so mu prepustili v skladišču prostor za atelje in mu dovolili, da je šel nakopat ilovico ven iz taboriš-

ča. Pirnat je naročilo sprejel, vendar kipa nikoli ni dokončal. Delal je osnutke za spomenike Cankarju, Jakopiču in Aškercu ter napravil veliko mapo risb iz taboriščnega življenja. Ves čas je upal, da bo smel razstaviti svoja dela, in se hkrati bal, da upa zaman. Zato se je norčeval iz možnosti, da mu to ne bi uspelo: "Kaj meniš, če bi poslal svoje risbe razstaviti v Ljubljano in predlagal, da bi Grazioli odprl razstavo?... Imel bi lahko prav lep govor. - Gospoda, ta razstava vam je dokaz, da fašizem ne zanemara kulture, tudi ne v taboriščih, kamor smo prvenstveno poslali ljudi, ki opasno motijo naše kulturno poslanstvo. Toda fašizem ni maščevalen, celo v taboriščih vsestransko - dobra beseda, ne? podpira udejstvovanje duha. S temi besedami in ugotovitvami odpiram razstavo."

Njegova bojazen je temeljila predvsem na njegovem pojmovanju vloge in pomena umetnosti v času, "ko je vsa narodova čast na kocki". Umetniki bi namreč morali po njegovem mnenju brez izjeme delovati za to, da se ta čas ne poniža: "Umetnost podjarmljenega naroda, katero bi fašizem jemal v okrilje, nima za narod kakor tudi ne za človečanstvo nobene vrednosti. Tudi če slika umetnik pokrajino, ki ne predstavlja nobene druge ideje kakor umetniške, ne bo nikoli umetnine ustvaril, ker sem prepričan, da ga prav na skrivaj grize vest in mu jemlje polet."¹²

Možnosti za opravljanje verskih obredov niso imeli le prve mesece v koncentracijskem taborišču Gonars. Nekaterim internirancem se je tedaj "duhovna oskrba" zdela "morda še bolj" nezadostna kot materialna in so večkrat sami prosili pri upraviteljih taborišč, da bi jim bilo na kakšen način omogočeno spolnjevati verske dolžnosti. Pripadniki Straže v viharju so zaprosili taboriščne oblasti, da bi imeli spoved. Neko soboto je res prišel v taborišče pater, hodil iz barake v barako in spovedoval. Ker je bil pater italijanski kurat, so iz taboriščne pisarne razposlali šope listkov, na katerih so bili navedeni grehi s prevodom, da bi vsak lahko povedal po italijansko, kako je grešil. Videti je bilo, da so prevedli kar na slepo italijanske vojaške predpise za izpraševanje vesti, zato so mnoga vprašanja zvenela smešno in neumestno: "Si bil požrešen? - Si v postnih dnevih užival meso? - Ali si se pregrešil z neizmerim uživanjem? - Si se vdajal pijančevanju in ponočevanju? - Si nečistoval sam s seboj ali z drugimi? - Si pozelel svojega bližnjega ženo, v mislih, v dejanju? - Si na nespodoben način občeval z ženo? - Si spolno izrabljaj živali? - Si nečistoval s svojimi otroki ali z bližnjimi sorodniki?"¹³

Ogromna večina taboriščnikov iz Ljubljanske in Reške province je bila katoliške vere, našli pa so se med njimi tudi zelo redki pripadniki drugih ver. Tako je bil na primer v Reniciju konec januarja 1943 en musliman, poleg njega pa še dva pravoslavca in protestanta. Krščanstvo je močno vplivalo na družbeno konstrukcijo resničnosti, in to tudi pri tistih, ki so bili že vzgajani v ateističnem duhu. Še zlasti to velja za osmišljanje njihovega družbenega statusa, saj so čas internacije doživljali kot "čas naše golgotе"¹⁴ oziroma "kalvarije našega ubogega naroda".¹⁵ Tako so na določen način tudi sami pristali na trpljenje v taborišču, toda za ceno (upanje),

⁸ F. Saje, op. cit., str. 433.

⁹ F. Saje, op. cit., str. 529.

¹⁰ Jože Pokorn, Pismo Škofijskemu ordinariatusu v Ljubljani, Preloka, 10. marec 1943, Nadškofijski arhiv v Ljubljani, Fascikel Okupacija, fond 2.

¹¹ Dnevnik iz Gonarsa in Renicija 1942/43, Dnevnik hrani hčerka, Alenka Mihailorski.

¹² Juš Kozak, Lesena žlica, Ljubljana 1947, str. 288.

¹³ J. Kozak, op. cit., str. 360.

¹⁴ France Šušteršič, Rab 1943, V: Borec 10/1973, str. 552.

¹⁵ Viktor Maček, Pisma in sporočila iz Renicija, Arhiv Muzeja novejšje zgodovine Ljubljana, Fascikel Italijanska koncentracijska taborišča.

da bodo za svoje trpljenje nekoč poplačani: "Veliko je bilo trpljenje slovenskega ljudstva v tej grozni vojni. Z zlatimi črkami bi bilo lahko vpisano v zgodovino Slovencev, ker takega trpljenja slovenski narod še ni doživel. Lakota, pretepanja, mučenja, vse to je bilo na dnevnem redu. Stotine in stotine slovenskih žrtev vpije po maščevanju, ki bo prišlo in prineslo mir, blagostanje in zadoščenje slovenskemu narodu."¹⁶

V taboriščih so mnogi svojo usodo pripadnikov "premagane naroda" sprejemali z vdanostjo, kot nekakšno pokoro, in še bolj vneto molili. Upali so, da bodo uslišani v svojih molitvah in spuščeni domov ter da bo božja kazen zadela krivce njihove nesreče. Savo Kamenšek si je zapisal v zvezek¹⁷ daljšo pesem neznanega avtorja z naslovom *Gonarška legenda*, ki pripoveduje o tem, kako sta se sam bog Oče in sv. Peter podala na zemljo, "da ovčicam svojim dragim grešno vest bi izprašala". Ker sta prišla v Ljubljano ravno v času italijanskih racij, so ju zajeli in poslali skupaj z množico Slovencev v živinskih vagonih v Gonars. Tako sta lahko na svoje oči videla, da so tamkajšnji arestanti ljubljanski fanti, ki so vsi "pošteni zemljani". Svojo neprijetno zemeljsko avanturo sta sklenila po vrnitvi v nebesa:

"Tam v nebesih pa Bog vpiše
v svojo knjigo na list prazen
nič Slovenci niso krivi
ampak - one čuka kazen."

Krščanstvo je dajalo ritem njihovemu vsakdanjemu življenju, v katerem so bili najpomembnejši mejniki nedelje in cerkveni prazniki. V enoličnost taboriščnega življenja mejniki niso prinesli spremembe, ki so je bili vajeni in ki so jo pričakovali. Ker so bili od doma navajeni ob nedeljah in praznikih preseliti se iz kraljestva nujnosti v kraljestvo svobode, se je primerjava med tu in zdaj in domačim življenjem najsilabše iztekla prav ob nedeljah in praznikih. Žalost, ki so jo povzročala takšna razmišljanja, je po eni strani krepila hrepenenje po domu, po drugi pa je koga lahko pripeljala do pravega brezupa, saj je bilo videti vse brez smisla in izhoda. Večina nekdanjih rabskih internirancev se spominja, da je največ ljudi umrlo na božični in novoletni dan.¹⁸

Čeprav podatki iz kronike samostana Sv. Eufemije, ki jo je pisal fra Odoriko,¹⁹ teh navedb ne potrjujejo, iz njih vendarle lahko razberemo, da so bila občutja osamljenosti, izkoreninjenosti in vrženosti v tuji, neprijazni svet, najhujša prav te dni.

Interniranci so po svojih močeh proslavljali vse cerkvene praznike, najbolj svečano veliko noč in božič. Te so proslavljali vsi, vključno s komunisti. Pred božičem so si "sentimentalnejši" začeli postavljati jaslice, in to "domače slovenske jaslice: Marija - izgnanka, Jožef - izgnanec, božje dete - sirota brez strehe".²⁰ Druge dni je bilo po vseh taboriščih slišati bolj ali manj glasno prerekanje in zmerjanje, bile so tatvine in prerivanja. Na božični dan se je nekaterim zdelo vse povsem drugačno, kot da je okrog njih zavladal "božji mir". Marsikje je hrlela svečka, slišati je bilo božične pesmi, mnogi so molili rožni venec idr. molitve. Zvečer dolgo niso mogli zaspiti: zajelo jih je "božično hrepenenje". Tudi tiste, ki sicer niso bili

verni, je tedaj zajelo močno religiozno obarvano čustvovanje, utemeljeno na prepričanju, da bo dobro nekoč poplačano in zlo kaznovano.

Zaradi materialnega in psihičnega pritiska, ki so mu bili izpostavljeni v taborišču, se jim je sčasoma marsikaj, kar so pred internacijo mislili o človeku in družbi, "na glavo postavilo". Zaradi velikih razlik v njihovem življenju v taborišču in pred tem pa so toliko bolj jasno opazovali, kako je bilo veliko tistega, kar je bilo nekoč samoumevna sestavina vsakdanjega življenja, dejansko del njihove identitete. Taboriščni vsakdanjik jih je s svojo drugačnostjo opozoril, da vladajo v vsakdanjem življenju zakonitosti, ki se jih ljudje ne zavedajo. Menda vsi nekdanji interniranci označujejo življenje v taborišču s sintagmo "boj za obstanek", torej izrazito materialistično. Življenje v ujetništvu je vplivalo na oblikovanje novih norm in vrednot o človeku, njegovem dostojanstvu in sreči. Resda je na istih normah in vrednotah temeljil egoizem, ki se je v taboriščih pogosto razrastle prek vsake razumne mere; toda kakor koli že je bila ta nova antropologija enostranska, je bila vendarle močen udarec za stare mite o človeku, ustvarjenem po božji podobi, o ljubezni do bližnjega itd.

Zaradi hudega pomanjkanja, zlasti hrane, so imeli interniranci priložnost spoznavati velik pomen materialne podlage človečnosti: če je siti obrnjen na vse strani, je lačni obrnjen predvsem k mizi. Zaradi pomanjkanja so po ugotovitvah pisca poročila *Razmere na Rabu*²¹ potonili "v materijalnost" in mislili predvsem na naslednji obrok. Pri tem je naraščalo prerekanje, tožarjenje in medsebojna nejevolja do prave "divjosti". To je šlo celo tako daleč, da naj bi oblikovalo v očeh stražnega osebja podobo "volčje zmaterijaliziranih Slovencev, ki bi bili tam za kosček kruha in za požirek mineštre pripravljeni ubiti tovariša". Takšno ali temu podobno stanje je prevladovalo tudi v drugih taboriščih. V Gonarsu je imel npr. list Dopodomani, ki so ga izdajali interniranci, na junjevo 1942 v glavi zapisano naslednjo misel: "Človek je ustvarjen po božji podobi - Žival se razlikuje od njega, ker nima duha. Ali je vredno zatajiti človeško dostojanstvo radi par žlic pomij?"

Ko so začeli komunisti po posameznih taboriščih s skrivno politično aktivnostjo, so si predvsem prizadevali zbuditi duha odpora. Po besedah Franca Potočnika iz njegovega neobjavljenega spominskega zapisa *Naša politična in vojaška organizacija*²² je bil njihov smoter takle: "Hoteli smo iz neorganizirane, potrte mase stvoriti bojno linijo fanatično zavednih ljudi, ki vedo, zakaj trpe in ki se pripravljajo, da ob prvi priliki strejo kruti režim okupatorja - v kratko, da stvorimo Osvobodilno fronto!" Morda se zdi nekoliko paradoksn, če je njihovo politično delovanje izhajalo prav iz razlage, zakaj interniranci trpijo in da bodo nekoč dobili za svoje trpljenje pravično zadoščenje, saj več kot očitno spominja na krščanske nauke o tem, da bo dobroti nekoč poplačano in zlo kaznovano. Vendar - kakor kaže isti zapis - to ni bilo naključje: "Bolj kot hrana lačnega, celo bolj kot prostost zaprtega, dvigne zatiranega človeka zavest, da trpi in se bori za pravico, za svetle ideale boljše bodočnosti svojega naroda. S spoznanjem pravice se ojekleni njegov odnos in ta jekleni odpor vnosi

16 Srečko Černe, *Spomini na internacijo v Trst in Padovi, Ljubljana 1943*. Rokopis hrani avtor.

17 Rokopis hrani vdora, Ančka Kamenšek.

18 Božidar Jezernik, *Boj za obstanek*, Ljubljana 1983, str. 196.

19 Odoriko Badurina, *Kronika samostana u Kampor*, 5. knjiga. Arhiv Franjevaške biblioteke Kampor-Rab.

20 Božo Podkrajšek, *Božič v taborišču Renicci*, V: *Ljudski teknik* 48. Trst 1946, str. 9.

21 Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino Ljubljana, Domobranski fond, fascikel 123, mapa Poročila o razmerah v italijanskih koncentracijskih taboriščih. Isto: domobranski fond, fascikel 129, mapa Situacijska poročila.

22 Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino Ljubljana, Fond Taborišča I.

v izmозgano telo nesluteno telesno in duševno energijo."

Verske razmere niso bile po vseh taboriščih enake. Iz poročil nepodpisanih cerkvenih obiskovalcev posameznih taborišč je razvidno, da so bile dokajšnje razlike celo med posameznimi sektorji v istem taborišču. V gonarški beti, kjer so do novembra 1942 prevladovali delavci in pristaši OF, jih je "le malo" hodilo k maši, medtem ko jih je pod šotori game, kjer so prevladovali dijaki in študenti in so bili pristaši OF v manjšini, k maši hodila "četrtnina". V splošnem so se podeželani pogostje udeleževali verskih obredov kakor meščani, ženske pogostje kot moški in ostareli bolj kot mladina. Po nepodpisanem poročilu je bila konec leta 1942 v Gonarsu v tem pogledu precejšnja razlika med interniranci iz Ljubljanske in Reške province. Med slednjimi naj bi bili tedaj v veliki večini "preprosti, verni" ljudje; nasprotno naj bi bili Slovenci, ki so jih prignali tja iz Ljubljane ali iz Moniga, najsi so bili posamezniki ali družine, zvečine "prijatelji partizanov". "So pa vmes tudi naši ljudje, ki te pokore ne zaslužijo. Vendar pa so mnogi teh komunistov in partizanov precej dostopni in mehki, ostali pa napram duhovniku hladni, skoraj sovražni, med temi zlasti dekleta." Po navedenih ocenah so bile verske razmere najslabše med moškimi na Rabu. O njih je nepodpisani obiskovalec, pisec poročila o razmerah na Rabu poročal naslednje: "Tak kraj more moralno okužiti vse tiste, ki niso močno vzgojeni, zlasti mladoletno mladež od 16. leta dalje, med katero je mnogo dijakov, ki morajo tu poslušati brezverske in protiverske pogovore in najpodlejša kvantanja materialističnih razvratnežev, ki se v svojem gnevu in neugodju, ki so mu izpostavljeni tu, ne znajo premagovati."

Značilno je, da je po vseh taboriščih prej ali slej prevladalo brezversko razpoloženje. Ali kakor je poročal nepodpisani frančiškan v poročilu o svojem obisku v Padovi: interniranci niso imeli po večini "nobenega smisla za nadnaravno in so (bili) do duhovnika sovražno razpoloženi". Na Rabu je npr. nekoč Lojze Božič, sicer vernik, ko je "skoro umiral" od lakote, zavrnil obisk duhovnika z besedami: "Dajte mi kruha!"

Za versko življenje v taboriščih so pretežno skrbeli italijanski kurati. Zvečine so bili italijanski oficirji; od drugih so se razlikovali predvsem po križu, našitem na rokav. Mnogi interniranci so se odvrčali od njih že zaradi tega. Vendar so imeli tisti kurati, ki so jih ganile stiske ujetnikov, dela na pretek. Zlasti velikega spoštovanja so bili deležni tisti, ki so znali slovensko in ki so imeli "dovolj srca za nesreče slovenskih ljudi", tako da so se zanje potrudili še kako drugače kot z golim opravljanjem verskih obredov. Nekateri med njimi so svojo službo opravljali vestno, drugi bolj z levo roko. Vsekakor pa so imeli na verske razmere v posameznih taboriščih velik, morda celo odločilen vpliv. Po mnenju pisca poročila o razmerah na Rabu bi moral v taborišče tudi eden izmed treh domačih dušnih pastirjev, če zapusti faro s tisoč petsto dušami kakšnih petsto moških. "Ponižanje se potem ne bi tako čutilo in tudi oblastvo bi čutilo, da nima opravka s samimi grešniki. Nič ni čudnega, če so povprečneži padli med neverneže, povprečni pa se močno k njim nagnili in da so mogli vztrajati le močno versko vzgojeni farani. Tako sliši v šotoru morda na desnici še vsak dan molitev, če so se mogli dobri farani med seboj združiti, na levi pa le preklinjanje, zabavljanje, kvantanje. Če bi bilo med temi zastraženci tudi kaj duhovni-

kov, bi se z vsemi postopalo in tudi bolj zanimalo zanje, predvsem bi se po njih, ki imajo edino možnost občevanja z višjim pastirjem in cerkv. stolico, toliko zboljšal splošen, materialen položaj v taboriščih, da bi bilo to znosno in človeka dostojno, kar je tudi za pravi odnos do Boga nujno. Človek namreč čuti, da tudi javno združevanje z Bogom zahteva - zlasti v katoliški državi kateksohen - nekega primarnega reda, dostojnosti in eksistomina, nikar pa da je človek tam vržen iz najlepše urejenega doma in družinskega življenja v prepuščajoče šotore, razpete na zemlji v prahu, postlane le s slamo in izpostavljene vetru in nalivom."

Večina internirancev od duhovnikov ni pričakovala samo duhovne tolažbe, "pač pa materialne pomoči, kar je nekoliko umljivo radi njihovih razmer". Pričakovali so, da jim bodo duhovniki, ki so navadno prihajali v taborišče brez strogega nadzorstva, prinašali cigarete, prenašali pisma in denar, poizvedovali po svojcih itd. V Gonarsu je npr. don Antonio užival velik ugled in zaupanje, ker je neprestano tekal med barakami in upravo, se ustavljal med interniranci in jim govoril o narodu, ki je suženj, a bo zmagovit, ker zna trpeti. K njemu so prihajali na spoved tudi tisti, ki niso bili verni, saj je pri spovedi sprejemal listke z naslovi svojcev in jih tudi vestno odpošiljal. Poleg tega je v okoliških vaseh organiziral zbiranje sadja za brezplačno razdeljevanje med internirance. Pirnat ga je narisal, kako kleče moli z otročičkom v naročju. Ob sliki je pripisal besede: "Beguncem daj spet priti v rojstni kraj."²³

Na Rabu so imeli interniranci "dobrega zaščitnika" v kuratu Pucchii. Tudi ta je pridno skrbel za njihov materialni blagor: utihotapljal je v taborišče denar, posredoval dopisovanje, poizvedoval o umrlih ipd. Svojci so na njegov naslov pošiljali denar, pakete, obleko, časopise; tudi od Rdečega križa je vedno kaj izposloval za internirance brez svojcev in doma.²⁴

Nasprotno pa so bili zelo nepriljubljeni tisti kurati, ki so pridigali v italijanskem jeziku, jim govorili, da so najprej fašisti in šele potem duhovniki, bili "gizdalini" ali "surovi ljudje brez srca". Od duhovnikov so namreč pričakovali, da bodo z njimi, ne z Italijani. Tako naj bi, denimo, nekdo na Rabu poleti 1942 ob pogledu na don Fernandina in internirane otroke, ki so jih vojaki s puškami vodili na kopanje v Kamporski zaliv, vzrotil: "Kaj tebe ne spremlja straža, kakor naše otroke? Si njihov, kaj, in za nje žebráš tod okoli? Fejte bodi! Če bi bila ena sama tvoja beseda resnica, bi bil na strani punta, bi vodil punt. Ne bi bil na strani teh, ki morijo, in ne bi naših otrok samo pokopaval! - Pri priči naj me ubije strela, če bom še kdaj dal en sam sold za to reč!"²⁵

Italijanska taborišča za prebivalce Ljubljanske province so večkrat obiskali razni visoki dostojanstveniki rimskokatoliške cerkve. Papeški nuncij Borgoncini, na primer, je obiskal vsa taborišča za Slovence v Italiji, v Gonarsu je bil celo dvakrat. Rab je obiskal škof Srebrnič. Interniranci so od teh obiskov zelo veliko pričakovali. Ko je Borgoncini po končanem govoru internirancem podeljeval papeški blagoslov, je to redno povzročilo med njimi hudo nejevoljo, češ da hočejo kruha, da hočejo domov, blagoslov naj nuncij kar sam poje. Ko je delil blagoslov, je klečalo pred njim "komaj nekaj desetih glav", medtem ko so drugi "trdovratno stali".

Borgoncini je zbranim navadno povedal, da ga pošilja sveti oče, ki se posebno zanima za slovenske ujetnike; papež bi

23 Iran Bratko, *Teleskop*, Ljubljana 1975, str. 54; Jože Martinčič, *Beg iz Gonarsa*, Ljubljana 1978, str. 85.

24 Jakob Springer, *Smrt na Rabu*, V: *Dolenjski list*, št. 8, Novo mesto 1961, str. 4-13; Rafael Rabič, *Rab - taborišče smrti*, V: *Zbornik Svobodne Slovenije* 1970, Buenos Aires 1969, str. 73.

25 Milena Mohorič, *Motivi z Raba*, Ljubljana 1946, str. 25.

jim rad dal po njem svoj blagoslov. Pozval jih je na vdanost sveti veri, saj jim bosta molitev in vera v boga lajšala trpljenje. Na koncu nagovora je izrazil željo, naj zapojejo kakšno Marijino pesem, ker ve, kako so te pesmi priljubljene pri Slovencih. V Gonarsu je pevski zbor ob prvem obisku 11. avgusta 1942 zapel Lepa si, lepa si. Nato so pevci zapeli V boj in za konec slovesnosti še Hej Slovani. Macchi je še prej naročil naročil kapom barak, da se ne bi spomnil kak komunist napraviti demonstracij. To je večino samo še bolj vznejevoljilo: "Ja hudiča," je zapisal v dnevnik Albin Zupančič, "kaj nas imajo še vedno za komuniste, saj so imeli vendar dovolj prilike, da so spoznali, kaj in kako smo, da smo le navadna sestradana raja. Do fajmoštrov mi že itak ni, zdaj pa še posebno ne."

Podobno so bili nezadovoljni s Srebrničem na Rabu, ki jih je ob slovesu podobno nagovoril in jim podelil podobice. Upali so, da jih bodo spustili domov, ko bo škof videl, v kaki bedi živijo; da se bo vsaj hrana izboljšala, ko bo škof videl, v kaki bedi živijo. Pričakovali so, da bodo oni, ki od njih zahtevajo spoštovanje oblasti, tako kot so njih učili, opozorili tudi oblastnike, da je oblast od boga. Medtem ko je škof podeljeval blagoslov, je bilo slišati jok in mrmranje. Ženske so dvigovale otročice nad glavo in se jezile, češ "če bi imel srce, bi nam prinesel kruha, ne pa blagoslov!" Škofov obisk, ki je imel namen oživiti in poživiti vero v lačnih ljudeh, ki naj bi imeli na jeziku skoraj samo še kletev, je povzročil med njimi samo razburjenje.²⁶

Vendar je bil za internirance obisk cerkvenih dostojanstvenikov, zlasti papeževega nuncija in krškega škofa, velik dogodek, vsekakor neprimerno večji od vojaških ali civilnih obiskov, pa čeprav samega generala Robottija, ki je kot komandant Superslode obiskal Rab, ali načelnika oddelka za vojne ujetnike in internirance pri komandi Superslode generala Giglia. Pričakovali so namreč, da bodo prav obiski cerkvenih dostojanstvenikov ugodno vplivali na njihov položaj. Goreče so si želeli, da bi si nuncij temeljito ogledal celo taborišče in videl, da ni vse tako, kakor se kaže na prvi pogled, s katerim ga hoče uprava taboriščna samo preslepiti. Bali so se, da ne bo videl, kako hudo jim je, ko bo videl tako (nevsakdanje) lepo urejeno taborišče. Bali so se celo zabuhlih tovarišev, češ da si bo mislil, kako lepo so rejeni. S podobnimi občutki so pričakali tudi krškega škofa in druge cerkvene obiskovalce.

Ti obiski so resda potrdili govorice o strašnem stanju v taboriščih in slabih življenjskih razmerah glede hrane, obleke, bivališč itd. Niso pa prav veliko vplivali na izboljšanje tega stanja. Nunciju je Pij XII. izročil za slovenske internirance za nakup sadja, podobice in rožnih vencev 30.000 lir. Zaradi nezadostnosti te pomoči je v imenu Vatikana kardinal Maglione prosil za posredovanje jezuitskega patra Tacchia Venturini, ki je imel dobre zveze s fašističnimi vrhovi. Venturini je 13. februarja 1943 poročal o uspehih svojega posredovanja. Pri tem je potrdil, da je stanje nekaterih slovenskih internirancev izredno težavno. Uspelo mu je sicer izposlovati nekaj olajšav, čeprav je moral priznati, da je bilo vse skupaj bore

malo in da bodo morali imeti interniranci še veliko potrpežljivosti pri prenašanju nadlog in trpljenja.²⁷

Razporeženje velike večine internirancev je prej ali slej postalo protitalijansko po logiki stvari same. Ti so se torej v splošnem - izjeme so bili le nekateri verniki - prej ali slej čutili pripadnike skupnosti, ki je nasprotna italijanskim stražnikom v vseh pogledih, in jih je motilo celo to, da imajo z njimi istega boga. Toda zaradi velike premoči italijanske oborožene sile se to razporeženje ni moglo vedno javno uveljaviti. Velikokrat je bilo lažje sprejeti utvaro, da so glavni krivci njihovega gorja partizani, saj je kazalo, da jih bo italijanska vojska povsem iztrebila iz slovenskih gozdov. Tako so nekatere internirane partizane ob prihodu v taborišče njihovi znanci "prav napadli", češ: "Ti si kriv vsega gorja v naši vasi, da smo vsi moški v internaciji, ker si stalno izzival Italijane z orožjem."²⁸

Katoliška vera je postala problematična kot opora za ohranitev njihove slovenske identitete, ker so jo italijanske oblasti začele uporabljati kot orodje za asimilacijo. To je prišlo do izraza tudi med verskimi obredi v taboriščih, saj so bile med njimi mize, ki so jih uporabljali kot oltar, pogrnjene z italijanskimi zastavami, med mašo so italijanski vojaki asistirali s trobento in stali v paradni držji z bajoneti na puškah.

Vojaški asistenti pri mašah so internirance še posebej hodli v oči. Eni so mislili, da so bili tam zato, ker so taboriščni oblastniki "nekaj pogruntali, da ni vse v redu, zato je stalno vojak z njim z 'bajonet auf'".²⁹ Drugi so se norčevali iz vojakov, ki sta stala ob duhovniku, češ da nadomeščata manjkajoča svetnika in izražali še drugačne pomisleke: "Poglej, kakšna komedija je to. Duhovnik v mašnem oblačilu oznanja mir na zemlji v imenu Kristusovem. Njemu ob strani pa stoje ubijalci z nasaženimi bajoneti. Zdi se mi, da vidim na bajonetih kri naših talcev in drugih, ki so jih pobili. Oznanjevalec miru in ubijalci, pa služijo istemu bogu. Da bi bila komedija še bolj zabeljena, slišiš pesmi, pa čeprav nabožne, da jih pojejo Slovenci, rojaki tistih, katerih kri se drži teh bajonetov."³⁰

Ker ni bilo mogoče pričakovati spremembe v njihovem položaju pripadnikov premaganega naroda in graditi drugačnosti od Italijanov in njihove države, ki je bila katoliška država par excellence, na katoliški veri, so mnogi raje iskali oporo drugod kot v Svetem pismu. Včasih so pridigarji skušali tudi premagati predsodke, ki so jih imeli italijanski vojaki do taboriščnikov. Neke nedelje je kurat na Rabu vojakom "kar naravnost povedal", da niso vsi ti tisoči "banditi iz gozdov", češ: "Večina je poštena, verna, pridna, pa tudi inteligentna. Mi, Italijani, smo katoličani in kulturni narod, zato pazite, kako s temi ljudmi ravirate, da ne boste jemali ugleda sebi, naši vojski in svojemu narodu."³¹ Vendar so njegove besede imele malo vpliva na odnos stražarjev do svojih ujetnikov.

Po zapažanjih nekdanje rabske interniranke so tedaj vsi in povsod spraševali po slovenski knjigi, "kakor da jim bo prinesla odrešenje". Veliko hrepenenje po (slovenski) knjigi naj bi po njenem mnenju izražalo čisto posebno, slovensko kvaliteto, namreč, tisto hrepenenje slovenskega človeka, "ki nas je stoletja ohranilo, ki nam je vlivalo vero in nas navdajalo s pogumom, ki nas je ohranilo na tej zemlji kljub germanizaciji

26 J. Springer, *ibidem*; R. Rabič, *op. cit.*, str. 73; F. Šušteršič, *Trg lakote*, Ljubljana 1977, str. 137.

27 *Skrb za trpeče*. V: *Družina* 13, Ljubljana 1973, str. 3.

28 Milan Finc, *Spomini na zapore in taborišča*. Arhiv Pokrajinskega muzeja Ptuj, Fascikel Taborišča.

29 A. Zupančič, *zapis z dne 21. 6. 1942*.

30 Alojz Maršič, *Spomini na taborišča Gonars, Rencet, Flossenbürg in Buchenwald*. Arhiv Komitaja za bišje politične zapornike internirance in žrtve antifašizma, str. 26.

31 R. Rabič, *ibidem*.

in italijanizaciji, ki nam je vlivalo voljo do dela in zaupanje v končno zmago.³² Pri tem je šla izjemna vloga Francetu Prešernu, ki je "spisal drobceno knjigo poezij in postal velikan". Na Rabu so si njegove Poezije prepisovali, prepisi so romali iz roke v roko. Zlasti pomenljiva sta se jim zdela verza: "Manj strašna noč je v črne zemlje krili, kot so pod svetlim soncem sužnji dnovi." Sivi dnevi so bili manj sivi, bolečine in ponižanja lažja, zakaj pesnikova misel je že zdavnaj osmislila njihovo trpljenje in dala celo smrti v taborišču smisel upora. Smrt ni bila več samo izraz nemoči in popolnega obupa, postala je tudi upor zoper nečloveške razmere, v katere so bili vrženi.

Najbolj uporni so pri Prešernu našli še več: "Največ sveta otrokom sliši Slave!" Misel torej, ki je dajala še drugačno upanje, upanje na uspeh zoper nemško in italijansko velesilo, kajti Slovenci nismo sami in majhni, z nami so tudi drugi Slovani z veliko Rusijo, največjo državo na svetu. Ko je iz Gonarsa pobegnila osmerica, so se dogovorili, da bodo sporočili v taborišče, kakšna je situacija na prostosti; kot razpoznavni znak je bil dogovorjen prav navedeni verz. Ta je v njih budil občutja pripadnosti slovanstvu kot veliki sili, ki je sposobna uspešno postaviti se po robu ogromni moči sil osi. Ta občutja so bila v časih bolj ali manj brezobzirnega etnocida, ki so mu bili izpostavljeni Slovenci, eden izmed glavnih temeljev njihove zavesti o nacionalni samobitnosti.

Identite se vedno oblikujejo in potrjujejo v odnosu do Drugega. Ker katoliška vera ni mogla biti dovolj trdna opora za utrjevanje njihove ne-italijanske samozavesti, so občasno takšno iskali in našli tudi v navezovanju na posamezne predkrščanske narodne tradicije. Tako so si v Gonarsu 23. junija 1942 pri taboriščnih oblasteh izprosili dovoljenje, da so smeli kuriti kres (s katerim so po dnevnem zapisu Albina Zupančiča proslavili prvo obletnico, "od kar smo pod veliko in mogočno Italijo v borbi proti gigantski komunistični Rusiji"). Milan Hreščak, njihov predstavnik pri komandantu sektorja, je prepričal Macchija, da gre za narodni običaj Slovencev brez političnega pomena. Na predvečer šentjanževega so prišli v nevtralni prostor, kjer je tedaj že stala pripravljena velika grmada. Na oder je stopil Ante Blaj in v "zelo ognjevitem in borbenem govoru" obudil spomin na kresovanje starih Slovanov. Ozrl se je proti Krmu, izginjajočem v mrakovih, in govoril o domovini tam zadaj. Morda bi se poslušalcem ob drugi priložnosti govornikove besede zdele obrabljene fraze, toda tistega večera so se vse oči obrnile proti vzhodu. Govoril je še naprej: o kresovih, ki jih prižigajo sovražne roke, in kresovih, ki bodo to noč zagoreli po gozdovih.³³ Za njim so nastopili še recitatorji Murnovih in Prešernovih pesmi, pevski zbor je zapel Od Urala do Triglava in svoj repertoar narodnih pesmi. Ko je bil program končan, so vsi skupaj, to se pravi približno tisoč petsto ljudi, zapeli Hej Slovani. Nato so plesali kolo, vriskali in prepevali vse po vrsti od Terzinke naprej, "kot da je že svoboda".³⁴ Simpatizerji NOB so čutili ob vsem tem nekako demonstracijo, ki je sicer potekala brez incidentov, a je slehernega udeleženca napravila "bolj samozavestnega". Menili so, da je bilo kresovanje "prava narodna manifestacija,

ki je dobila obeležje pripadnosti osvobodilnemu gibanju slovenskega naroda".³⁵ Nekaterim med njimi se je celo zdelo, da se je po taborišču tedaj razlila "rdeča svetloba", najbolj vneti pa so pred barako za ujete pripadnike Rdeče armade videli mladega vojaka, ki je od daleč opazoval kresovanje, kako se je vzravnal v pozor in nepremično držal desnico v pozdrav.³⁶ Versko vprašanje je postalo politično vprašanje par excellence tudi zaradi tega, ker je duhovščina v Ljubljanski provinci na verskih čustvih ljudi skušala graditi politične cilje. V Gonarsu in kasneje v Reniciju je taboriščna OF spodbujala internirance, naj bojkotirajo maše in s tem manifestirajo svojo zavest upora. Take "direktive" so po spomilih Lojzeta Bukovca "v glavnem tudi pravilno razumeli in so hodili k maši le najbolj zaostali ljudje". Nasprotno naj bi se po istem viru tako imenovani zaščiteni verskih obredov "zelo vneto udeleževali".³⁷

Razvoj dogajanja na svetovnih bojiščih je vedno bolj jasno kazal na obrat v vojni sreči. Ker so pričakovali, da jim bo konec vojne in poraz sil osi prinesel težko pričakovanjo svobodo, so se poslej toliko lažje identificirali z nosilci NOB, zmagovalci, ne pa s poraženci. Zaradi sprememb na vojaškem in političnem prizorišču v svetu in v domovini je bilo vse manj "klerikalno" in "nacionalno" usmerjenih na eni strani in vse več pristašev NOB na drugi. Na tak razvoj je močno vplivalo tudi izpuščanje internirancev od jeseni 1942 dalje, ko so poleg najbolj oslabilih odhajali pretežno tisti, ki so jih priporočili duhovniki in Graziolijevi župani.

Delovanje aktivistov OF po taboriščih je bilo tesno povezano z "bojem proti reakciji". V času številnejših izpustov so prepričevali vračajoče se, naj se ne vključijo v belo gardo. Govorili so jim o stanju na bojiščih v Afriki in Sovjetski zvezi in o protinarodnem delovanju nekaterih duhovnikov. "Da pri tem ni manjkalo namigovanj, da se kmalu vrnemo in uredimo vse, kakor je treba, je jasno..." (Winkler 1987: 186-187). Organizacija OF na Rabu je izvršila marca 1943 "referendum posebne vrste". Objavili so posebno "povelje komandanta taborišča", da pojde takoj domov vsakdo, kdor se prijavi v oborožene belogardistične enote. Vse taborišče je razpravljalo o tem "razpisu", prijavilo pa se je 1,5 % vseh internirancev v moškem delu taborišča. "Tako je bilo vodstvu popolnoma jasno, da je ogromna večina internirancev na strani OF, koga se je treba varovati, kdo utegne biti vohun".³⁸

V pridigah so jim sicer večkrat ponavljali, da je oblast od Boga: oblasti morajo biti zatorej pokorni. Pokorščina, ponižnost je sploh ena najlepših čednosti, nepokorščina pa je greh, ki terja kazen. Trpljenje v taborišču morajo sprejeti kot kazen za greh, za vse svoje grehe, še zlasti za nepokorščino. Na ta način so zbujali v vernikih močna občutja slabe vesti. Interniranci namreč niso sprejemali vere samo kot nekako globinsko (metafizično) razlago zgodovinskega dogajanja, tj. praviloma kot apologijo obstoječega stanja. Večina internirancev takšnega stališča po notranji logiki taboriščnega življenja ni mogla sprejeti in je, prav nasprotno, v veri iskala izhod iz stisk obstoječega stanja, tj. utopijo. Zaradi prevelike stiske so jih takšne pridige vse več in vse bolj odvrčale od cerkvenih

32 M. Mohorič, op. cit., str. 87.

33 J. Kozak, op. cit., str. 325.

34 Lojze Bukovac, *Internacijsko taborišče Gonars in Renicci*. Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino Ljubljana. Fond Medvojni spomini. Ljubljana 1955, str. 26.

35 J. Martinčič, *Beg iz Gonarsa*, str. 98.

36 J. Kozak, *ibidem*.

37 L. Bukovac, op. cit., str. 46.

38 Franček Drenovec et al. (ur.), *Rabski zbornik*. Ljubljana 1953, str. 126.

obredov. Kajti vera za večino ni bila samo izraz nemoči, ni bila zgolj opij za ljudstvo: bila je tudi upor zoper bedo in ponižanje. Verski obred je tako prej ali slej dobil še druge dimenzije. K maši so nekateri hodili zgolj iz verskih nagnjenj, drugi iz poslušnosti itd. Precej jih je prihajalo tudi iz spekulantskih računov: "Svetohlinci pri nedeljski maši so klečeplazili pred oltarčkom in sklenjenih rok zrlj v božjega služabnika, misleč, da bodo zato spuščeni domov; dokazati so hoteli, da se poživljajo na komunizem in partizanstvo."³⁹

Vzrok za manjše zanimanje za verske obrede tedaj ni bil v tem, da bi izgubili vero v boga, v posmrtno življenje itd. Kot je zabeležil samostanski kronist, mu je taboriščni kurat don Luigi Stefani pripovedoval o globoki veri med taboriščniki. Don Luigi je bil kar presenečen nad njihovo pobožnostjo in še zlasti nad tem, da so se pred smrtjo vsi radi spovedali. Sam je namreč pričakoval, da bodo pred smrtjo preklinjali in psovali, ne pa se spovedovali, oni pa so vse pozabljali in se skrušeno spovedovali. Do verskih obredov so postaja(ja)li brezbržni, ker so bili "človečanski nauki krščanstva v strahotnem nasprotju z divjanjem fašističnih strahovalcev". Potrdilo za to je tudi dejstvo, da je zaprisego Rabske brigade opravil po verskem obredu Jože Lampret, kurat XIV. divizije. V krajšem govoru je ob tej priložnosti poudaril, da je boj slovenskega naroda za osvoboditev v najgloblji in najtesnejši zvezi s krščanskimi načeli, ki so načela bratstva, svobode in ljubezni.⁴⁰

Verska čustva taboriščnikov so pomembno vplivala tudi na razvoj občutij skupnosti in tovarištva, in sicer so zlasti razlike med njimi vplivale razdruževalno. Če so eni prosili pri upraviteljih taborišč, da bi jim bilo na kakšen način omogočeno spolnjevati verske dolžnosti, so drugi menili, da bi tudi v tem morali paziti na svoje človeško dostojanstvo. V začetku julija 1942 so morali po maši, ki je bila v sektorju alfa, obhajanci iz bete poklekati ob žični ograji in se z obrazi dotakniti bodeče žice, da jih je duhovnik lahko obhajal z druge strani žice. Večini iz bete se je zdel ta prizor "zelo ponižujoč". Za hrbti obhajancev je bilo slišati godrnjanje: "Prokleti klečeplazi, da bi si vsaj popraskali nosove." O dogodku so na široko razpravljali še nekaj dni, pri čemer so prevladovali pomisleki do udeležbe verskih obredov na tak način. "Verske fanatike, ki so se pustili obhajati na tako ponižujoč način, so odkrito kritizirali. Da so napravili sramoto sebi in nam vsem, da je to narodna sramota."⁴¹

Razlik, do katerih je prihajalo zaradi tega, niso bili zmogli preseči niti takrat, ko je bilo to v njihovem najboljšem interesu. Slabe življenjske razmere so povzročale, da so se taborišča sčasoma začela spreminjati v "žive grobnice". Umiranje v taboriščih je med prizadetimi vzbujalo seveda grozo in strah ter krepilo protitalijansko razpoloženje. Najbolj prišlo to do izraza, ko je stražar v Gonarsu 24. avgusta 1942 ustrelil Rudolfa Kovača, ki se je sončil za barako. Uboj je povzročil med interniranci veliko ogorčenje. V protest so priredili zbor vseh internirancev. Zbori, ki so jih pripravljali kapi, so bili kakor polži. Ko je Jože Kelbe zatrobil jugoslovanski vojaški "zbor", so se zbrali z "neverjetno naglico"; vrste so bile ravne "kakor

rezila".⁴² Vendar vsi niso šli na zbor. Nekateri tudi iz političnih razlogov, ker so zbor organizirali aktivisti OF. "Se-veda ni bilo konca fraz o nesolidarnosti, pieteti. Celo grozili so prikrito. Ločitev je bila popolna", je zapisal avtor tipkopisa Gonars.⁴³ Toda vsi "COF" (tj., "contra oefovci") niso bili toliko dosledni in nekateri med njimi niso bojkotirali zbora.

Za politične nazore pripadnikov in nasprotnikov OF je bilo značilno sklicevanje na narod, na slovenstvo kot nekaj neitalijanskega, celo protitalijanskega. V skladu s tem so veljali za prave Slovence politični somišljeniki, njihovi nasprotniki pa so bili "čudni Slovenci". Prav tako so oboji prišli do sklepa, da so glavni sovražniki italijanskih oblastnikov Slovenci: "Lahi mesto, da bi šli v gozdove za tolkami, so lepo po vaseh pobrali vse moške stare 14 ali več let in jih vozili na Rab, kot partizanske ujetnike. Lahom je bilo pač vseeno ali dobe Slovence doma v hiši ali pa z orožjem v rokah v hribih. Zanje ni bil sovražnik številka 1 komunist, ampak Slovenec, katerega je treba iztrebiti iz zemlje, na kateri živi."⁴⁴ Toda čeprav so nasprotniki NOB prišli v tem do istega sklepa kot njegovi pristaši, so se vključevali v oddelke MVAC in v njih "popravljali italijanske napake" pri zatiranju NOB v prepričanju, da najbolje služijo svojemu narodu, če se borijo za "narod, vero in boga proti največjemu sovražniku, komunizmu".

Čeprav sta bila bes in gnev do zatiralcev zaradi umiranja sosedov skupna vsem internirancem, so se iz istega razloga krepila tudi medsebojna nasprotja, pogojena predvsem z različnimi političnimi nazori posameznikov. Pristaši NOB so namreč dolžili za množično umiranje v taboriščih "fašistične krvnike in domače izdajalce", medtem ko so nasprotniki NOB med njimi krivdo za to pripisovali "laški vojski in komunistom". Ta nasprotja so se v mnogih primerih zaradi zunanjih vplivov v taboriščih še poglobljala, tako da je med interniranci vladala ponekod kar "vojska v malem". Zlasti "ofarji" in "belčki" so grozili drug drugemu, da bi morali ostati "za vselej v taborišču klatro globoko pod zemljo".⁴⁵ Uničenje političnih nasprotnikov je postala kar ena izmed glavnih točk v programih političnih organizacij v taboriščih; medsebojne obtožbe pa tako hude, da v mnogih primerih ni bilo nikdar več mogoče mimo njih.

Navedeno etnografsko gradivo kaže na velik vpliv verske zavesti za družbeno konstrukcijo resničnosti, in to tudi pri tistih, ki niso bili verni ali so ji celo nasprotovali. Prav (katoliška) vera jim je dajala okvir in temeljne elemente za osmišljanje taboriščnega sveta in dogajanja v njem. Zgodovinsko dogajanje, ki jih je zajelo v vrtnice nezaslišanih krivic in v katerem so se počutili povsem nemočni, je bilo samo po sebi za ogromno večino med njimi povsem nesmiselno. Zato so ga skušali osmisliti. To pa so zvečine počeli tako, da so dejstva spreminjali v "dejstva", ki so ponazarjala "gibalo" zgodovinskega dogajanja. Takšno "gibalo" so mnogi prepoznali v volji in delovanju "višjih", izven človeka in njegovega sveta stoječih sil, s čimer so zgodovino pretvarjali v hierofanijo. Dejansko dogajanje so v tem procesu sproti prevajali z mitskimi kategorijami, njegove akterje pa v arhetipe (heroje ali pošasti). Zgodovina je tako postaja(ja)la "metafizika" zgo-

39 F. Šušteršič, *Trg lakote*, str. 98-99.

40 F. Potočnik, *Koncentracijsko taborišče Rab. Koper 1975*, str. 268.

41 A. Maršič, op. cit., str. 38-39.

42 L. Bukorac, op. cit., str. 28.

43 Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino Ljubljana, *Fondi Škofijske dobrotelne pisarne, fascikel 129*.

44 R. Rabič, *Rab. V. Ameriška domovina 134. Cleveland 1952*, str. 2.

45 Karel Mauser, *Ljudje pod bičem. Buenos Aires 1963*, str. 200.

dovine, to se pravi, razodevanje volje in delovanja "višjih" sil in hkrati navodilo za ravnanje, zlasti za odnos do tistih, v katerih so iz tega ali onega razloga prepoznali mitskega nasprot-

nika. Tega pa je bilo seveda treba - ne glede na narodnost - brezpogojno uničiti, da bi mogel na svetu spet zavladati red.

Summary

RELIGIOUS BELONGING AND NATIONAL IDENTITY IN EXTREME CONDITIONS

Božidar Jezernik

In this article the author deals with the question how the religious belonging of the Slovene internees in Italian concentration camps during the World War Two was shown and how it influenced the social construction of reality, that means their definitions of themselves and the camps' social world. During the World War Two the Slovene ethnic territory was divided between three countries, each of them planning to suppress the Slovene identity as such. The question of a person's identity was perhaps the most problematized right in the concentration camps, since they had been built on the consistent denial of all the rules and conventions of the civil world, and the certainties that were based on them. The ethnographic material stated points at a great influence of the religious consciousness on the social construction of reality, even with those who were not religious, or, what's more, were opposed to religion. It was the (catholic) religion that gave them frames and basic elements for making sense in their camp-world and all that happened in it. The historic happening itself, which drew them into the whirl of terrible injustices and in which they felt totally powerless, was completely senseless to most of them. That is why they tried to put some sense in it. And they did this by changing facts into "facts" that illustrated the "motive power" of the historic happening. Many recognized such "motive power" in the will and activities of the forces "majeure" standing outside of man and his world, with which they were converting history into hierophany. In this process the actual happening was simultaneously translated by mythical categories, and the actors by archetypes (heroes and monsters). That is how history became the "metaphysics" of history, that is to say, the revealing of the will and activities of forces "majeure", and at the same time an instruction of acting - especially in relation to those in whom, for some reason or other, a mythical enemy was recognized. And irrespective of his nationality, he absolutely had to be destroyed in order that order might rule the world again.

Vinko Ošlak

KAM KAŽE NAROD?¹

Avtor v četrtem in šestem poglavju filozofskega eseja *Narava - kultura - narod*, iz katerega objavljamo odlomka, razmišlja o univerzalni ravni narodnega občestva. Z narodne ravni in narodnega jezika potegne vzporednico k človeštvu. Opozarja na nevarnost kulture in narodnosti, ki se vrtita sami okoli sebe, kar vodi v malikovanje in preganjanje drugih. Slovenski narod in slovenski jezik bosta živela in rastla tako dolgo, dokler bo ta narod v tem jeziku samemu sebi kazal v smer univerzalnega in popolnoma naravnega človeka – in dokler bo drugim prinašal in izpovedoval nekaj, kar lahko prinesejo in izpovedo samo Slovenci. Življenja tega rodu v tej lastnosti, ki mu pravimo slovenstvo, in v tem izrazu, ki mu pravimo slovenščina, ne bo mogoče z ničemer podaljšati, ko bo zmanjkalo darov poslanstva in zgodb in sporočil, ki naj jih prinaša ta rod in pripoveduje ta jezik. Opozarja na nujnost združitve pripadnosti svojemu narodu s svetovljanstvom. Ne na seštevek enega in drugega, ampak na njuno zlitje, če hočemo, da se Slovenci kot narod jezikovno, politično in kulturno ohranimo.

Rekli smo, da narava kaže na duha, da je resnična narava narave pravzaprav duh sam. In rekli smo, da se do tega jedra in bistva narave ni mogoče dokopati neposredno v naročju narave same, temveč šele iz oddaljenosti, ki nam jo daje kultura. Ko napnemo lok bivanja tako močno, da s tetivo dosežemo črto kulture, pristne kulture kajpada in ne spektakla, s katerim izsiljujemo državne in zasebne kulturne sklade, si nabereemo energijo, s katero lahko prebijemo naličje naravnega in prodremo v to, kar je za tem naličjem, v duhovno bistvo narave. Tako kultura kaže na naravo in "obstreljuje" naravo, da je mogoče prodreti v njeno notranjo resnico.

Kaj ima vse to opraviti z narodom? Zakaj je mogoče imenovati narod v istem mahu z naravo in kulturo? Je to še en prst, ki kam kaže? Če kaže, kam in s kakšnim namenom? Komu kaže? Kaj hoče z njim storiti?

Rimljani, denimo, si še niso belili glave s tem, da bi utegnili biti narod. Deležnika "natus" še niso izpeljali v samostalniki "natio". Bili so preprosto "populus romanus" (rimsko ljudstvo) in ne "natio romana" (rimski narod), pa čeprav je njihova država obsegala ozemlja in prebivalstva tolikernih jezikov, kultur, ver in običajev, da bi bil tudi sodobni izraz "nacija" v kakšnem ameriškem smislu za vse to preozka opredelitev.

Narod v sodobnem – to se pravi v Montesquieujevem ali pa v Herderjevem oziroma Fichtejevem smislu – je razmeroma pozna domislica. Od srednjega veka naprej je ta beseda najprej pomenila študentske in stanovske združbe, ki so zbirale pripadnike raznih rodov in jezikov. Tako tudi izraz "Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti" (*Das heilige römische*

Reich der deutschen Nation) nikakor ni pomenil nemškega naroda v današnjem pomenu te besede, temveč plemiški stan, ki je bil nosilec te države in so iz njega prihajali cesarji. A prav tako je zgodovinska neresnica, če srednjeveško Karantanijo predstavljamo kot prvo državo slovenskega naroda. Karantanija je obstajala v srečnem času srednjeveškega univerzalizma, ki je počival na univerzalnosti krščanske vere in katoliške Cerkve. Tako nemščina kakor tudi slovenščina sta bila ljudska (vulgarna!) in zasebna jezika prebivalcev te države, medtem ko je bil jezik državne administracije, ko je do nje prišlo, univerzalna latinščina. In dokler je v kaki državi kot administrativni, šolski, znanstveni in kajpada cerkveni jezik vladala nevtralna latinščina, jeziki posameznih ljudstev (etnij) med seboj niso bili v konkurenčnem razmerju in tako človeka tedaj tudi niso sodili po jeziku. Tedanji človek je bil prikrašan za eno najbolj temnih barbarstev našega časa: ko je pripadnost k izbrani jezikovni skupini najpomembnejša kvalifikacija posameznika in skupine.

Od leta 1887 si sicer skupina upajočih (njihov začetnik, dr. Ludvik Lazar Zamenhof, se je pod svojo prvo knjižico tega podjetja podpisal kot "dr. Esperanto", kar pomeni toliko kot "dr. Upajoči"...), ki šteje po vsem svetu danes ubogi milijon, največ morda tri milijone somišljenikov, prizadeva za vse človeštvo obnoviti stanje univerzalnega sožitja, kakršnega je za tisoč let v Evropi svoj čas ustvarilo krščanstvo s svojim univerzalnim jezikom latinščino. A dokler ima toliko ljudi, še posebej oblastnih ljudi, več veselja z rezanjem jezikov zaradi drugačnega jezika, kakor pa s prizadevanjem za razumen in pošten jezikovni sporazum, tudi Zamenhofovi upajoči (esperantisti) ne morejo upati na kaj drugega, kakor na lastno, komaj izpolnljivo upanje...

Kateremu od pojavov, ki smo jih obravnavali v prvem delu tega spisa, bi ustrezalo to, kar danes razumemo pod besedo "narod" ali "nacija"? Naravi, kulturi, duhu (nadnaravi)?

Če bi bil narod samo to, kar pomenijo sestavine te besede (na-roditi-se), potem bi s to besedo označevali nekaj naravnega, neodvisnega od človekove volje in zavesti. Ker pa ne govorimo o "božjem narodu" ali o "božjih narodih", temveč ves čas le o "božjem ljudstvu" – ko celo Izraelu ne pravimo "izvoljeni narod", temveč "izvoljeno ljudstvo", smemo morda sklepati, da tudi duh in nadnaravno nista to, čemur bi sodoben pomen naroda najbolj ustrežal. Bolj ko o zadevi premišljamo, bolj se nam zdi, da se kategorija naroda giblje nekako na isti višini kakor kategorija kulture.

Kakor nas kultura, ki jo prebudi v nas duh, najprej odtrga od narave, da nam jo iz te razdalje potem toliko lažje pokaže in nazadnje omogoči našo duhovno vrnitev k naravi, v kateri prepoznamo in sožalivimo duha samega, ki je prava narava narave – tako nas morda narodni čut, ki ga v nas prebudi isti duh, ki je spregovoril po kulturi, najprej odtrga od naših naravnih sorodstvenih in rodovnih vezi, da bi nam s tako ustvarjene razdalje lažje odprl oči za našo pravo in polno naravo, ki je širša od rodovnosti, starejša in perspektivnejša od rodovnega mita. Ko tako drugič, poslani s kvalifikacijo

1 Odlomka iz neobjavljenega eseja z naslovom "Narava - kultura - narod", Celovec 1995.

kulture in z značilnostjo naroda, prihajamo k svojemu rodu in svoji družini, ko se tako z distance kultiviranega narodnjaka nagnemo nad lastno zibel, v njej ne gledamo več družinsko in rodovno bitje, temveč človeka v njegovi najširši in hkrati najgloblji umeščenosti. V zibeli ali v jaslih leži – čeprav še brez kulture in narodne zavesti – eden izmed "božjega ljudstva", eden izmed "božjih otrok" – svetovljan.

Tudi tu je tako kakor pri razmerju med naravo in kulturo: kakor narave same tudi naravnega in hkrati najuniverzalnerejšega človeka ni mogoče videti neposredno. Nanj pokaže s kulturo kvalificirana narodnost. Smisel narodnosti je torej: odpirati oči za občečloveško, za prvinsko človeško, za božje otroštvo in za božjo ljudskost človeškega! Pomen in namen naroda je, da nas za toliko oddalji od našega družinskega in rodovnega okolja, da lahko začnemo gledati nanj z višjega zorišča in da v njem prepoznamo univerzalno raven in nazadnje raven duha samega.

Ko skušamo oblikovati docela naravnega človeka in takemu človeku ustrezno skupnost, ki je človeštvo, potrebujemo za to opravilo prav iste lastnosti in veščine, ki smo si jih pridobili, ko smo sestavljali vsak svoj narod. Ko smo sestavljali narod, smo morali – če pomislim na slovenski narod – požreti in preseči marsikatero nevšečnost ali nelagodnost, ki jo čutimo med seboj kot Štajerci, Kranjci, Korošci ipd. Morali smo se naučiti pozabljati razlike, ki jih ustvarjajo naravne človeške skupnosti in poiskati tiste stvari, ki so nam kljub temu skupne in na podlagi katerih lahko sestavljamo prvo umetno, se pravi narodno občestvo. In ko smo oblikovali skupen nacionalni jezik za knjižno rabo, smo se vsi morali znati odreči vrsti posebnosti in sprejeti rešitve, ki so se nam dolgo časa zdele izumetničene in celo tuje. Tako je sestavljanje naroda in oblikovanje nacionalnega knjižnega jezika postalo nezamenljiva šola za sestavljanje človeštva in za oblikovanje ter sprejemanje skupnega občečloveškega jezika.

Na vprašanje, ali ne bi bilo mogoče narodne ravni in narodnega jezika kar preskočiti in takoj misliti na človeštvo in na skupni jezik človeštva, saj bi nam to prihranilo ogromno časa, energij, pa tudi sporov, vojn in grozovitosti, ki spremljajo vso našo zgodovino, ni mogoče odgovoriti z absolutno jasnostjo. Sokrat je to zmogel. A koliko je Sokratov med mrtvimi in živimi? In naj tudi premore svet nekaj deset ali celo nekaj tisočev Sokratov, kar je sicer strašno malo verjetno, za vse druge, ki niso Sokrati, vendar ostane samo pot, kakor smo jo pokazali: pot postopnega sestavljanja vedno višje ravni v smeri univerzalnega človeka – dokler z najvišje, hkrati tudi najbolj umetne ravni, ravni univerzalnega človeštva, ne uzmemo in dosežemo docela naravnega človeka. Naravnega ne več po danosti, kakršen je "divjak", tudi ne po genialni izrednosti, kakršen je bil Sokrat, temveč po velikem skupnem vsečloveškem prizadevanju in spoznavanju, ki mu je pomembna in neizogibna postaja prav narodnost in njeno knjižno jezikovno izrazilo.

Kakor kultura pa se lahko – in vse prelahko – spridi tudi narodnost. Namesto da bi dvigala pripadnike naravnih rodovnih skupin na višjo solidarnostno raven naroda in jim od tam odpirala oči za naravno in nadnaravno ljudskost v človeku, se začne vrteti okoli same sebe, se začne ukvarjati sama s seboj kakor pokvarjen želodec – in privezuje človeka nase in zgolj nase, tja do najbolj ostudnih oblik malikovanja in najbolj krutih oblik preganjanja drugih.

Kakor začne kultura, ki ne ve, kdo jo je spodbudil in navdihnil in na kaj naj kaže, risati načrte za nori projekt samogonilnega stroja, začno tudi inženirji naroda, ki pozabi, kdo ga je poklical po imenu in na kaj naj kaže, za kaj naj odpira

oči, graditi vse dražji in vse zapletenejši perpetuum mobile, katerega edina učinkovitost je, da grabi tiste, ki ga sestavljajo in ki mu strežejo, v svoja nora in nepregledna zobata kolesa.

Narodnost, ki pozabi, na kaj mora kazati, za kaj mora odpirati oči, se začne vesti kakor želodec, ki bi začel prebavljati samega sebe. Tako narodi ne umirajo, ker bi jih premagali sovražniki, temveč ker so nehali kazati na božje otroštvo in na božjo ljudskost slehernega človeka. Narod, ki kaže samo še na sebe samega, je kakor larpurlartizem v umetnosti, je kakor podžiganje konzuma v gospodarstvu, je kakor licemerstvo, pobožnjakarstvo in moralizem v etiki.

Kakor je cilj kulture šele prav odpreti človeku oči za naravo, ga vrniti k naravi s tako odprtimi očmi in srcem, da v njenem jedru uzre pravo naravo narave, ki je nadnarava, ki je duh – tako je cilj narodnosti odpreti človeku oči za njegovo naravno mesto v razponu od domačih jasli do kozmosa, od družine do vsega človeštva v njegovi prostorski in časovni razsežnosti, v katerem bo nazadnje prepoznal svoje duhovno poreklo in usmerjenost.

Mar potem nimajo prav vsi ti, vse bolj številni, vse glasnejši in vse bolj jezni, skrbniki in varuhi naroda, narodove kulture in jezika, ki nas opozarjajo, kako je vse to vedno bolj ogroženo? Naj jim zamerimo, ko nam grozijo celo z ostrimi zakoni in ne manj ostrimi kaznimi, kadar s svojo kulturno ali jezikovno malomarnostjo njihov strah potrjujemo?

V spomin mi prihaja davna izjava ameriškega sociologa avstrijskega porekla Petra Bergerja, ki je na vprašanje novinarja, s čim se trenutno znanstveno ukvarja, da mu uspeva tako jasno razložiti aktualne politične in socialne premike in dogajanja, odgovoril, da preučuje zgodovino propadanja rimskega imperija. Kolikor razume propadanje Rima, toliko razume tudi ogroženost in propadanje sodobnih družbenih in političnih sestavov.

Rim se ni zrušil zaradi germanskih, slovanskih in drugih ljudstev, ki so pritiskale na njegove zidove, temveč prav zaradi teh zidov. Ko je nehal verjeti v svoje poslanstvo, ko je "barbarom" nehal prinašati zakon in mir in je skušal samo še obzidati in z vsemi sredstvi zavarovati pridobljeno in pribojevano, je začel razpadati v samem sebi, svojim nasprotnikom pa je prav s postavljanjem obrambnih zidov poslal vabilo, naj naskočijo obzidja...

Propad Rima nas lahko, kakor sociologa Bergerja, pouči še o nečem: za državo, ki ji ni bilo enake in ki ji nikoli več ne bo enake, nihče ni potočil solze. In za tem jezikom, ki je bil še več kakor država, v kateri so ga govorili, ne žaluje prav tako nihče razen esperantistov, ki edini izkustveno vedo, kaj pomeni imeti skupni jezik. Celo profesorji latinščine tega jezika v glavnem ne pogrešajo, saj ga nikoli niso uporabljali za sporazumevanje, temveč zgolj za jezikovno in humanistično gimnastiko, žalujejo pa, kolikor žalujejo, za izgubljenimi profsorskimi službami... Če se je tako zgodilo z najimenoitnejšo državo v človeški zgodovini, če se je tako zgodilo najbolj urejenemu in pogumnemu ljudstvu, če se je tako zgodilo poleg grščine najimenoitnejšemu jeziku, zakaj bi bilo dogajanje, ki mu za nazaj pravimo "zgodovina", prizanesljivejše do republike Slovenije, slovenskega naroda in slovenskega knjižnega jezika?

Niti narava niti zgodovina, a mislim, da še manj onstranstvo, nočejo ali ne morejo podpisati zagotovila, da bo slovenski narod s svojo državo in s svojim jezikom dočakal dan poslednje sodbe. Takega zagotovila ne more dobiti niti za tisoč, niti za sto, niti za deset let naprej. Edino zagotovilo, ki je pri priči na voljo, je to, da tudi za Slovenci in za slovenskim jezikom ne bo jokalo več ljudi, kakor jih vidimo in slišimo jokati za

Rimom in latinščino! Skratka: jokal ne bo nihče, razen mogoče, spet, esperantistov, katerih cilj ni le uveljavljanje skupnega jezika za ves svet, temveč tudi ohranjanje in literariziranje čim večjega števila obstoječih jezikov, tako tudi slovenščine...

Kakor Rimljanov, tudi Slovencev ne bodo ugonobili Hrvatje, Italijani, Nemci, Madžari ali angleško govoreči, ki so trenutno največja moč sveta. Vsi ti imajo nad Slovenci in slovenstvom, nad slovenskim jezikom in njegovo izrazno zmogljivostjo natanko toliko moči, kolikor jim je Slovenci sami izročajo. Slovenski narod in slovenski jezik bosta živela in rastla tako dolgo, dokler bo ta narod v tem jeziku samemu sebi kazal v smer univerzalnega in popolnoma naravnega človeka – in dokler bo drugim prinašal in izpovedoval nekaj, kar lahko prinesejo in izpovedo samo Slovenci. Danes ni mogoče reči, ali se je ta misija končala že s Cankarjem ali morda s Kočekom ali se mogoče izteka z Rebulom – ali pa ima še za nekaj ali celo veliko rodov in njihovih jezikovnih glasnikov snovi in sporočila. Resnica pa je, da življenja tega rodu v tej lastnosti, ki mu pravimo slovenstvo, in v tem izrazu, ki mu pravimo slovenščina, ne bo mogoče z ničemer podaljšati, ko bo zmanjkalo darov poslanstva in zgodb in sporočil, ki naj jih prinaša ta rod in pripoveduje ta jezik.

Graditi obrambne zidove okoli slovenstva in slovenskega jezika je torej tako malo smiselno, kakor je bilo nesmiselno Markovo poskušanje, da bi zakrpal obzidja rimske države, skozi katera so se že stekala ljudstva, ki bodo Rim razdejala, ker v njegovih kamnih, njegovem zlatu in njegovem vonju po moralni trohobi ne bodo našla ničesar zase. Nihče ali skoraj nihče ne bo ostal Slovenec samo zato, ker bi mu kdo žugal, da so vse druge izbire ničvredne; nihče ali skoraj nihče ne bo vztrajal pri slovenščini samo zato, ker mu bo kdo žugal, da bo sicer veljal za odpadnika. Naroda, narodove kulture in narodnega jezika ni mogoče braniti in utrjevati z moralnim apelom in moralnim pritiskom. Nasprotno, prav to dvoje veliko bolj zrahlja kamne narodne stavbe kakor pa še tako malomarna brezbržnost.

Kakor za posameznega človeka vemo, da svojega življenja ne plemeniti in ne podaljšuje, če se z vsemi močmi ukvarja samo z vprašanjem, kako bi preprečil svoje staranje in nazadnje svojo smrt, da pa utegne to življenje v resnici trajati dalj in biti srečnejše in lepše, če se tak človek ukvarja zgolj s težo vsakega dneva posebej, kakor mu je svetoval Kristus, tako se je pametno tudi na ravni skupnosti sprijazniti z dejstvom, da je tudi narodom in jezikom dan čas in ne večnost. "Če so jeziki," pravi apostol Pavel, "bodo prešli..." Tudi v slovenskem prevodu te razumne knjige slovenščina ni izvzeta!

Svojemu narodu in svojemu narodnemu jeziku bo tako še najprijaznejši in najkoristnejši tisti, ki se ne bo toliko gnal za tem, da bi obojemu vnedogled podaljševal življenje, temveč bo poskušal v času, ko oboje še živi, slovenstvo in slovenščina, ti dve posodi uporabiti za hranjenje, prenašanje in nalivanje olja v jutrovskega pomenu te besede.

Jeziku ni mogoče storiti večje sile in škode, kakor če naredimo iz njega dolžnost, čeprav smo mu zbrisali sporočilo. In narodu ni mogoče bolj učinkovito prižgati predsmrtne sveče kakor s tem, če ga skušamo ohranjati z očitani odpadništva, čeprav ne kaže na nič zunaj sebe in zre samo še v samega sebe, kakor bolno oko, ki bi videlo lastno zenico, ne pa sveta, za katerega je ustvarjeno.

Kakor v zadevah etike, kjer velja nasvet, da zase najbolje poskrbimo, če skušamo skrbeti za druge in lajšati njihova bremena, tako bo tudi v zadevi naroda, njegove kulture in jezika. Slovenstva ne bomo krepili tako, da bomo skušali bolešno slovenizirati vse, od triglavskega kamena do jadranske slane

vode. Slovenstvo bomo najbolj utrjevali tako, da bomo razvijali sočutje in vživljanje v težave drugih narodov in ljudstev. Nihče ni tako krepil nemštva kakor Herder, ki je opazil slovanske narode in svojim rojakom odpiral oči za njihove kulture in jezike. Nihče ni bil večji Rimljan kakor Ovid, ki je v Pontu izjavil "*Hic, barbaros sum...*", ko ni razumel svojih novih sosedov v izgnanstvu. Nihče ni zlepa toliko dal slovenstvu kakor Baraga, ko je pisal očipvejsko slovnico in si delal skrbi z indijanskimi jeziki. Ali Miklošič, ki je napisal prvo albansko slovnico in ki se je tudi med prvimi v Evropi resno ukvarjal z romskim jezikom *romanes...* Vsaj kristjanom ne bi smela biti tuja misel, da velja isti duh dobrote in ljubezni za razmerja med osebami in za razmerja med skupinami in med narodi.

Koliko pripadnikov šteje moj narod? Koliko je pravih kozmopolitov, ki so to prav zaradi tega, ker se ob vsem svojem globalizmu in univerzalizmu spominjajo tudi svoje poti, se pravi svojih bližnjih in svojega naroda? Statistično število pač pove, koliko prebivalcev živi v mejah kake države ali koliko jih govori kak jezik. Državna ali socialna statistika pa ne moreta povedati, koliko pripadnikov šteje kak narod.

K narodni pripadnosti človeka ne prišteva njegovo rojstvo, ki je stvar naključja, temveč njegova udeležba v narodovem zgodovinskem spominu in v njegovi kulturi ter izrazni ustvarjalnosti. Najpomembnejše sredstvo in izraz te kulture in ustvarjalnosti je nacionalni knjižni jezik. Ker ta jezik ni izraz v naravo potopljenega prvotnega človeka, ki se lastnega jezika pravzaprav ne zaveda in je zato suženjsko vezan na vse njegove kapriciozne oblike, je nacionalni knjižni jezik vedno zavestni proizvod človekovega duha. Njegove oblike in njegovi pomeni so normirani, kakor so normirani tudi drugi standardi, ki veljajo v kakšni civilizaciji in kulturi. V prenesenem pomenu besede bi tako lahko rekli, da so nacionalni knjižni jeziki umetni jeziki, saj so po premisleku in velikokrat tudi sporazumu urejeni v nov in višji izrazni sistem. Slovenski pravopis definira knjižno slovenščino prav s tem izrazom – "umetna stavba" (SP 1962, str. 13).

Pripadnik kakega naroda je v pravem in polnem smislu tako samo tisti, ki se vključi v vsenarodni jezikovni sporazum, katerega predmet je umetno urejen in normiran knjižni jezik, ki edini lahko izrazi vso vsebino in duha kulture, znanosti in izrazne umetnosti, ki nastajajo na ravni naroda. Kdor se v ta sporazum noče ali ne more vključiti, ker mu intelektualno ni kos, sicer govori eno od narečij, ki so bila podlaga temu skupnemu narodnemu jeziku, nosi celo ime tega naroda in ga statistika k temu narodu tudi prišteva – v resnici pa je od tega naroda bolj oddaljen kakor pripadnik še tako drugačnega in oddaljenega naroda, ki to raven dosega. Čeprav narodno ozaveščen in tako tudi jezikovno usposobljen Slovenec in denimo Japonec nimata skoraj nikakih nacionalnih stičišč, bosta kljub tako prepadnim razlikam v svojih jezikih prej našla skupni jezik kakor pa vsakdo od obeh s svojimi zgolj formalnimi sonarodnjaki, ki te ravni ne dosegajo ali je celo nalašč nočejo dosegati. Tako narodno kvalificiran Slovenec in Japonec se imata o čem pogovarjati, če se po naključju znajdeti na isti umetniški razstavi ali na istem glasbenem koncertu. Niti prvi niti drugi pa se o tem ne more pogovarjati s svojimi nacionalno ne kvalificiranimi sonarodnjaki.

Iz tega je mogoče sklepati dvoje. Prvič, da je pravih pripadnikov kakega naroda vselej le nekaj tisoč oseb. Vsi drugi stotisoči ali milijoni pa živijo na ravni plemenske pripadnosti in izraznega načina. In drugič, da je nacionalna kvalifikacija

že sama po sebi transnacionalna, saj se je prav po njej mogoče povezovati s pripadniki drugih narodov. V internacionalnosti je vselej zajet pojem nacionalnosti.

Da to niso bajke, pove že nekaj skupih podatkov o tem, koliko ljudi med prebivalci kakšne države ali domnevnega narodnega območja sodi med redne bralce knjig, med poznavalce lastne zgodovine, med negovalce tradicij in spominov, predvsem pa med tiste, ki znajo logično in lepo povedati ali napisati to, kar želijo sporočiti drugim.

A kako tanka je potem šele plast kozmopolitov! Če smo prave pripadnike kakega naroda opredelili s tem, da se morajo vključiti v narodni jezikovni sporazum, obvladati lastno etnološko, kulturno, politično in duhovno zgodovino in se razmeroma redno udeleževati skupnega kulturnega življenja in vsakršnega, predvsem pa besednega ustvarjanja, potem pri definiranju svetovljanov ne moremo biti popustljivejši.

Pristni kozmopoliti so potemtakem tisti, ki so na svetovni ravni ponovili to, kar so prej storili na narodni. Kakor so tam povzeli najuniverzalnejše sestavine posameznih narečij in iz njih sestavili "umetno stavbo" nacionalnega knjižnega jezika, v katerem se edino lahko izrazi njihova kultura, tako morajo to storiti tudi na svetovni, mednarodni ravni. Vključiti se morajo v svetovni jezikovni sporazum, v katerem se bo lahko adekvatno izrazila njihova svetovljanska zavest, kultura in ustvarjalnost.

Samo jezik kajpada ni dovolj. Ti ljudje morajo vsaj v glavnih potezah poznati zgodovino vsega človeškega rodu in njegove poti iz teme v svetlobo, kakor jo opisuje Herder v svojem delu *"Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit"* (Še en prispevek filozofije zgodovine k oblikovanju človeštva). A ni dovolj, da samo poznajo dejstva iz svetovne zgodovine, da poznajo zaklade znanja, umetnosti in duha

vseh ras in obdobj – predvsem morajo čutiti solidarnost in simpatijo z vsemi ljudstvi, z vsem človeškim rodom.

Tako tudi pravih kozmopolitov ni veliko več kakor pravih pripadnikov kakega naroda. Po vsem svetu morda nekaj deset tisoč. Čeprav je uporabnikov mednarodnega jezika precej več, pa vseh teh vendarle ni mogoče šteti k pristnim svetovljanom. Esperanta se nazadnje lahko nauči tudi tajni policist, da lahko zbira podatke o subverzivni dejavnosti pristnih esperantistov. Kozmopolit pa ni tisti, ki samo obvlada raven jezika za ves svet, temveč tisti, ki čuti odgovornost za ves svet in simpatijo z vsem svetom in si za uresničevanje obojega poišče najustreznejše izrazilo.

Tako šteje univerzalno ljudstvo sveta le nekaj tisoč, v najboljšem primeru morda nekaj deset tisoč oseb, čeprav šteje svetovno prebivalstvo več kot pet milijard ljudi. To so osebe, ki se spominjajo osebnih, družinskih, rodovnih, narodnih in občečloveških zgodbe. Imajo tudi jezik, v katerem lahko vse te zgodbe najbolj ustrezno izrazijo in pripovedujejo drugim. V njih je zbrana prava narava človeštva, k njim kažejo narodi s svojimi izročili in jeziki. In v njih se narodi in jeziki ohranijo, kakor se v narodno prebujenem in kvalificiranem človeku ohranijo izročila in narečja pokrajin.

Narava, kultura, narod – trikrat zavito stopnišče, po katerem človek prihaja nazaj k naravi sveta in k naravi samega sebe. Ko se tako vrne, uzre v globini narave duha, nadnaravo, kot pravo naravo narave in se z njo združi po svoji skrbi za ohranjanje življenja in okoliščin, ki življenje omogočajo in pospešujejo. In v ljudeh uzre univerzalna duhovna bitja, s katerimi se zbere v ljudstvo božjih otrok, v katerem spozna istega duha, kakor ga je mogel uzreti v naravi, ko se je vanjo potopil z odskočišča kulture.

Summary

WHERE DOES THE NATION LEAD TO?

Vinko Ošlak

In the fourth and sixth chapter of the philosophical essay *Nature - Culture - Nation*, the passages of which are published here, the author ponders upon the universal level of the national community. From national level and national language he draws a parallel to mankind. He warns about the danger of culture and nationality that turn around themselves, which leads into idolatry and persecution of others. The Slovene nation and language will live and grow for as long as this nation uses this language to lead itself into the direction of a universal and completely natural humanity, and for as long as it will mediate and declare the others something that can only be mediated and declared by Slovenes. Nothing will help to prolong the life of this nationality in the feature that is called "Slovene identity" and in the expression "Slovene language" when we run out of the gifts of our mission, stories and messages that are to be mediated by this nationality and told in this language. The author emphasizes the necessity to unite belonging to one's own nation nationality and cosmopolitanism. The result should not be the sum of one and the other, but their fusion, if the Slovenes as a nation want to survive linguistically, politically and culturally.

Herta Maurer-Lausegger

ETNOLOŠKO ARHIVSKO GRADIVO PRI SLOVENSKEM SPOREDU DEŽELNEGA STUDIA ORF V CELOVCU KRATEK SPREHOD PO ARHIVU¹

Ta priložnostni sprehod po arhivu si dovoljujem kot dolgoletna sodelavka Slovenskega sporeda celovškega ORF-a. Morda je bilo srečno naključje, da sem že pri prvem srečanju z našo radijsko postajo, predvsem pa kasneje kot oblikovalka raznolikih etnoloških in dialektoloških oddaj, dobila vpogled v dragoceno zakladnico radijskega arhiva. Arhivsko gradivo slovenskih oddaj mi je razkrilo tesno povezavo med narečjem - ljudsko govorico in šegami, navadami, materialno kulturo prostora in časa..., torej med temami, ki so me napotile v študij etnologije, moje druge stroke.

Deželni studio avstrijske radiotelevizije ORF v Celovcu v svojem arhivu hrani dragoceno zbirko tonskih in avdiovizualnih posnetkov z etnološko vsebino. Zbirka pričuje o bogatem kulturnem izročilu slovenskega življa na Koroškem, pretežno v njegovi izvorni govorici. Čeprav mnogi pripovedovalci in igralci ljudskih iger, pevci in godci že dolgo niso več med nami, jim kdaj pa kdaj še lahko prisluhnemo na radijskih valovih. Razveselimo se ob njihovih melodijah, ob domači pesmi in prijetnem kramljanju, ob obujanju spominov na stara kmečka opravila in domače obitje, nekdanje težko delo in življenje. Lahko se ustavimo tudi pri prastarih obredih in najrazličnejših šegah in navadah letnega koledarja ter življenjskega kroga.

Arhiv predstavlja ljudsko dušo in duha radiotelevizijske postaje. Odseva bogastvo in raznolikost kulturnega, duhovnega in jezikovnega izročila koroških Slovencev. Hrani narečne pa tudi kulturološke in imenoslovne prispevke, ljudske pesmi in viže z najrazličnejših predelov južne Koroške. V arhivu se nahajajo prispevki s Suhe, Komelja in iz širše pliberške okolice, iz preostale Podjune južno od Drave, pa tudi s severnega predela, z Leda in nekaterih vasi z dješkega pogorja, vse do krajev in naselij vzhodno in jugovzhodno od Celovca. Številni so tudi posnetki iz kapelških in obirskih grap, iz Sel in najrazličnejših krajev po Rožu do Kostanj in beljaške okolice. Od Marije na Zilji in Trdanici nas sprehod po arhivu popelje še v okolico Baškega jezera, odtod pa skozi zilske vasi mimo Zahomea, Bistrice in Blač v Dule, Melviče, Brdo in Potoče pri Šmohorju.

Sociokulturne okoliščine v zadnjih desetletjih močno pospešujejo izginjanje kulturnega in jezikovnega izročila, s tem

pa tudi krajevni govori vse bolj izgubljajo svojo avtentično podobo. Narečne radijske oddaje iz zgodnjih let še omogočajo, da prisluhnemo 'čistim' slovenskim govorom. Arhivski posnetki iz krajev na skrajni jezikovni meji, kjer je slovenščina že skorajda umolknila, imajo že neprecenljivo vrednost. Dokumentirajo jezikovno stanje, ki ga današnja dialektologija zaradi izgube jezika ne more več zabeležiti. Narečni fond celovškega radijskega arhiva pomembno dopolnjuje bazo številnih dialektoloških tonskih zapisov, ki so se v okviru znanstvenih projektov v preteklih nekaj desetletjih zbrali na slavističnih inštitutih avstrijskih univerz, pa tudi v okviru drugih znanstvenoraziskovalnih ustanov pri nas in v tujini. Arhivsko gradivo preučevalcem slovenskih narečij in kulturologije vsekakor odpira zanimive možnosti za širše znanstvenoraziskovalno delo.

ARHIV IN OBLIKOVALCI SLOVENSKIH ODDAJ

Že od samega začetka slovenskih oddaj pri celovškem radiu so se uredniki zavedali nujnosti arhiviranja zgodovinsko in kulturno pomembnih prispevkov. Kljub težkim časom in gnotnim omejitvam so prvi uredniki slovenskih oddaj zaorali ledino in opravili pionirsko delo, saj so prispevki narejeni kot presenetljivo sodoben zapis narečne govorice. Že v zgodnjih petdesetih letih jim je uspelo ohraniti vrsto etnološko zanimivih posnetkov. Možnosti za arhiviranje tonskega gradiva so se postopoma širile, v zadnjem desetletju pa se je tonskemu arhivu pridružila še zbirka avdiovizualnih posnetkov - televizijskih prispevkov nedeljskih oddaj *Dober dan*, *Koroška*. Današnji sodelavci in uredniki radia in televizije izkušnje iz preteklosti povezujejo s sodobnim utripom življenja in recentnimi tehnološkimi možnostmi.

Pristop urednikov in avtorjev v oblikovanju radijskih prispevkov je raznolik in zanimiv. Številnih zaslužnih urednikov in sodelavcev radia, ki so z vestnim in odgovornim delom prispevali svoj delež k obogatitvi arhiva, v pričujočem prispevku ni mogoče zajeti. Še manj pa si lahko dovolim strokovno opredelitev ali oceno tako široko zasnovanega arhiva, saj bi bila za to potrebna natančna analiza in podrobna klasifikacija celotnega gradiva. Ob pregledu arhivskih posnetkov se bom v glavnem omejila na izbor starejših ljudskih iger in na pričevanja o ljudskih šegah in navadah.

¹ Članek je nastal kot prispevek za jubilejni zbornik (ob 50. obletnici slovenskih oddaj Slovenskega sporeda pri Deželnem studiu ORF v Celovcu) z naslovom "Glas". Uredil Mirko Bogataj. Založili in izdali Slovenska prosvetna zveza, Krščanska kulturna zveza, Založba Drava in Mohorjeva založba v Celovcu 1996. Ker bi informacije o etnološkem arhivskem gradivu utegnile biti zanimive tudi za širšo javnost zunaj avstrijske Koroške, ga objavljamo tudi na tem mestu.

LJUDSKE IGRE

Med najstarejšim arhivskim gradivom se nahajajo Špicarjeve zvočne slike v rožanskem narečju (1952-1957; režija: Vinko Zaletel, Jaka Špicar, Janko Janežič) in Drabosnjakove verske ljudske igre, ki jih je za radio pripravil Niko Kuret (*Pastjon* 1956, *Izgubljeni sin* 1958, *Pastirska igra* 1958). Uprizoritve Drabosnjakovih iger v zadnjih dveh desetletjih so posnete tudi na filmski trak. 1978. leta je bila po Špicarjevi priredbi posneta *Miklova Zala*, v 80. letih pa je sledila serija narečnih iger in prizorov, ki jih je spisal Miro Miškulnik.

PRIČEVANJA O LJUDSKIH ŠEGAH

Med najmarljivejše sodelavce slovenskih radijskih oddaj z etnološko vsebino je sodil narodopisec in neumorni kulturni delavec Pavle Zablatnik. Prispevke iz najrazličnejših predelov Podjune, Roža in Zilje je začel pripravljati že od prvih začetkov slovenskih radijskih oddaj v 50. letih in ostal zvest sodelavec in oblikovalec etnoloških oddaj vse do leta 1967. V svojih prispevkih je predstavljal šege in navade v teku letnih časov in življenjske šege (koledovanje, jurjevanje, florijanjevanje in kresovanje, ljudsko medicino in ljudsko verovanje, zilijsko ohcet, sodarstvo na Kočuhli idr.).

Med pionirje prvih slovenskih oddaj v 50. letih sodita še Janko Messner - Petrov Anzej s prispevki s Komelja ("camarske pesmi") in pliberške okolice ter dolgoletni radijski sodelavec Valentin Polanšek, ki nas v svojih oddajah od leta 1955 dalje seznanja z življenjem, delom in šegami ter posebnostmi po kapelskih grapah, na Obirskem in v Selah. Vrsto etnološko zanimivih oddaj je v kapelski in žitrajski okolici med leti 1972 in 1980 posnel Jožef Pasterk.

Številne so oddaje Mirka Kumerja, pd. Črčaja, ki je pretežno v 70. letih poizvedoval na kmetijah po mnogih krajih jugovzhodne Podjune (tudi v Šmiklavžu) o življenju, delu in

šegah. Prispeval je tudi vrsto kulturnozgodovinsko pomembnih občinskih portretov (Suha, Pliberk, Bistrica nad Pliberkom, Globasnica, Žitara vas, Škocijan, Sele). Temeljit vpogled v delo, šege in navade v pliberški okolici nam posredujejo tudi izredno zanimive narečne oddaje, ki so jih sodelavci radija pripravili s Francem Buchwaldom v Nonči vasi v letih od 1969 do 1982.

Bogato izročilo in življenje v šentjakobski okolici je zajeto v prispevkih, ki so jih sodelavci radija posneli s kulturnim delavcem Šimanom Martinjakom iz Gorinčič pri Št. Jakobu v Rožu. Z njegovo pomočjo so se med drugim ohranili opis šeg v koledarskem letu in rožanske ohceti, pripovedno ustno izročilo (posnetki z Urško Simonič iz Št. Petra pri Št. Jakobu), ledinska in hišna imena na Brnci, pa tudi zanimivi kulturnozgodovinski podatki o društvenem delovanju, predvsem o uprizoritvah *Miklove Zale* (ki jo je režiral in igral 40-krat), o Pavlu Kernjaku, o Grafenauerjih ipd.

Ziljske šege in navade nam je v letih od 1960 do 1980 po radijskih valovih predstavljal Niko Kriegl iz Zahomca. Z njegovimi prispevki se je ohranilo mnogo dragocenega izročila iz Ziljske doline: šege v koledarskem letu, štehanje, navade ob rojstvu in smrti, zilijska '*vascil*', besedila iz ustnega pripovedovanja, oddaja o Matiji Majarju Ziljskem idr.

Na področju imenoslovja in etnologije je v novejšem času vse do današnjih dni vodilno ime Slovenskega sporeda dr. Anton Feinig, ki skrbi predvsem za naše poznavanje tradicije v Rožu. Oddaja "*Rož, Podjuna, Zilja*" urednika Francija Sadolška pa omogoča nepretrgan stik slovenskega radijskega poslušalstva z vsakim kotičkom Koroške v preteklosti in sedanjosti.

Bežen pogled v arhiv ne more predstaviti bogate celote, lahko pa opozori in spodbuja: narečno-etnološke oddaje so nepogrešljive in nenadomestljive ne le za poslušalstvo, ampak tudi za širok krog strokovnjakov, ki raziskujejo in ozaveščajo živo življenje in ohranjajo spomin na preteklost.

Zusammenfassung

DAS VOLKSKUNDLICHE ARCHIVMATERIAL DER ABTEILUNG FÜR SLOWENISCHE SENDUNGEN BEIM ORF LANDESSTUDIO KÄRNTEN - EIN STREIFZUG DURCH DAS ARCHIV

Herta Maurer-Lausegger

Während meiner Tätigkeit als freie Mitarbeiterin beim ORF Landesstudio Kärnten wurde ich mit den wertvollen Schätzen des volkskundlichen Materials der Abteilung für slowenische Sendungen im Rundfunkarchiv vertraut. Hier erkannte ich die enge Verknüpfung des Dialekts mit den räumlich und zeitlich orientierten Themen aus der materiellen und geistigen Volkskultur, was mich schließlich zum Studium der Volkskunde, meiner zweiten Studienrichtung, bewog. Im vorliegenden Streifzug durch das Archiv der letzten 50 Jahre wird der kulturhistorische Wert der mundartlichen Radiosendungen in slowenischer Sprache gewürdigt. Die Abteilung für slowenische Sendungen verfügt über eine breite Palette volkskundlicher Radio- und, die die vielfältige Volkskultur sowie die Volksseele und den Volksgeist der slowenischen Bevölkerung Kärntens widerspiegelt. Seit den 50er und 60er Jahren konnte ein immer größer werdender Kreis volkskundlich ambitionierter Mitarbeiter gewonnen werden, der der Hörerschaft das überaus mannigfaltige volkskundliche Potential aus dem Jauntal, Rosental und dem Gailtal nahebringt. Die ältesten mundartlichen Radiosendungen aus den 50er Jahren konzentrierten sich auf Volksschauspiele, aber auch auf die Darstellung diverser Themen aus der geistigen und materiellen Volkskultur der slowenischsprachigen Bevölkerung Kärntens. Seit den 60er Jahren rücken das Lebens- und Jahresbrauchtum, die Vielfalt der bäuerlichen Tätigkeiten und der gewerblichen Handwerkskunst aus allen Tälern Südkärntens in den Mittelpunkt der Berichterstattung.

Das Archivmaterial mit den Rundfunksendungen der letzten fünf Jahrzehnte, aber auch die im Rahmen der FS-Sendung "Doher dan, Koroška" aufgezeichneten mundartlichen Beiträge der letzten Jahre stellen eine sprach- und kulturgeschichtlich bedeutsame Fundgrube dar. Die mundartlichen Aufnahmen aus den Ortschaften an der äußersten Sprachgrenze, wo heute das Slowenische aus soziolinguistischen Gründen kaum oder garnicht mehr verwendet wird, sind für die dialektologische Forschung von größer Bedeutung. Sie stellen eine wertvolle Ergänzung anderer dialektologischer Archivsammlungen an den österreichischen Universitäten, aber auch an in- und ausländischen forschungseinrichtungen dar.

Damjana Žbontar

"DA BI LE ZDRAVJE ŠE BILO!"

Pričujoči članek je delno dopolnjen in predelana različica besedila, ki je bilo kot plod šestdnevne (30. 6. - 6. 7. 1996) osnovnošolske etnološke delavnice v Škocjanu na avstrijskem Koroškem objavljeno v okviru jubilejnega biltena SPD (Slovenskega prosvetnega društva) Škocjan. Osrednja tema letošnje delavnice Škocjan 96, ki so jo organizirali Zveza prijateljev mladine Ljubljana-Center, Slovensko prosvetno društvo Škocjan in Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, sta bila kultura in način življenja prebivalcev občine Škocjan. Pod vodstvom mentorjev, študentov etnologije, so raziskovali mladi iz Ljubljane in Škocjana. Naše delo bi težko označila kot resno znanstveno-raziskovalno, ne glede na to, da smo gradivo zbirali kot "pravi" etnologi, s pomočjo pripovedi ljudi in strokovne literature, in ga prikazali v sestavku, objavljenem v biltenu SPD Škocjan, na razstavi in ga na kratko predstavili ob koncu delavnice.

Etnomedicina oziroma ljudsko zdravilstvo je zaradi svoje pestrosti izredno privlačna raziskovalna tematika, saj posega tako na področje duhovne kot tudi socialne in materialne kulture.

V življenju slehernika igrata zdravje in bolezen pomembno vlogo. *"Vse imam, da bi le zdravje še bilo. Starejši, ko si, bolj si ga želiš ohraniti."*¹ Kako ohranjati zdravje, kako se zdraviti in kako so to počeli včasih, so bila vprašanja, na katera smo iskali odgovore skupaj z domačini, ki so nam med prijetnimi pogovori dovolili za uro ali dve vstopiti v njihov svet spominov, čisto drugačen od tega, ki smo ga vajeni.

BOLEZEN KOT ČLOVEKOV GLAVNI PROBLEM

Vsaka družba se z njim srečuje, ga razčlenjuje in razvija različne, bolj ali manj učinkovite pristope in poti do zdravja. Etnomedicina se ukvarja z vsemi načini in sredstvi ljudskega zdravljenja ljudi in živali, ki temeljijo tako na znanju (bolezen, zdravilna sredstva) kot na verovanju in magiji.

1. ZDRAVLJENJE Z NARAVNIMI

SREDSTVI ALI IZKUSTVENO ZDRAVLJENJE

Izkustveno zdravljenje kaže na delno poznavanje človeškega telesa, bolezenskih znakov ter zdravilne učinkovitosti rastlinskih, živalskih in človeških (urin) sredstev. Zdravljenje z naravnimi sredstvi ni omejeno le na npr. enega človeka v vasi, h kateremu bi se vsi zatekali. Temelji izkustvenega zdravljenja so znani vsaki gospodinj, zato je zdravljenje omejeno na temeljno družbeno celico - družino. Glede na to bi lahko zdravljenje z naravnimi sredstvi imenovali tudi domače zdravljenje.

1.1 NOTRANJE BOLEZNI

Vročina

- Če je bila temperatura pri bolniku previsoka, so mu na prsi položili obkladek iz skute. *"Skuta je potegnila vročino ven. Potem je bila tako suha, da je še kure niso hotele pojest."* (Irena Urankar) Skutine obkladke so polagali na prsi tudi pljučnim bolnikom.

- *"Zelo dobro pomaga jes'h (kis)."* (Erna Rigelnik) Vodo so segreli, dodali precej kisa, v tekočino namočili krpo in jo ovili bolniku okoli nog. Dobri so bili tudi obkladki iz ožetega kislega zelja.

- *"Za vročino je dobro grantne (brusnice; Vaccinium vitis-idaea) z vodo popit."* (Erna Riglenik) Skuhali so brusnično marmelado (1 kg brusnic, 1 kg sladkorja) in jo zmešali z vodo. *"Moja mama nam je vedno brusnice dala za pit."* (Sofija Šuklje)

- Navadno vročičnemu bolniku skuhamo čaj iz *lipja* (lipa; *Tilia platyphyllos*) in posušenega bezgovega cveta (črni bezeg; *Sambucus nigra*); včasih dodajo še šilce domačega žganja.

- *"Če smo fiber (vročino) imeli, smo repic (krompir) narezal, pa na glavo in na noge položil. Včasih tudi bezgovo listje."* (Anastazija Mohar)

- *"Moja stara mama je črn pulver (smodnik) na deski stolkla in ga zamešala v sladkan beljak. Bohutik je moral to pojest."* (Erna Rigelnik) Recept je bil v uporabi še nekaj let po drugi svetovni vojni.

Prehlad

Preizkušeno zdavilo je kuhan mošt s sladkorjem, nageljnovimi žbicami in žganjem. *"Bolje pijan kot pa bolan,"* so nam zatrjevali.

Vneto grlo

Grlo izpirajo z žajbljevim (žajbelj; *Salvia officinalis*) ali ajbišovim čajem (slez; *Althaea officinalis*). Pomaga tudi domače sončnično olje (sončnica; *Helianthus annuus*), ki ga

1 Citati seređa niso pisani v koroškem oz. natančneje v podjurskem dialektu, kot bi marsikdo pričakoval. Pripovedovalci vedo, da je nam dialekt težko razumljiv, zato govorijo z nami v nekakšni mešanici dialektu in knjižne slovenščine, odvisno od starosti in izobraženosti pripovedovalca. Ta opomba se nanaša na vse citate v tem članku.

mora bolnik žvrkljati po ustih toliko časa, da postane čisto belo (cca. 15 - 20 min). Olje kupujejo pri g. Petru Kasslu v Škocjanu. Stiska sončnično, bučno, totrovo (rastlina podobna oljni repici) in včasih orehovo olje.

Glavobol

- Na sence namažejo olje poprove mete (*Mentha piperita* agg.) ali *Kinaol* (kitajsko mast).
- Skuhajo kavo in dodajo vršiček vinske rutice (*Ruta graveolens*) ali pa popijejo žganje, v katerem je bila le-ta namočena.

Želodec

Za pomiritev želodca popijejo janežev čaj (janež; *Pimpinella anisum*) ali kozarček totrovega olja.

Dobro počutje

Že pred desetimi leti so se obračali na bioenergetike. "Je iz Slovenije star možej prišel (bajaličar). Je rekel, da postelje ne smejo bit nad vodno žilo in da mora glava bit proti severu obrnjena. Vse smo spremenili, damo kar precej na te stvari." (Erna Rigelnik) Zdaj je v navadi, da še pred izkopom za temelje nove hiše pokličejo bioenergetika in ga vprašajo za nasvet.

Dober spomin

"Brat se enkrat tedensko akupunktira s koprivo (*Urtica dioica*) po robu uhlja za boljši spomin. Mene akupunktirajo koprive kar na vrtu." (Erna Rigelnik)

Revma

"Ata je praprot posušil in jo dal v posteljo; je na tem spal. Mi tega nismo maral, je tako neudobno. On je rekel, da pomaga. Mama je pa na toploto precej dala. Je hovs (oves) segrela, ga v žakelj dala, pa gor položila." (Erna Rigelnik)

1.2 ZUNANJE BOLEZNI

Gnojni mehurji

"Kot otroc smo velik hodil bos. Smo večkrat imel kakšne mehurje na podplatih." (Irena Urankar) Nanje so navezali na mleku kuhano laneno seme (lan; *Linum usitatissimum*), zmečkano morsko čebulo, v mleku namočeno pogačo ali pa prepraženo čebulo.

Opeklina

Opečena mesta so spirali z mrzlo tekočo vodo. Ponekod so na opeklina polagali ožeto kislo zelje.

Rane

- Živo rano so največkrat razkužili z arniko (*Arnica montana*), namočeno v žganje. Da bi se čim hitreje zacelila, so jo mazali z netreskovim sokom (netresk; *Sempervivum tectorum*), totrovim oljem ali mastjo, narejeno iz cvetov ognjiča (*Calendula officinalis*), in surovega masla.

- Še nekaj let po drugi svetovni vojni so za ureznine in druge odprte rane uporabljali človeški urin. "Če se je kdo urezal, smo se ajnfah gor uscal." (Anastazija Mohar)

Opeklina in modrice

- "Če se je kje zbiralo, so namazal z macesnovo smolo (*macesen*; *Larix europaea*). Je ven potegnil. Smola se je prjela in je tako pikala, da smo jo moral dol skrampfat." (Erna Rigelnik)

- "Krompir naribaš, daš na oteklino, da čisto črn rata. Potem ga pa bek vržeš; ga ne smeš živini dati." (Marija Jernej)

- "Če se je kdo udaril, je mama natrla krpo s šihtovo žajfo (tovarna mila Schicht), medom in žganjem ter položila na rano." (Irena Urankar, Sofija Šuklje)

Zobobol

- "Hovs (oves) smo zagrel, ga na lice djal. Če ni pomagal, je pa že kje bil kakšen, da jih je ven potegnu. V Šentvidu je šolski ravnatelj zobe pulil. Ni bilo treba nič plačat. Sem enkrat šla, ko sem do šole prišla, me je pa zob nehal bolet. Sem se kar obrnila domov." (Marija Jernej)

- Za ublažitev bolečine so na zob polagali vato, namočeno v žganje, ali pa hrenovo korenino (hren; *Armoracia lapathifolia*).

Vnetje ušes

"So z luštrkovo tuto (luštrk; *Levisticum officinale*) dim v ušesa pihal. Jeseni so luštrek posušil. So ga pri vsaki hiši celo zimo imel." (Irena Urankar, Sofija Šuklje) V posušeno luštrkovo steblo so dali lavendel (sivka; *Lavandula angustifolia*), steblo prižgali in pihali topel dim v uho.

Izpah

Z naravnavanjem izpahnenih sklepov in členkov se že šest generacij zapored ukvarja družina Krainz, p. d. Homar iz Male vasi. Znanje prehaja iz roda v rod. Homar zdravi brez pripomočkov, samo z rokami. Ljudje prihajajo k njemu od vseposod, celo iz Avstralije. Tudi med domačini je dobro znan.

- "Smo sosedje s Homrom, smo k njemu hodil. Je brat glilh s tega kostanja padel, si je komolec izpalnu. Je blo vigradi (spomladi), ko so pobi piščalke delal. Sva se pa še z mamo jezile, kaj mora po drevesu lesti. Potem smo ga pa k sosedom peljal. Mu je kar v kuhinji naravnal, pa šintelne (škodle) zraven privezu. Je imel to nekaj tednov, je bilo pa dobr. Sosed je dal še brinovo olje (brin; *Juniperus communis*), da smo komolec mazal." (Irena Urankar)

- "Sem enkrat vseh deset prstov zunaj imela. Sem svinjo lovila, mene pa sosedov pob. Me je pa ujel, pa me hotel polubt. Se nisem pustila. Me je tako prijel, da mi je vsh deset prstov ven potegnu. No, potem me je pa lahko lubu kulker je hotu. Sem šla k Homru; me je vprašal, če smo se otroci med seboj tepl. Sem se samo smejala. En, dva, tri je buo pa vse nazaj." (Anastazija Mohar)

- "Je bilo pred približno 25 leti. Sem si zvečer v kopalnici gleženj izpalnila. Sem celo noč tpela, je zjutraj že zatekalo. Me je sestra zjutraj ven peljala. Pri Homru sem se na divan usedla, je začel pa potegvat. Kar naenkrat je pa rekel: "No, zdaj je pa notr." Se ni bilo treba nič s staro mastjo mazat, da bi oteklina splahnela, pa da bi se sklep zmehčal. Računal pa nič ni, ker sem mu sama dala." (Erna Rigelnik)

Čebelji pik

"Zmočeno feco (krpo) so na čebelji pik obvezal." (Erna Rigelnik)

Bradavice

- "Mlečje (krvavi mlečnik; *Chelidonium majus*) smo po bradavicah tropfial (pokapljali). Je pa res pomagal." (Anastazija Mohar)

"Ko je konj pil in je zraven slina tekla, smo v tistem roke umival." (Anastazija Mohar)

2. ZDRAVLJENJE Z NADNARAVNIMI IN MAGIČNIMI SREDSTVI

Še leta 1952 je Marija Makarovič zapisala, da sta si zdravljenja z naravnimi in nadnaravnimi sredstvi v Podjurski dolini popolnoma enakovredna. Danes je podoba čisto drugačna. Medtem ko je zdravljenje z naravnimi sredstvi še vedno globoko zakoreninjeno in se pojavljajo nove oblike naravne (alternativne) medicine, zdravljenja z magičnimi sredstvi praktično ni več. Živi samo še v spominih, iz časa od konca prve svetovne vojne do začetka sedemdesetih let. Nadnaravno zdravljenje je bila domena starejših žensk, ki so v skupnosti kakorkoli izstopale. Največkrat so živele same, brez svoje družine, osamljeno in odmaknjeno od vaškega dogajanja.

Bradavice

"Bradavice moraš natančen' preštet in na nit točno tolk vzlov navedit. Potem nit položiš pod kap, in ko nit sprhni, bodo tudi bradavice preč." (Marija Jernej) V tem primeru gre za prenos bolezní s človeka na predmet (nit). Kdor bi takšno nit pobral, bi zbolel in dobil bradavice.

Bolečine v nogah in rokah

"Poklicali so to ženko, je sabo kamne prinesla. Pohrala jih je tam, kjer vedno voda teče (kap, potok). Polagala jih je na boleča mesta. Je vedno od srca bek drgnila s kamnom. Kamen je prevzel bolezen, zato ga je bek vrgla." (Marija Jernej)

Skrnina (protin)

"So živ voze² nad tistim delom telesa delal, kjer je bolelo. Če se je pa zavozljal, je pa skrnina še večjo moč imela. Med vzlanjem so dou žebrali (zagovarjali):

*Ježuš je v nedeljo zjutraj zgodaj vstal,
se je pa na pot podau.*

Na pot' pa ga je srečala huda skrnina.

Ježuš jo je pa vprašal: "(K)am greš ti huda skrnina?"

"Jez grem k tem (ime, npr. Francijem),

jez pa hočem vs' (k)ri pupit.

pa vse (k)osti zdr'b't,

pa v črn' zemlj' ga hočem pokopat."

Ježuš je pa reku:

"Sprau se ti huda skrnina,

tam notri v tist' grmovje,

(k)jer t'm noben' človešk' bitj' ne bivaj'."

Je mogla pa it, pa je ni blo več." (Anastazija Mohar)

Zagovor obsega dva dela. V prvem legendarno zgodbo o dogodku, podobnem temu, ki ga hoče zagovarjevalec povzročiti zdaj. Pripovedovanje dogodka naj bi z magijo podprlo moč zagovora, še posebej, ker se je ta dogodek zgodil osebam z nadnaravno močjo. Drugi del pa je zagovor sam (Grafenauer 1937: 275).

Ječmen

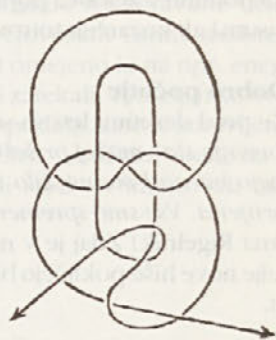
"Grem ječmen žet, grem ječmen žet, grem ječmen žet,
skup zavezat, pa stran vreči."

"Mama nam je to delala še pred vojno, ne vem, al je bilo potem dobro zato, ker nam je mama to delala, al zato, ker je minilo." (Sofija Šuklie)

Urok

Če komu postane slabo, če ga glava zaboli in postane omotičen, pravijo, da ga je urok dobil. Urok prihaja od zavistnega človeka, ki ima hud pogled in obrvi nad nosom zrasle. Prežene se z živim vozlom (Šašel in Ramovš 1936-37: 44).

"Pred urokom s' se lahko zaščitu tako, da s' naredu trikrat križ na nebu (v ustih). Potem si dal palce rok skup, pa plunu na njih, pa čez oči potegni. Je bu pa urok bek." (Anastazija Mohar) Pred urokom si se lahko zaščitil z žegnano vodo (očiščevalna in zdravilna funkcija vode), ki pa ni bila vedno pri roki. Zato so si ljudje pomagali tako, da so skrivaj blagoslovili tekočino, ki je bila najbolj pri roki - slino - in si z njo zaščitili oči, ogledalo duše.

Živ voz se naredi tako, da se vrv trikrat zavozla - proti sebi, stran od sebe in še skozi obe nastali zanki. Med vozlanjem se govori: "*Pomaj buh oča, pomaj buh sin, pomaj buh svet' duh!*" (Fotokopija iz knjige J. Šaseln F. Ramovš, Narodno blago iz Roža. Maribor 1936-37, str. 44).

2.1 SVETNIKI KOT ZAŠČITNIKI LJUDI

Sv. Blaž (3. februar) - za grlo

"Med mašo greš dol po blažev žegen. Župnik si dve goreči sveči p'rprau in ti jih prekržiha na grlu. Zdej ne prekržijajo več sveč na grlu, ampak samo pred tabo. Se bojijo, da ne bi koga zasmodl'." (Erna Rigelnik)

Sv. Rozalija - za oči

"Si hodijo vse leto umivat oči, ko romajo k Sv. Rozaliji pri Globasnici." (Marija Jernej)

Sv. Lucija (13. december) - za oči

"Takrat gremo k Sv. Luciji pri Pliherku. Moj oče je zmeraj hodil vsako leto. Je šel peš; zjutraj od doma, nekje je prespal, pa zvečer nazaj. Je bil star 78 let, pa ni rabil očal." (Marija Jernej)

Sv. Štefan (26. december)

Zdravilni učinek pripisujejo blagoslovljeni vodi in soli, ki jo na god Sv. Štefana nesejo v cerkev. *"Za bolečine v ušesu so natresli sol v uha. Kot otrok nisem marala tega. Praska, kot da bi imel pesek v ušesu."* (Erna Rigelnik)

Sv. Janez (27. december)

Na god Sv. Janeza nesejo v cerkev k blagoslovu vino. *"Vino je zdravilno - če mislim, da bom bolna, pa naredim en šluk."*
(Marija Jernej)

3. BABIŠTVO IN PORODNIČARSTVO

"Otroci smo bili strašno radovedni. Je heba (babica) s kolesom hodila, pa veliko črno torbo je imela, se je tako fajn zapirala s tako veliko šnolo. Otroci smo mogli vedno bek it', da

nismo nč vedel, pa videl. Tudi mož ni bil nikoli zraven, le kakšna stara teta, da je stregla. Porodnici so vedno skuhali putrovo župo z majaronom, potem so pa šnite spekli, pa čez šnite župo polili." (Irena Urankar, Sofija Šuklje)

"Heba je prihajala tri dni. Otroka je tudi h krstu nesla, ko je mama še ležala." (Marija Jernej)

Še nekaj let po drugi svetovni vojni so ženske rojevale doma. V začetku 50-ih let, ko so tudi kmetje dobili zdravstveno zavarovanje, pa že v bolnišnicah.

4. ZDRAVNIK IN ZOBOZDRAVNIK

"Če ni nč več pomagalo, smo šli po zdravnika. Smo ga šli s konji iskat. Potem si je pa kolo kupil, se je pa s kolesom vozu. Pozimi smo pa s sanmi hodil ponj." (Anastazija Mohar)

"Tu ni bilo veliko zdravnikov; dva v Velikovcu in eden v Dobrli vasi. K zdravniku se ni veliko hodilo, je bilo treba plačat. Leta 1945 je bila cena obiska na domu 15-20 šilingov (npr. otroški čevlji so pri "Judu" stali 20, pri šuštarju pa 40 šilingov)." (Irena Urankar, Sofija Šuklje)

"Najraje je imel denar, če ga pa ni bilo, pa maužno (klobase, meso)." (Anastazija Mohar)

"Še leta 1910-15 je bil v Škocjanu kovač. Je z navadnimi kleščami zobe pulil. Velik rdeč robec je imel, da je lažje klešče držal." (Irena Urankar)

ZA KONEC

Raziskovalno tematiko smo skušali obravnavati v kontekstu prostora in časa. Ugotovili smo, da so se na območju občine Škocjan zvrstila obdobja različnih zdravljenj, med katerimi ne moremo potegniti ostre črte. Izkušveno zdravljenje, ki je bilo in je v tem stoletju vseskozi močno zakoreninjeno, je druge načine zdravljenja dopolnjevalo. Zdravljenje z nadnaravnimi

sredstvi je v letih po prvi svetovni vojni prednjačilo pred izkušvenim zdravljenjem, bilo v 50-ih letih izenačeno in v tekmi, ki se ji je pridružila še šolska medicina, v 70-ih poraženo. Razmah šolske medicine in nova politika v povojnem obdobju omogočita tudi kmetom zdravstveno zavarovanje in s tem velik preobrat v zgodovini etnomedicine. V zadnjih desetih letih moč šolske medicine počasi ugaša; vedno večjo veljavo pa dobivajo alternativna in naravna zdravljenja.

LITERATURA IN VIRI:

- BOGATAJ, Janez 1973: Iz ljudske medicine na Dolenjskem. V: Knjižnica zdravstvenega vestnika. Ljubljana, str. 26-43.
- BOHINC, Pavle 1985: Slovenske zdravilne rastline. Ljubljana.
- GRAFENAUER, Ivan 1937: Najstarejši slovenski zagovori. V: Časopis za zgodovino in narodopisje 32. Maribor, str. 275-293.
- JAGODIC, Marija 1953: Ljudsko pesništvo in pripovedništvo, ljudska medicina v Podjurski dolini. Diplomski naložba. Ljubljana, str. 73-102.
- ODER, Karla 1992: Občina Ravne na Koroškem. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja 20. stoletje. Ljubljana.
- PLESTENJAK-JEMEC, Barbara 1977: Zdravilstvo. V: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice 11. Ljubljana, str. 25-62.
- ŠAŠEL, Josip in Fran RAMOVŠ 1936-37: Narodno blago iz Roža. Maribor, str. 42-65.
- TZ (terenski zapiski Ane Tomšič, Jane Doležal, Ivana Adanje in Damjane Žbontar).

Summary

"IF ONLY WE WOULD BE HEALTHY!"

Damjana Žbontar

The article is a partly complemented and refashioned variant of the text that results from the six-day-lasting (30th June - 6th July 1996) primary schools' ethnological workshop in Škocjan in the Austrian part of Carinthia and will be published in the frames of the jubilee bulletin of the Slovene Educational Association Škocjan.

The main theme of this year's workshop Škocjan 96 organised by the Youth Friends' Association Ljubljana - Centre, Slovene Educational Association Škocjan and the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of Arts in Ljubljana was the life-style and culture of the members of the Škocjan community. Led by their mentors - the students of ethnology, the young from Ljubljana and Škocjan were researching. Our work can hardly be characterised as a serious scientific research, although we gathered the material as "real" ethnologists - through people's narration and professional bibliography. Then we presented it in an essay in the bulletin of the Slovene Educational Association Škocjan, put on an exhibition and made a short presentation at the end of the workshop.

Sandra Habjanič

"PUSTI SE IZPRAŠEVATI, ODKRITI IN SPOZNATI, PA BOŠ IZPRAŠEVAL, ODKRIL IN SPOZNAL!"

Koroškega človeka in njegovo po hribih, gorah in dolinah plazečo se pokrajino sem kot otrok, rojen na prekmurski ravnini, doživljala kot nekaj, kar je zavito v mistično, meni tujo kopreno. Koliko so na to mojo predstavo vplivale Prežihove povesti in po njih posneti filmi s trpečimi, za vsakdanji kruh boreči se liki, in pa skrivnostne zgodbe o kralju Matjažu, ne vem. Vem le to, da se je slika, ki sem jo o Koroški in njenih ljudeh nosila nekje v sebi, počasi, a vztrajno spreminjala.

Ob prvem "popotovanju" po dolini Drave sem vzhičeno požirala čudovito lepe prizore mogočnih gozdov, gora in vsenaokrog posutih domov. Občutka sivine in temačne žalosti, ki sta me napadla vsakokrat ob misli na že prej omenjene filme, naenkrat ni in ni hotelo biti! Prej nasprotno. Bolj ko sem se pogrezala v nedra koroške zemlje, ki me je navdajala z neko notranjo močjo, katere sila se je izražala v neskončnem spokoju in občutku samozadoščenja, bolj sem se zavedala preprostosti in radosti danega nam življenja. In s kakšno jakostjo me je tedaj, ob prvem dejanskem srečanju s Koroško, zadelo spoznanje, da niso samo "moje" ravninske mlake, obrasle z lokvanji in prepredene z meglicami, tiste, ki so me bile sposobne osrečiti vsakič, ko me je misel zanesla k njim...

Nekoliko kasneje sem se povsem naključno začela srečevati s Korošci in njihovim pojočim jezikom. Postali so del moje zavesti, ki jih je, ne da bi vedela zakaj, sprejemala nadvse dobrohotno.

Nekako takšni so bili moji prvi koraki na poti seznanjanja z najsevernejšo krpico slovenske zemlje, ki me je s tako močjo priklenila nase, da sem se ji zapisala priklanjanju in ji "služiti" kot raziskovalka, opazovalka in opisovalka v njenem obsegu živčih ljudi.

Čeprav sem večna zagovornica neponovljivosti in izvirnosti vsega živega, gibajočega in spreminjajočega se sveta, pa mi (tudi) etnologija pomaga vztrajati pri hkratnem prepričanju o ustaljenosti določenih vzorcev, po katerih se vse, kar nas obdaja, odvija po bolj ali manj "shojenih poteh". Pa naj gre za odmiranje drevesnih listov, razmnoževanje sesalcev ali prehranjevanje posameznih ljudstev.

Prisotnosti Korošcev in delitve le-teh na tiste tostran in one onstran meje sem se (še zlasti razumsko) začela zavedati pred tremi leti, ko me je povsem nepričakovano "zadelo" ponujeno mi terensko delo na Koroškem. Na avstrijskem Koroškem.

Po kratkotrajnem odzvanjanju alarmnega signala v mojih možganskih celicah, ko sem mrzlično brskala po kakršnihkoli podatkih, povezanih z avstrijsko Koroško, sem, ne da bi se spomnila še česa drugega razen Karantanije, knežjega kamna in slovenske manjšine, zina preprosti "ja", ki sem ga nekaj mesecev kasneje, ko sem s tresočimi se rokami pakirala reči za odhod na prvi teren onstran meje, krepko obžalovala.

Pa ne za dolgo. Pokrajina mi je zlezla pod kožo že kmalu po

prestopu meje, ljudje pa takoj, ko so se mi ob zvenu svoje prijetne slovenščine, zaznamovane z germanskim "r"-jem in s svojim skoraj naivno iskrenim pogledom zazrli v oči.

Res, da od tedaj ni preteklo veliko vode, pa vendar dovolj, da si drznem spregovoriti o ljudeh, ki jim zaradi preprostega dejstva, da so Slovenci, ni bilo ravno lepo.

S kapelicami in križi posuta pokrajina in njeni ljudje so, poleg domačega Prekmurja, moj najljubši teren. Slovenske družine in njih domove sem spoznala na Radišah, v Celovcu, Pliberku in Škocjanu. Foto: Sandra Habjanič, 1995.

Arhitektura, bivalna kultura, družabno življenje in prehrana so nekatera od mojih tematskih izhodišč za raziskave o načinu življenja teh ljudi, sicer so pa to le "pretveze", izgovori in nekakšna opravičila za to, da sem lahko v bližini teh čudovitih, preprostih in delovnih domačinov. Študije o že na zunaj

Koroški Slovenci se v širši prostor države Avstrije vključujejo kot aktivni člani na različnih področjih. Tudi na živilskem trgu, kjer veljajo za pridne in poštene prodajalce, h katerim se stranke rade zatekajo. Foto: Sandra Habjanič, 1995.

vidnih elementih vsakdanjega življenja so pravzaprav le priprave in sredstva, s katerimi se skušam prebiti v jedro svojega zanimanja, ki mu pravim "odkrivanje in razumevanje" človekove duše, njegovega mišljenja in čustvovanja oz. tistega, kar pogojuje njegov odnos do samega sebe, soljudi in okolice.

Čeprav sem za večino tamkajšnjih ljudi še vedno "dečua iz Ljubljane, ki piše o njihovih hišah in navadah", pa je vedno več tistih, ki se zavedajo, da me zanima še marsikaj drugega.

Dosti bolj verodostojno in še zlasti etnološkemu cilju zadoščeno se mi zdi nevsihljivo, počasno "odpiranje vrat" v informatorjev notranji, zaradi preventive in nezaupanja ponavadi prikrit svet, ki je pri koroškem Slovincu le še dodatno, nam, tostran Alp živečim Slovincem, včasih težje razumljiv, drugače obarvan. Zgodovinsko pogojena sedanost, ki jo v marsikaterem pogledu upravljajo ali vsaj zaznamujejo dogodki in iz njih poglane izkušnje iz preteklosti, je del življenja na avstrijskem Koroškem. Tamkajšnja delitev na "te" in "one" oz. na pogostejše prisotno razmejevanje na "našo stran" in na "njihovo ali drugo stran", je preprosto dejstvo, ki se tuju včasih celo zazdi smešna, neprimerna ali nerazumljiva, domačinu pa pomeni način razumevanja in sporazumevanja z okolico.

Politika se zajeda v tamkajšnje vsakdanje življenje kot nekaj, kar je pravzaprav del načina življenja. Le redkim je uspelo potisniti jo iz svojega življenja, obnašanja in mišljenja. Povečini so to pripadniki mlajših generacij, ki so se s tem na neki način izneverili svojim "koreninam, tradiciji" ali čemurkoli si že bodi. S tem ko so se izmaknili kakršnikoli opredelitvi, so se pravzaprav nehote izjasnili za "pripadnost" tistim "vmesnim, nikogaršnjim".

Razmejevanja, razhajanja in delitve so hote ali nehote vsakdanji pojav celo znotraj posameznikovega vsakdana. Nasprotjem med večinsko in manjšinsko skupnostjo so se pridružila še razhajanja znotraj obeh skupin in pa vedno močnejši generacijski razkoli z osvobajajočimi, pa tudi rušilnimi elementi.

Za raziskovalca, še posebej etnologa, je prostor avstrijske Koroške neprecenljiv izziv, saj se pri (še zlasti terenskem) delu srečuje z neštetiimi specifikami prostora. S takimi, ki so zaradi različnih kombinacij določenih danosti prav zato lastne le Koroški in njenim prebivalcem, zlasti pa slovenski manjšini.

Sistematičnost in programiranje, s katerim bi si etnolog morebiti želel "pripraviti" obravnavani teren, se ne obneseta najbolje. Informatorji, pa naj gre za naključne ali načrtno izbrane, se prav dobro zavedajo izpraševalca in njegovega "možno" prikritega poslanstva.

Izkušnje s prirejenimi podatki in z zlorabo njihovega zaupanja do raznoraznih "raziskovalcev" so jih naučile zvedavosti, distance in nezaupanja. Prav zato kombinacija toplih, skoraj naivno prijaznih oči, in kratkih, tihih, včasih rezkih odgovorov, ni redka. Kljub temu pa se zaprtih vrat ali odslavljanja na hišnem pragu ni bati.

Potprežljivo in seveda razumsko dolgo se pustiti voditi, usmerjati in s tem prilagajati pomeni tu le dobivati! Teren, ki deluje na prvi pogled zapleteno in morda zastrašujoče, deluje pravzaprav povsem preprosto: "Pusti se izpraševati, odkriti in spoznati, pa boš izpraševal, odkril in spoznal!"

Ti ljudje so namreč s časom, ki jim ni prizanašal, dobili tako trdo kožo, da jim niti huda beseda, trda roka ali slepomišljenje zlepa ne pridejo do živga. Občudovanja vrednega ponosa, vztrajnosti in požrtvovalnosti so se preprosto morali naučiti. Morali, če so želeli preživeti.

Nizke besede in udarci jih ne zlomijo, in lepe, z medom

Obhod Sv. Treh kraljev je na Radišah močno udomačen in priljubljen, za tuje vsekakor svojevrsten

dogodek, katerega nosilci so mladi fantje. Tudi mladi domači župnik, ki podpira omenjeno šego, se rad odzove oz. pridruži pohodnikom, katerih nekajdnevno obiskovanje je nad vse naporno.

premazane besede, jih ne prepričajo. Edino, čemur sledijo, je čut za ljudi in vse, kar jih obdaja; čut, ki je zgrajen na tem, kar zaznajo in vidijo.

Čeprav so s tuji prijazni, pa z zaupanjem ne pretiravajo. Nemaokrat ostajajo previdni vse do tedaj, ko zaznajo prišlekovo nprav, njegovo osebnost. In šele tedaj se ti na videz ponižni, podrejeni ljudje, sicer pa absolutni vladarji položaja, odločijo, koliko in kaj zaupati lepo napravljenemu tujcu "finega" nastopa.

Vlog v takšnih nevidnih igrah "mačke in miši" se udeleženci največkrat niti ne zavedajo. Še manj pa dejstva, da je navidezni vodja ali zmagovalce v resnici lahko le vodena lutka.

Del previdnosti domačinov se kaže tudi v zanimivem načinu izražanja "v slikah", kot sami pravijo načinu govora "med besedami". Pri tem si pomagajo z različnimi reki, pregovori, besednimi zvezami, citati in verzi ter mimiko, ki je nemaokrat v nasprotovanju s pričakovanim.

Previdnemu poslušalcu vse to le še dodatno pomaga, površnega pa zmede ali celo spelje. Poleg tega prišleku črpa ener-

Pridnost, iznajdljivost in požrtvovalnost so del vsakdana koroškega človeka. Pa naj gre za delo na polju, priprave farnega praznika ali dobrodelne akcije. Maskerstvo in izdelava kostumov sta le delček številnih aktivnosti, ki jih domačini opravljajo kar po domovih.

Foto: Sandra Habjanič, 1995.

gijo tudi bolj ali manj prisotno narečje, čeprav se mu domačini izogibajo, če so vsaj malo podkovani s knjižno slovenščino. Večina jih ima težave s pisano slovensko besedo in se tega, kot kaže, sramujejo.

Po prestopu in sesutju preventivno postavljenih barier pa se ti ljudje kaj zlahka prelevijo v čudovite, pozorne in natančne sogovornike. Radi se čutijo koristne, zaradi česar so pripravljeni žrtvovati marsikaj. S svojo neverjetno zagnanostjo, potrpežljivostjo in z občudovanja vredno načitanostjo sodijo v skupino neprecenljivih pripovedovalcev.

Pogosti so t.i. aktivni sogovorniki, ki samoiniciativno iščejo dodatne informacije in materialne vire ter z lastnimi idejami in razmišljanjem skušajo doprinesiti k razsvetlitvi določenega problema.

Kramljanje s Korošci je prijetno in veselo. Prijateljske družbe se, ne glede na to, kje so, rade povešijo in zapojejo. Foto: Sandra Habjanič, 1995.

Radi se identificirajo z vsem, kar je slovenskega, morda najgloblje in največkrat prav s petjem in slovensko pesmijo. Prepevanje v družinskem krogu, znotraj prijateljskih družb in v okviru družabnega življenja je zaslediti praktično povsod in vedno. Nekatere slovenske ljudske, ki so v matični Sloveniji skoraj že povsem utihnile, na avstrijskem Koroškem še vedno glasno zvenijo. Toliko bolj, ker jih prepevajo mladi ljudje, celo otroci. Čeprav cerkva s slovenskim maševanjem in petjem ni

več veliko, pa je še vedno zaslediti zven čiste, slovenske besede tudi v svetem, božjem hramu.

Vera in cerkev sta nepogrešljivi, obvezno prisotni v življenju koroškega Slovenca, ki ju je spojil s svojim vsakdanom, s svojim načinom razmišljanja, čustvovanja in delovanja.

Devico Marijo imajo za zavetnico tako rekoč v vsaki izbi, ki še naprej ostaja osrednji in najtoplejši prostor slovenskih domov. "Bogkov kot" se ohranja celo v stavbah modernih konstrukcij mladih, v mestu zaposlenih in "finih" ljudi.

Tako kot se spreminjata notranja in zunanja podoba vsakega posameznika, se sčasoma spreminja tudi podoba skupnosti, ki ji posameznik pripada. Spreminjanje je takšno ali drugačno (ne)prilagajanje okolju in razmeram, ki jih dani čas zahteva ali pogojuje.

Radiški mešani pevski zbor na enem od številnih nastopov. Foto: Sandra Habjanič, 1995.

Današnja slika na avstrijskem Koroškem živečega Slovenca je bogat mozaik lastnosti, katerih skupni imenovalec tvorijo razdvojenost in prepletenost minulega s sedanjim. In neke nad temi, na dobro vidnem polju obravnavanega načina življenja, kraljujejo navezanost na zemljo, ljubezen do slovenstva, ponos, pridnost in pogum. Pesem in vera pa očitno še naprej ostajata najvidnejša načina izražanja občutenega in mišljenega.

Summary

"LET THE OTHERS ASK, DISCOVER AND GET TO KNOW YOU, AND YOU YOURSELF WILL ASK, DISCOVER AND GET TO KNOW!" - ON ETHNOGRAPHIC EXPERIENCE IN CARINTHIA

Sandra Habjanič

As a child born in the Prekmurian plain I used to experience Carinthians and their landscape, creeping over hills, mountains and valleys, as something shrouded in a mysterious veil and therefore unknown to me. I am not sure to what extent this image has been influenced by stories of a writer Prežihov Voranc and the films that were shot after them, showing suffering figures struggling for their daily bread, or by the mysterious stories about King Matjaž. I only know that the image about Carinthia and its people that I have carried somewhere in myself has slowly, but steadily been changing.

Mojca Ramšak

“MOGOČE BOM SPET PRIŠLA NA KOROŠKO... MOGOČE”

Govorljivost koroškega dnevničarskega opusa Marije Makarovič

Dnevniški zapisi Marije Makarovič, objavljeni v celovski reviji Družina in dom, so naslovljeni Ob narodopisnem raziskovanju Sel. Zapisi so nastajali ob zbiranju gradiva v Selah v Rožu na avstrijskem Koroškem za njeno monografijo Sele in Selani, ki je izšla pri Mohorjevi založbi v Celovcu leta 1994, izdala pa jo je Krščanska kulturna zveza oziroma Inštitut Narodopisnega društva Urban Jarnik. Dnevniški zapisi predstavljajo koščke iz dnevnika, ki je v rokopisni obliki voden od leta 1984 do 1988. Mikroetnološka monografija o Selah pa je nastajala skoraj deset let, od jeseni leta 1983. Makarovičeva so poleg strokovnih vodili tudi osebni nagibi, saj je že v študentskih letih od leta 1951 do 1952 zbirala v Podjuni podatke za diplomsko nalogo o ljudskem pesništvu in pripovedništvu ter o ljudski medicini.

Iz tega študentskega obdobja, natančneje od 13. avgusta do 23. septembra 1952, pa datirata dva zvezka njenih prvih koroških dnevnikov, podpisana še z Jagodic, ki so nastajali, ko je skupina študentov pod vodstvom študenta etnologije Jerneja Šušteršiča in s pomočjo Slovenske prosvetne zveze iz Celovca zbirala gradivo v Zilji in v Podjuni. S študentsko energijo in humorjem navihano opisuje delovne razmere, drobne prijetljaje z možmi postave, gostitelje, ki so študente vzeli pod streho in skrbeli za vsebino njihovih želodcev, povratne usluge pripovedovalcem, hkrati pa na svoj način komentira tedanje slovensko vprašanje na Koroškem. Študentski dnevnik se resda konča septembra 1952, toda sledi zapis z dne 27. in 28. marca 1984, ko je Makarovičeva v okviru Globaških kulturnih dni v Tinjah razmišljala, da bo mogoče spet prišla na Koroško, da bi napisala monografijo ene od koroških vasi.

NA HITRO O TERENSKIH DNEVNIKIH KOT SEKUNDARNIH VIRIH V ETNOLOŠKI PRAKSI

Z zornega kota metodike je etnologov dnevnik le oblika terenskih zapiskov. Russell Bernard je npr. razdelil terenske zapiske na štiri vrste:

- na *čerkarije ali hitre zabeležke*, to so pravzaprav v naglici napisane ključne misli, ki nam kasneje, pri urejanju gradiva, pomagajo, da na hitro obnovimo snov in se lažje spomnimo;
- na *osebni dnevnik* raziskovalca;
- na t.i. *ladijski dnevnik*, *urnik* v obliki tabele, v katerega vpisujemo načrtovano in opravljeno delo;
- ter na *terenske zapiske*, kjer loči:
 - zapiske o tehnikah, metodi in metodologiji (pomembni so v fazi prilagajanja terenu),
 - deskriptivne zapiske (nastanejo na podlagi opazovanja in poslušanja in prevladujejo v etnološki praksi) in
 - analitične zapiske (podlaga za nadaljnje objave, vanje vpisujemo ideje o organizaciji preučevane kulture) (prim. Bernard 1994: 181-191).

Značilno za *terenski dnevnik* je, da ne nastaja samo na podlagi opazovanja, ampak je bolj oseben. Vanj beležimo svoje vtise, še posebej kadar teren postane težavnejši. Terenski dnevnik je nujno potreben, saj pomaga premagati osamljenost, strah in druge emocionalne viške in padce, ki pospešujejo ali otežkočajo terensko delo. Etnološki dnevniki poročajo o počutju in odnosih, o kratkih stikih s pripovedovalci ali o navdušenosti nad njimi. Kasneje, pri analizi podatkov, dnevnik postane pomemben dokument, ki pomaga interpretirati terenske zapiske. Dnevnik naj bo v času raziskave le en in naj bo ločen od drugih terenskih zapiskov.

V etnologiji sta najbolj znana predvsem dnevnika Bronislaw Malinowskega¹ in Franza Boasa², ki sta jih pisala svojima zaročenkama (prim. Bernard 1994: 182-184).

Izum modernih terenskih metod pripada Bronislawu Malinowskemu in sega v čas, ki ga je preživel na Trobriandskih otokih v letih 1915-16 in 1917-18. Malinowski je iskreno pisal o svojih terenskih metodah, toda posthumna izdaja njegovih terenskih dnevnikov (*A Diary in the Strict Sense of the Term*) daje intimnejši vpogled v njegove izkušnje na Trobriandskih otokih kot njegova disertacija o metodi. Dnevniki prinašajo

¹ Dnevnik Malinowskega je bil objavljen pod naslovom *A Diary in the Strict Sense of the Term*. Harcourt, Brace & World, New York 1967. Poleg tega dnevnika lahko v torstno literaturo uvrstimo še pisma njegovi ženi Elsie Masson, ki sta si jih pisala od leta 1916 do njene smrti leta 1935. Zbrala, uredila in komentirala jih je njuna hči Helena Wayne, objavljena pa so v dveh knjigah - *The Story of a Marriage: The letters of Bronislaw Malinowski and Elsie Masson*, Vol. 1 1916-20, Vol. 2 1920-35, Routledge, London 1995. To gradivo pokaže Malinowskega, utemeljitelja moderne terenske metode, še v odnosu do drugih kolegov, študentov, prijateljev in žene.

² Cole D., *The Value of a Person Lies in his Herzenbildung: Franz Boas' Baffin Island Letter-diary, 1883-1884*. V: G. W. Stocking, Jr. (ur.), *Observers Observed*. University of Wisconsin Press, Madison 1983, str. 13-52.

njegova osebna prizadevanja na terenu, hkrati pa še njegove vsestranske in obširne vredne napore. Malinowski je videl pomen osebnega dnevnika terenskega raziskovalca v vlogi varnostnega ventila, ki kanalizira osebne skrbi in čustva etnografa proč od njegovih znanstvenih zapiskov. Njegovi dnevniki govorijo o zasebnem življenju terenskega raziskovalca in prikazujejo Malinowskega, kako se bori z dolgočasjem, skrbjo za zdravje, seksualno deprivacijo, osamljenostjo... Dnevniki vsebujejo tudi izbruh vznešenja, naperjenega proti Trobriandcem. Odkrivajo, da ni dosegel tiste ločitve od evropskih stikov, ki jo je priporočal. Nadvse pa ilustrirajo, kako težko in kreativno je delal, izražajo pa tudi očitno prizadevanje za čim večjo dokumentarnostjo (Kuper 1995: 13-15). Malinowski je v zvezi s svojimi dnevniki zapisal, da je pri metodah opazovanja in beleženja dejanskega življenja in tipičnega obnašanja v terenskem raziskovanju osebno videnje opazovalca nedvomno izrazitejše kakor pri zbiranju že izkristaliziranih etnografskih podatkov. Toda tudi pri tem mora biti glavno vodilo dopustiti dejstvo, da govorijo zase. Če pri vsakodnevem obiskovanju vasi opazimo, kako se venomer ponavljajo določeni manjši dogodki, karakteristični načini uživanja hrane, pogovori, opravljanje del, jih je potrebno takoj zabeležiti. Prav tako je pomembno, da z zbiranjem in beleženjem vtisov začnemo že na začetku raziskave, zato ker lahko nekatere manjše neobičajnosti, ki impresionirajo, dokler so nove, prenehamo opazovati, ko postanejo znane, medtem ko druge lahko opazimo šele z boljšim poznavanjem lokalnih razmer. Etnografski dnevnik, sistematično voden med delom, bi moral biti idealno orodje za to vrsto raziskovanja. Če etnograf hkrati z normalnim in tipičnim pazljivo beleži blažja in močnejša odstopanja od tega toka, bo zmogel določiti skrajnosti, med katerimi se giblje tisto, kar je normalno (prim. Malinowski 1979: 19).

Robert G. Minnich je o svojih dnevniških izkušnjah zapisal naslednje: "Terenski dnevnik je neprecenljiv in stalen spremljevalec vsakega terenskega raziskovalca. Vanj zelo spontano zapisujem vtise o poteku posameznega dne. Toda zapisujem tudi opažanja o socialnih dimenzijah družbene organizacije, ki se nanaša na ljudi, dejanja, dogodke in skupine, ki tvorijo empirično stvarnost. Tako dnevnik pravzaprav predstavlja začetno interpretacijo podatkov. Ta antropološki 'tekst' je potem podlaga za pogovore s samim seboj, v katerih določim nadaljnja opazovanja in zarišem tolmačenja" (Minnich 1993: 28).

Poleg dnevnikov, ki jih pišejo etnologi, lahko kot vir uporabljamo tudi dnevnike naših pripovedovalcev. Marija Makarovič je tu orala ledino med slovenskimi etnologi, saj je ob vsakokratnih daljših terenih enostavno poprosila kakšnega domačina, da je pisal gospodarski dnevnik (npr. *Strojna in Strojanci, Razmerje vaščanov Zakla do dela in poklica - tedenski dnevnik, Razmerje vaščanov Kostanja do dela in poklica, Delovni dnevnik kmetovalca Danijela Planinca z Libne, Predgrad in Predgrajci, Sele in Selani...*). Ti dokumenti, še posebej pa osebni dnevniki, reflektirajo interese in pričakovanja njihovih avtorjev in jih ne glede na to, da so le

delni in drugotni vir, ne smemo izključiti iz raziskave, saj prinašajo podatke o specifičnih načinih vedenja in o družabnih navadah v družini, tako pri delu kot pri praznovanju. Napak je domnevati, da so ustni viri bolj "avtentični" ali bolj "spontani" kot pa pisni. Seveda pa je njihovo znanstveno vrednotenje težavnejše in lahko zapelje na številne stranpote.

OKVIR KOROŠKIH DNEVNIŠKIH ZAPISOV MARIJE MAKAROVIČ

Najprej: komu in zakaj je namenjena analiza koroških dnevnikov Marije Makarovič? Etnologom, jasno. In zakaj? Morda zaradi razmišljanja o tistih nemerljivih stvareh, katerih opisa ni mogoče spraviti v tabelo in graf ter številke, ker jih je mogoče samo opisati. Pa še to ne povsem. Celotna človeška - etnologova - izkušnja doživljanja terena pa ni zanemarljiva pri interpretiranju zbranega gradiva. Etnolog je v procesu interpretacije le vrsta orodja. Zato ta kvalitativna analiza dnevnikov, ki poskuša luščiti plasti senzibilne percepcije in intenzivnega doživetja vse do avtoričine posebne dojemljivosti za kulturne pojave in dogajanja, dodatno inspirirana s preverjujočo fantazijo avtorice. Tudi v še tako subjektivnih dnevniških zapisih pa je mogoče izluščiti neke miselne vzorce. Uporabljena metoda pri seciranju študentskih rokopisnih dnevniških zapisov je ponazarjanje in vračanje h kontekstu njenega terenskega dela ob smiselni vsebinski razlagi okoliščin, pri analizi kasnejših, objavljenih dnevnikov pa dajem več poudarka vsebinskemu vidiku.

Dnevniški zapisi Marije Makarovič, objavljeni v celovski reviji *Družina in dom*, so naslovljeni *Ob narodopisnem raziskovanju Sel*. Zapisi so nastajali ob zbiranju gradiva v Selah v Spodnjem Rožu na avstrijskem Koroškem za njeno monografijo *Sele in Selani: narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto*, ki je izšla pri Mohorjevi založbi v Celovcu leta 1994, izdala pa jo je Krščanska kulturna zveza oziroma Inštitut Narodopisnega društva Urban Jarnik. Dnevniški zapisi predstavljajo koščke iz dnevnika, ki ga je v rokopisni obliki vodila od leta 1984 do 1988. Mikroetnološka monografija o Selah pa je nastajala skoraj deset let, od jeseni leta 1983. Makarovičeva so poleg strokovnih vodili tudi osebni nagibi, saj je že v študentskih letih od leta 1951 do 1952 zbirala v Podjuni podatke za diplomsko nalogo o ljudskem pesništvu in pripovedništvu ter o ljudski medicini (Makarovič 1953; Makarovič 1988; Makarovič 1994: 10, 11, 513).

Iz tega študentskega obdobja, natančneje od 13. avgusta do 23. septembra 1952, pa datirata dva zvezka njenih prvih koroških dnevnikov, podpisana še z Jagodico, ki so nastajali, ko je skupina študentov³ pod vodstvom študenta etnologije Jerneja Šušteršiča⁴ in pomočjo Slovenske prosvetne zveze iz Celovca zbirala gradivo v Zilji in v Podjuni. Avtorica je zbirala gradivo iz duhovne kulture, ki ga je uporabila za diplomsko nalogo.⁵ S študentsko energijo in humorjem v dnevniku navdano opisuje delovne pogoje podjunske ekipe⁶ (opremo,

3 Marija Jagodica, Irena Štajner, Žilka Vran, Jerko Bežić, Breda Turk, Julijan Žnidaršič, Vlasta Koren.

4 Jernej Šušteršič je diplomiral iz etnologije leta 1953. Z izjemo šestletnega službovanja pri Zavodu za spomeniško varstvo v Kranju mu ni bilo dano, da bi bil zaposlen v stroki. V letih med 1951 in 1952 je organiziral in vodil zbiranje gradiva pri zamejskih Slovencih na Koroškem in Tržaškem. Številni predmeti z Zilje, iz Roža in Podjune so po zaslugi Slovenske prosvetne zveze v Celovcu, konservatorskega dela Franceta Goloba iz Slovenskega etnografskega muzeja in diplomske naloge Irene Destornik iz leta 1996 predstavljeni v Etnološki zbirki v stari šoli (K&K center - kulturni in komunikacijski center) v Šentjanžu v Rožu (prim. Makarovič 1989: 221).

5 Ker bi bilo obdelovanje vsega gradiva, ki sodi k duhovni kulturi Podjune, preobširno in zato nenatančno, je po dogovoru s prof. dr. Nikom Županičem izbrala za obravnavo samo ljudsko pesništvo in pripovedništvo ter ljudsko medicino. Te teme je strukturirala v

hrano, zdravstvene težave, pot s kolesom, jutranje vstajanje), drobne pripetljaje z možmi postave, domačine - gostitelje, ki so študente brezplačno vzeli pod streho in skrbeli za vsebino njihovih želodcev, povratne usluge pripovedovalcem, hkrati pa na svoj način komentira tedanje slovensko vprašanje na Koroškem in delno tudi "sledí", ki so jih pustili njeni kolegi na terenu.

Ekpa je ob simbolični materialni podpori iz domovine (žal uradne ustanove teh akcij niso podpirale) zbrala poleg zapisov iz duhovne kulture in terenskih risb kar okoli šeststo predmetov iz materialne kulture (Golob 1992: 70).

Dnevniški zapisi Marije Makarovič imajo predvsem hevrstično vrednost (ob sočasni uporabi terenskih zapisov in njene diplomske naloge), saj pomlajujejo že izčrpane terenske spomine. Domišljija pri pisanju dnevnikov namreč lahko prosto blodí med različnimi družabnimi prizori, idejami, vpogledi, hipotezami in metaforami. Na ta način so dnevniki dopolnilno gradivo k drugim vrstam virov.⁷

A) ŠTUDENSKI DNEVNIŠKI ZAPISI

Uvodni deli dnevnika nazorno prikažejo, kako je priprava in samo terensko delo nekakšen obred prehoda, obred, ki vodi prek opazovanja in kasneje analiziranja gradiva do bistva etnologije. Prvi stik s terenom pušča po začetnem vzemirjenju in evforiji sledí simptomov rahlega "kulturnega šoka" kot normalne reakcije na novo okolje in njegovo prilagajanje.

Sreda 13. 8. 1952 [Energičen začetek terenskega dela, razpored raziskovalcev]

Navdušena skupina mladih etnografov se je pripeljala v sredo popoldan v Celovec. Vrli Klagenfurtci, ki so čakali na vlak, da se odpeljejo v Graz ali pa na Dunaj, so zasmehljivo in začudeno opazovali mlade "ptujce", ki so s svojo prtljago presimljivo pohitili celovški kolodvor. Toda mladih "ptujcev" ni prestrašil dvojezični napis, da je hoja preko tračnic strogo zabranjena. Energično so začeli popadati kovčke in jih nositi pred postajo. 'Hallo, bitte, geben sie mir fünf Schilling, usw., se je vsipalo na nepokornike. Toda pomirili smo jih s tem, da smo ponovno šli čez progó.

Prevoz prtljage na Prosvetno zvezo je polnomastno prijel v roke najprej tov. Jernej [Jernej Šušteršič] - šef odprave, nakar mu je priskočila na pomoč še ostala gmajna masculinskega izvora. Po enournem prevažanju smo se končno podali v "Gasthaus Obir". Sprejel nas je tovariš Zwitter [Franc Zwitter]

- pomenili smo se o delu itd. Nato smo darovali dve ubiti steklenici malinovca bogovom za srečo pri vseh podvigih, in etnografski akt se je pričel: namreč spoznavanje večernega Celovca in ogledovanje njegovih prebivalcev. Tov. Franc nas je popeljal na velesejem in v ljudno plačal članarino za pet ljudi. All right. Začelo se je pauper studiorus sum...

Ob 12h veselo spanje - še preje premlevanje vtisov, ki so bili ob mislih na to, da nismo slišali v celem Celovcu niti ene slovenske besede - gotovo "najboljši". Sicer pa, bodimo optimisti (Jagodic 1952 a).

Četrtek 14. 8. 1952

Ob 7h dvig in ponovno pokanje. Porazdelitev dela sva sporazumno rešila z Jernejem, in s tov. Zwitterom na čelu so mladi "diletantje" naredili načrt za en mesec. [Omalovažujoč naziv so študentom dali nekateri veliko starejši etnologi (zdaj že pokojni), ki jih je razganjala zavist, da je ekipo vodil Jernej Šušteršič in vključil vanjo študente etnologije. S simpatijo je študente podpiral edino pokojni dr. Sergij Vilfan.⁹ O tem je nekaj več zapisal France Golob, konservator, ki je "obdelal" večino predmetov, ki so jih zbrali študentje, in pravi, da je bila zbirka prvič predstavljena leta 1954 v prostorih Gasilske zveze LRS v Ljubljani. Strokovna ocena o zbranem gradivu je bila polvalna. Tako je akademik dr. Ivan Grafenauer v pisni oceni razstave pripomnil naslednje: "V folklornem gradivu so prispevki npr. Marije Jagodiceve, danes dr. Marije Makarovič, in Jerka Bezića prvovrstni, medtem ko je pri večini ostalih zapiskov potrebna neka rezerva." Prof. Franjo Baš in dr. Sergij Vilfan pa sta sicer pozitivno oceno razstave sklenila še s pripombo: "Ekpa je z njo (to je z razstavo in svojim delom) pokazala, da ima potrebno veselje in voljo do terenskega dela, da pa ji manjka za terensko delo strokovna pripravljenost in potrebno strokovno vodstvo." (Golob 1992: 70)] Snidenje skupin - vseh treh smo napovedali za 12 september v Zahomcu, da homo skupaj prisostvovali stehvanju. Ob 3h popoldan so začele skupine odhajati na določena mesta. Irena [Štajner], Vlasta [Koren], Julie [Julijan Žnideršič] v Žitaro vas, Jernej [Šušteršič], Breda [Turk] v Zilo, Živka [Vran], Jerko [Bezić] in Jaja [Marija Jagodic] pa v Podjuno (Jagodic 1952 a).

Začetna "honeymoon" faza pa se kaže še posebej v začetku dnevnika, kjer je gurmansko razpoložena avtorica prav natančno in v Santoninovem slogu beležila dobrote, s katerimi so bili postreženi na mestih, kjer so spali, in ki so pretrgale pajčevine v študentskih želodcih. Npr.:

naslednjem zaporedju: ljudski jezik, ljudsko pesništvo (ljudska pesem odraslih, ljudska otroška pesem, ljudski pervec, Lesičjak, ljudske stare molitve), ljudsko pripovedništvo (ljudska proza, ljudska verovanja), ljudska medicina (prim. Makarovič 1953: 1).

6 Skupina, v kateri je raziskovala Marija Jagodic, je začela delo v Dješkah, nadaljevala v Velikorcu, Sinči vasi, Mali vasi, Žitari vasi, Železni Kapli, Pliberku, Vogrčah, Blatu, Bistrici, Šmihelu, Stipni vasi, Libučah, Šmarjeti pri Gotorniku, potem je šla v Celovec in v Zahomec v Zilji na stehvanje, od tam pa nazaj v Beljak, Celovec, Velikovec, Libuče, Žitaro vas, Globasnico..., in potlej domov. Trojka Jerko Bezić, Marija Jagodic in Živka Vran ni hodila vedno skupaj, edini moški član "odprave" je ponaradi spal v drugem kraju kot dekleti.

7 V Veliki Britaniji, na primer, sloni celotna tradicija t. i. kolektivnega opazovanja na sposobnosti pišočih prostoroljcev, ki pišejo "domorodska" poročila o vsakodnem žitljenju. Ti viri so shranjeni v Arhivu kolektivnega opazovanja (Mass Observation Archive). Na ta način nastajajo kolektivne autobiografije, za katere niso potrebna posebna znanja in kvalifikacije, zadostuje že veselje nad pisanjem in pripravljenost beleženja lastnih misli ter izkušenj (Hammersley in Atkinson 1995: 163). Podoben arhiv ustvarja Makarovičeva od leta 1985 z zapisovanjem in zbiranjem žitljenjepisov na avstrijskem Koroškem, katerega rezultati so do leta 1996 tri objavljenе knjige (Tako smo živeli) s tovrstnim gradivom.

8 O tem terenskem prilagoditvenem procesu je med drugim pisala Irena Weber v članku Kulturni šok - kaj je to? (prim. Weber 1993: 135-142). Na tem mestu je potrebno pripomniti, da je "kulturni šok" gotovo večji in traja dalj časa v geografsko oddaljenejših kulturah, da pa etnologi lahko tudi na domačem terenu pri opazovanju z udeležbo doživljamo nekatere od njegovih simptomov. Bolj kot nam je teren znan in bolj kot obvladamo metode ter tehnike terenskega dela, manjše so tovrstne reakcije.

9 Dopolnilna opomba Marije Makarovič.

Grosova [Grossova] mamica so nam postregli z jetrno pašeto, belim kruhom, pečenim šarkeljnom, kavo - med neprestanim govorjenjem - kar še jejte (Jagodic, 14. 8. 1952 a).

"Za južino bo dobila Jaja kumare, ki jih ima tako rada, Živa pa štankolne [stročji fižol], čeprav vem, da bi raje kumare...", pravi mamica! "Krapo so še od včeraj" - kaj bi še skuhali za trepouje? Oh, mamica, kar hočete..., vse, kar pride od vas, je tako dobro, tako lepo (Jagodic, 9. 9. 1952 b)!

Kasneje te informacije zamenjajo poročila o preluknjanih kolesih, premočenosti zaradi dežja, raztrganih čevljih, zdravstvenih težavah ipd.

Jerko - naš Don Kihot, kot ga je označil oče Gros, je prišel zjutraj ob 6.30 iz Djekše in naju vrgel iz postelje. Dopoldan se vsi trije odpeljali po prtljago v Velikovec h Kuperju. Ker smo morali čakati, smo si mimogrede ogledali Sinčo vas in Klopinsko jezero. Gospa Kuperjeva nas je prijazno postregla. Toda sladek mošt je Jerko tu zaradi njegove (samogoltnosti) naredil nemalo želodčnih težav. Popoldan: Živa ima smolo, ker ji turi pod pazduho postajajo vedno bolj boleči. Jerko odšel na Djekše, Jaja k Izakini v Encehno vas (Jagodic 19. 8. 1952 a).

Živka se zdravila z domačimi zdravili doma (v mleko namočen kruh stavila na ture) (Jagodic 20. 8. 1952, a).

Jerko dopoldan čisti in popravlja kolesa. Živka se 'cajta', Jaja prepisuje Sveti list [po vsebini in namenu podoben Kolomonovemu žegnu, časovno in stilno pa precej mlajši rokopis], pomaga pospravljati Živki, itd. Popoldan pranje in pregledovanje zapisov (Jagodic 25. 8. 1952 a).

Nedelja 17. 8. 1952 [Odkruški s terena, Djekše]

Zadovoljno prisostvovala maši gospoda župnika. Vsa čast Vam gospod - trojka vas spoštuje in je ponosna, da se med slovenskimi duhovniki najde tudi tak mož, kot ste vi. Popoldan se po prijetnem pogovoru z gospodom in dobro postrežen vrnil k Šrancu. Živa odšla k Rožancu, Jerko pa h Krčmarju. Zunaj lije dež in ne vem, kako bosta oba popotnika prišla zvečer spat. Ura je devet - prišel je Jerko, zadovoljen in vesel nad svojo hero pri slovensko pojoči, toda nemško govoreči krčmarici (Jagodic 1952 a).

V središču dnevnika je zbiranje podatkov. Dnevnik ne govori o tem gradivu, le tu in tam ga omeni. Temu so namenjeni terenski zapiski. Omenja pa ljudi in jih opiše kot prijazne ter voljne sodelovance. V enem od izsekov iz dnevnika beremo, s čim je terenska ekipa poplačala trud pripovedovalcev in kakšne še sprejemljive nagrade jim je namenila za njihov čas in posredovane informacije. Pravzaprav pri teh protiuslugah ne gre za plačilo informacij kot blaga s tržno ceno, pač pa za človeško gesto, ki jo največkrat porodi globoka empatija v stiku s pripovedovalci. V primeru, ko so imeli njihovi pripovedovalci finančne stroške z mladimi raziskovalci, so se ti odločili, da jim povrnejo odškodnino, npr. za podarjeni jopici. Druge nagrade so bile simbolične - slovenske knjige.

Ponedeljek 18. 8. 1952 [Usluge in oddolžitve pripovedovalcem]

Jerko že prepeva v hiši - ura je 6.30, treba se je dvigniti. Po sivcu /zajtrk/ (mleko, potica) malo pomenka o nabranem gradivu. Živa je veselo nastrojena prišla od Rožanceve matere, ki jo je zelo lepo sprejela. Popisala ji je nošo in ljudsko obrito ter podarila povesmo prediva. (Oddolžiti se ji moramo s

knjigo.) Ko smo še malo izpopolnili svoje zapiske pri Šrancu, smo zadovoljni odšli z Živo domov - h Grosu, Jerko pa je šel zapisovat pesmi h Ohlu.

Med potjo sva se ustavili še v Vovbrah in se malo pomenili z mimoidočimi, ki so rekli, da radi govorijo slovenski, edino en kmet je sam rekel, da je Nemčur, ko nas je še preje uprašal, kaj dela naš šef [s tem je mislil Tita in ne Jerneja Šušteršiča]. Bile sva tudi v Vovbrškem gradu, ki je že precej porušen - in nama ni naredil posebnega vtisa.

Usluge: gospodu župniku (Djekše) treba poslati v zahvalo za gostoljubnost - knjigo (Deseti brat), Šrancovi sestri, ki nam je podarila dve jopi - treba po možnosti dati odškodnino - Šrancovim otrokom poslati knjigo (slikanico).

Pri Grosu so naju z Živo gostoljubno sprejeli. Veselega pogovora po kosilu se je udeležila vsa družina (Jagodic 1952 a).

Nedelja, 31. 8. 1952 [O tem, kar bi sicer zelo zanimalo etnografe, toda z "notranjim očesom"]

Pa pojdemo v jarmak [sejem]! Cigani upajo, da bodo s svojimi vrtljaki precej zaslužili, isto menijo tudi kramarji iz Celovca, Velikovec in ostali, ki so privlekli svojo ropotijo na prodaj. Cene niso preveč privlačne, dasi je bila reklama prav velika. Naša dvojica poželjivo opazuje štante - toda cene so zaenkrat še zelo visoke in zaenkrat še ne bova nakupovali. Toda to naju ne moti, da ne bi povsod uprašali za morebitno ceno. Ker sva še dokaj solidno napravljeni, tudi najin izgled ni najslabši in zato so kramarji v svesti dobrih kuntov [kupcev] prav prijazni z nama. Toda ko vidijo najin strupen obraz, ki zatrjuje, da nimava nič šilingov, je najbolje, da vzameva pot pod noge, ker kredit smo izgubili. Ohrabljene plošče v vrtljaku še povečujejo žalostni in dolgočasni vtis ciganarije, ki je v Jugoslaviji nismo več navajeni. Ko spet pregledujeva bogatijo z blagom obložene stojnice, zaslišiva tik za nama znan glas: "Oh, so, kein Schilling", - aha, mož postave, o saj mi se pa že poznamo. Če že nočete verjeti, da nič ne kupujeva, pa poslušajte Živino izjavo: "Ja, kupila sem že radio, toda radel [kolo] še ni nič boljše opremljen." Odšla sta še naprej in še iz daljave parkrat premerila nemogočo jugoslovansko dvojico. /.../ (Jagodic 1952 a)

Ponedeljek, 1. 9. 1952

Danes se jarmak nadaljuje, namenjen je gospodarskim svrham. Etnografska bera bo zato verjetno bolj slaba, ker ljudi ne bo doma. Mahnili sva jo v Libuče - gospa Lienhardtova je zelo prijazna in se tudi zanima za "etnografijo". Se vidi, da je že Ložar šaril tod okoli. /.../ (Jagodic 1952 a)

Ziljsko štehanje v Zahomcu, na katerega je prišla podjunjska ekipa, je nekakšen predah in začasno vzpostavljane fizične in emocionalne distance od raziskovanega terena. Je nekakšna refleksija o dobljenem gradivu, predvsem pa srečanje s kolegi, ki so delali v Zilji, in z drugimi ljudmi.

Sobota, 13. 9. 1952

/.../ Prišli v Zahomec. Za seboj smo pustili Beljak (že prejšnji dan), Škofiče, Arnoldstein [Podkloster], Drevlje. Sprejem v Zahomcu tak, kot je možen pri Zwitterich. Obilna večerja, dve uri so nas pustili lenariti site in spočite na divanu in živa duša nas ni motila. /.../ (Jagodic 1952 b)

Nedelja, 14. 9. 1952

/.../ Ob 10h je bila maša. Prišla sta Jernej in Breda. /.../ Ob dveh bilo štehanje in nato rej pod lipo. Ker niso bili v nošah, me cela stvar ni niti preveč ganila. Prišli smo skupaj z

raznimi agronomi in dan je bil lep, vesel. Par posnetkov na aparatu in agronomi so odjadrali. [Ali je to kritika njihovega načina dela?] Še preje so založili etnografe z ostanki iz svojih mavh. Hvala lepa! V novi zavezi bo stalo: Boh, ki skrbi za lilije na polju, etnografe na vasi. Zbogom vesela družbica, lepo je bilo. Z Lojzetom [Četino, agronomom], ki je še ostal, smo malo pokramljali, nato je ob 7h odšel na kolodvor v Čajno. Debata o njegovem gospodarju je bila prav zanimiva. Malo smo se še zavrteli, nato pa odšli spat. Jutri nadaljujemo s potjo - cesta, veš, da že komaj čakam tvojega objema (Jagodic 1952 b).

Marija Makarovič pri terenskem delu očitno zelo sledi svojim čustvom (beri še intervju z njo v tej številki Glasnika). Glava sledi srcu in šele takrat terensko delo predstavlja obred prehoda k etnologiji. Ne samo da kot raziskovalka opazuje in beleži realnost, tam je vedno z vsemi čuti. Njen etnološki senzualistični empirizem, če ga smem tako imenovati, sicer priznava tudi druge vrste izkustva, npr. intelektualnega, vendar šele na podlagi doživete. Od tod tudi izjemna naklonjenost opazovanju z udeležbo. Ne samo da o nečem bere, da to vidi in razume, dejanskost ji je bližja šele, ko jo okuša, sliši, vonja in - čuti; takrat, ko se svet nekoga drugega dotakne njenega sveta. Ta "dotik" jo dela močnejšo, srečno, žalostno, nemočno, ježno, utrujeno in kar je še tega. Pomembnost vzajemnega čutenja in racionaliziranja ni obsodba (ta korenini že v Platonovem dualističnem dojemanju sveta), pač pa se mi zdi vredno poudarka, da brez pravega odmerka empatije ni dobrega terenskega dela. Razumevanje sveta (ljudi), ki se enakovredno opira na mišljenje in čustva, spontano odgovarjanje na vprašanje, zakaj "delati" etnologijo. Učinkovita komunikacija med obema področjema daje pravi pomen raziskovani družbi in zavira proces etno- in drugih centrizmov ter abstraktnih teoretičnih konceptov, ki so lahko tako zelo daleč od samega življenja.

V tem slogu se konča tudi študentski dnevnik. Konec terena ni zanemarljiva faza raziskovanja. Sklepni del opazovanja z udeležbo največkrat predstavljajo zahvale pripovedovalcem, neke vrste ritual odhoda. Najmanj, kar mora ostati med obeh stranema, je zaupanje. Pripovedovalci nam zaupajo informacije, ki jim gredo včasih tudi težko z jezika, mi pa njim, da so nam dali verodostojne podatke.

Ponedeljek 22. 9. 1952

Danes pospravljam in pokam kovček. Težko mi je pri tem delu in premagovati se moram, da se ne poslužujem ženske pravice - joka.

Popoldan. Sama sem odšla na bližnji hrib, ki se vzpenja nad Žitaro vasjo. Še enkrat bi želela objeti ves ta dragi svet, ki ga bom jutri zapustila. Rada bi bila tič, mogoče čisto navaden vrahec, poletela bi na Vašinje, da bi pogledala, kaj delata dragi ateca in mamica. Nič ne bi začivkala, samo okopala bi se v bližnjem studencu, prhnila mimo Marte, ko bi nesla mleko in sedla mali Danici na dlan. /.../

Zbogom gospa Šmidova - grem k večerji. Zadnja večerja!

Da, zadnja na Koroškem - toda jaz se ne pospravljam samo od apostolov, pospravljam se od vseh teh dobrih in plemenitih ljudi, od naših bratov, ki radi govorijo slovensko. /.../ Hudo mi je... toda kolo časa se vrti. Jaja, zavrti se še ti z njim (Jagodic 1952 b).

Torek, 23. 9. 1952

Vlak ob 5.45. Odhajam. /.../

Pozdravljen Bled, pozdravljena Šmarna gora in ti, Ljubljana. Saj nisi huda, če se nam čisto malo toži po Koroški? Veš, večkrat ljubiti je čisto človeško /.../ (Jagodic 1952 b).

Nekateri raziskovalci nikoli dokončno ne zapustijo terena, ampak se neprestano vračajo. Študentski dnevnik se resda konča 23. septembra 1952,¹⁰ toda na koncu istega zvezka sledi zapis z dne 27. in 28. marca 1984,¹¹ ko je Makarovičeva v okviru globaških kulturnih dni v Tinjah razmišljala, da bo mogoče spet prišla na Koroško, da bi napisala monografijo ene od koroških vasi in s tem presešla politične in strokovne intrige, ki so onemogočile nadaljnje študentsko ekipno terensko delo na Koroškem.

Iz tega "mogoče", je potem nastala potreba, da res nekaj naredi, in nastale so *Sele in Selani*¹², *Osem stoletij Vogrč*, tri knjige z biografskim gradivom v zbirki *Tako smo živeli*, pa *Ziljska noša*, v pripravi sta že monografija o Dobrli vasi in knjiga o oblačilni kulturi v Rožu in Podjuni, zraven pa še intenzivno delo na Slovenskem narodopisnem inštitutu Urban Jarnik, ki ga strokovno vodi od leta 1993.¹³

27., 28. 3. 1984

Gospod Nužej Tolmajer [tajnik Krščanske kulturne zveze, znotraj katere deluje Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik] me je že na Ravnah povabil, naj pridem predavat v tednu globaških kulturnih dni. Z veseljem sem privolila. Zdaj sem tu v Tinjah, pri Nužaju na zvezi, pri tov. Kattnigu in njegovi Mariji (posvojenki). Veliko smo se pogovarjali. Veliko razmišljam o ljudeh, ki jim je vsakodnevna alternativa biti Slovenec. /.../ Mogoče bom spet prišla na Koroško da napišem monografijo ene od koroških vasi. Mogoče. Mislim, da je to moj dolg, dolg do Slovencev, dolg do ateca, dolg do Groša, ki je bil dober človek, dober Slovenec. /.../ Na Koroško pa se nisem vračala v resnici samo v mislih, še vedno nosim v sebi spomin na krivično početje mojih strokovnih kolegov, ki so sploh ne vem zakaj, iz protozojskih nagibov preprečili, da se študijski ekipi nista več vračali na Koroško. Najbrž zato sem tudi sama nisem več prišla (Jagodic 1952 b).

B) DNEVNIKI OB ZBIRANJU GRADIVA ZA MONOGRAFIJO O SELAH

Strokovni nagibi Marije Makarovič za pisanje mikroetnoloških študij in krajevnih (*Predgrad in Predgrajci*, 1985; *Črna in Črnujani*, 1986; *Strojna in Strojanci*, 1982), preglednih (*Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*, 1978) ter sin-

¹⁰ Daljše bivanje v enem kraju ali celo sodelovanje pri kakem večjem skupnem delu je bilo oteženo ne samo zaradi omejenega časa (vzrhum za poldrugí mesec), ki je zahteval, da so čim hitreje pregledali precej veliko področje, temveč tudi iz materialnih razlogov, saj se kot "dijaki-prosjaki" niso mogli daj časa muditi v istem kraju (prim. Makarovič 1953: 2-3).

¹¹ Z zelo spremenjeno in čitljivejšo pisavo.

¹² Poleg knjige pa še obširna dokumentacija iz časa raziskovanja (1984-88, 1991-93), in sicer okoli 2000 črnobelih in barvnih fotografij ter diapozitivov, okrog 350 kopij starih fotografij in okrog 90 enot arhivalij iz hišnih arhivov. Vse hrani Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu (Makarovič 1995: 264).

¹³ Upokojenka brez želje po praznem teklu, je treba dodati pod črto.

tetičnih monografskih obravnav (*Slovenska ljudska noša*, 1971; še neiztečena zbirka osmih knjig *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi*, 1986-1995;) temeljijo na prepričanju, da vsakršno zaokroženo, tehtno in dovršeno znanstveno delo o ljudski kulturi temelji na zadostnem številu monografskih del in virov. Sinteza pa je lahko popolna le, če ima pisec na razpolago čim več monografskih, tako rekoč temeljnih mozaičnih del. V sintetičnih zaokroženih podajanjih pa spričo pomanjkanja temeljnih obravnav nemalokrat posplošujejo peščico podatkov ali celo en sam podatek. Makarovičeva se je zato pri pisanju svojih knjig spraševala, ali se je smotno lotevati pisanja preglednih del, dokler ni na voljo kolikor toliko ustrezne količine pričevalnih podatkov; pa tudi, ali sinteza, ki temelji na premajhnem številu podatkov, lahko poda resnično, dejansko podobo o obravnavanem vprašanju (Makarovič 1994: 11). Taka metodološka pozitivistična usmerjenost ji je torej na njeni etnološki poti narekovala omenjene načine raziskovanja in publiciranja svojih dognanj. Njeno gnošološko izhodišče so stvarni podatki (arhivski, predmetni, vizualni, ustni...), domena tega spoznavanja pa tako ali drugače artikulirano izkustvo ljudi, ki jih je preučevala. Zato v njenih monografijah ne najdemo teoretskih razmišljanj in ontološke problematike, kar pa ne pomeni, da je iz svojega znanstvenega vedenja izključila poznavanje sočasnih etnoloških tokov. Te je le prikojila svoji empirični naravnosti, katere sestavni del so tudi njeni terenski dnevniki.

Edini objavljeni so, kot že rečeno, *O Selah in Selanih*, ki so bili objavljeni kot nanizanke v celovškem mesečniku *Družina in dom* v času od leta 1985 do 1987. Dnevniki se začnejo s prvo sondažno raziskavo in oklevanjem med raziskovanjem Sel ali Obirskega. Tajnik Krščanske kulturne zveze Nužej Tolmajer je navijal za Sele, Makarovičeva pa za Obirsko, ker so bile tamkajšnje domačije tako podobne onim na Strojni, ki jo je od vseh njenih terenov najbolj "okužila". Kocka je padla, in zmagale so Sele.

Odnos do terena Makarovičeva opiše v naslednjih odstavkih:

"/.../ "Če je že tako, da moram raziskovati Sele, potem se grem kar takoj dogovoriti na eno izmed selskih domačij, če me sprejmejo na hrano in stanovanje v času mojega poletnega dopusta." In med potjo proti Zgornjemu Kotu, kamor je Nužej nekako nerad zavil, saj je bilo že pozno, sem občutila vsaj nekaj zadoščenja, da sem vsaj malo odločala o tem, kako bom strokovno porabila svoj prosti čas v prihodnjih letih. /.../ Zvečer sem v Ljubljani zapisala v dnevnik Sele 1984-: "Vse je tako, kot je potrebno za raziskovanje, tj. pisan družbeni sestav, samotne in deloma v gruči razporejene domačije, bogato arhivsko gradivo, zadovoljiv starostni sestav prebivalcev, pri Gašperjevih, kjer bom stanovala, pa še družina treh rodov. Vem, da nama bo s hčerko Mojco, ki mi bo pomagala pri fotografiranju in sprotne urejevanju gradiva, tudi lepo." (Makarovič 1985/4: 7).

V dnevih pred odhodom v Sele - Zvrhni Kot prebiram članke o koroških Slovencih in tuje ter domače monografske narodopisne raziskave. Z večjo prizadevnostjo kot doslej se loteram zaupanega mi dela, in še z večjo skrbjo kot doslej razmišljam o načinu, kako bi med zbiranjem gradiva čim bolj stvarno dojela, doživljala in podoživljala življenje in kulturo Sel in Selanov, kako bi vsestransko orisala slovensko vas in ljudi, njihovo preteklo in današnjo kulturo, njihovo ustvarjalno razmerje do sveta. Izdelujem si dokaj natančen raziskovalni načrt in v povezavi z njim tudi važnejša vprašanja.

Več kot petsto se jih je nabralo. /.../

In naj čisto po tistem priznam, da me samo mimogrede in res mimogrede oplazi črna misel, kaj če bo čez pol stoletja knjiga o Selah in Selanih le še spomin na tamkajšnje Slovence. /.../ (Makarovič 1985/5: 6)

Petek, sobota, 12. in 14. julija [1984]

Naraščča predraziskovalna mrzlica in z njo ena sama skrb in zavest, da je zaupano delo trdo in povezano z nekajletnim garanjem. Bog daj, da bi ga zmogla opraviti! /.../ (Makarovič 1985/5: 6)

Nedelja, 15. julija [1984]

/.../ Daljših pešpoti se zmeraj veselim. Kadar zbiram podatke na terenu, mi pomenijo edini počitek in sprostitev, pa čas, ko lahko urejam svoje misli in v duhu kramljam s prijatelji. Odtod najbrže tudi moja dokončna privrženost raziskovanju visokogorskih naselij s samotnimi kmetijami, kjer je od enega do drugega pripovedovalca tudi po uro ali več. /.../ (Makarovič 1985/6: 6)

Odpor do uporabe magnetofona in drugih "robotskih priprav" ilustrirata naslednja odlomka:

Ponedeljek, 16. julija [1984]

/.../ Proti večeru se oglasi Nužej Tolmajer s pevovodjem [in etnomuzikologom] Bertijem Logarjem s Suhe. Prineseta mi avtomatičen fotoaparata za črno bele posnetke, za barvne diapozitive pa imam aparat s seboj. Fotoaparata je s svojo superavtomatiko navdušil zlasti Mojco, magnetofonsko težo, ki je prav tako prišla z njima, pa bolj s težavo sprejemem. Pomeni mi neljubo pregrado med človekom, s katerim se pogovarjam, in med menoj. Glede tega sem malo bolj zadržana. /.../ Kdo bo pa nosil tega zlomka in pripravljaj ljudi, da bodo naravno govorili, če pa še napovedovalci v radiu včasih zajecelajo. Vseeno obljubim, da bom že zaradi narečja in morebitnih pesmi vsaj občasno kaj posnela (Makarovič 1985/7: 7).

/.../ Ob najbolj ugodni priložnosti predlagam Pepci, da bi se malo pogovarjali ob magnetofonu. Pepca snemanje sprva odkloni. Potem se le zediniva, da pove zgodbo o Majerjevih fantih, ki so mogočno jahali konje v Sele k maši. Pa magnetofon zataji, nekaj posname in nekaj ne. Zastonj so bile vse priprave, pa ni ne v zvezku nič ne na traku nič. Zato trdno sklenem, da se z roboti, pa če so še tako prijazni in koristni, ne bom več dajala. Meni je usojen svinčnik in zvezek in ne posreden razgovor z ljudmi. /.../ (Makarovič 1985/8: 7)

Makarovičeva je v knjigi *Sele in Selani* objavila kar 275 enot slikovnega gradiva. Družinske zbirke posnetkov so bile pri tem primarni vir. Njihovi lastniki pa so imeli do družinskih in drugih posnetkov poseben čustven odnos (kar lahko vidimo že pri samem aktu lepljenja v albume, kjer nekatere pazljivo izločijo, druge po vstavijo glede na pomen, ki jim jih predstavljajo). Njihovo urejanje fotografij ima svojo simbolno govorico, ki jo je najbolje poslušati hkrati z intervjuji njihovih lastnikov. Pomena teh spominov se je zavedala tudi Makarovičeva, ko je spoštovala dogovorjene termine.

/.../ Ko sprašujem po hišnem arhivu, na svoje veliko začudenje ugotovim, da ima Pepca vse fotografije in druge dokumente zgledno spravljene. /.../ In še bolj me preseneti z albumom, kjer ima z natančnimi podatki shranjene vse v barvah fotografirane selske kapelice. Ko mi album potem celo z veli-

kim zaupanjem posodi, ji obljubim, da ga natanko po dveh dneh, ko Mojca prepiše podatke, prinesem nazaj. /.../ (Makarovič 1985/8: 7)

/.../ Dobro mi dene, ko opazim, da zelo cenijo, ker smo izposojeno vrnili do dogovorjenega dne. /.../ (Makarovič 1986/2: 11)

Makarovičeva je na terenu v Selah spremljala tedaj šestnajstletna hči Mojca, ki se je dobro vživela v vlogo "tehnične asistentke" in enakopravno opravljala svoje zadolžitve, ne da bi se domačini zaradi tega kaj preveč vzmirjali. Enako dobro so jo "posvojili" kot njeno mamo, po selsko Šperjevo Mici.

Nedelja, 22. julija [1984]

/.../ Vse dopoldne se zadržujem pri Francu. Medtem ko Mojca pridno fotografira gospodarjeve rezbarije, se midva vneto pogovarjava. /.../ (Makarovič 1985/10: 11)

Sobota 28. julija [1984]

/.../ Odločim se, da grem k Pavli. Mojca pa bo medtem fotografirala pri Gašperju, kako so nekaj vezali senena bremena, ko so jih v snegu speljali do doma s planinskih košenic. /.../ (Makarovič 1986/2: 11)

Etnologinja nikakor ne more ubežati vlogi, ki jo hočeš-nočeš prinaša njen spol. Tu ni nikakršne nevtralne pozicije. Če si ženska, dobiš od moških le določene informacije in narobe, mnogo je odvisno tudi od tega, kaj raziskuješ. Etnologinje imajo pri pogovorih v podeželskem patriarhalnem okolju praktično neomejen dostop do podatkov, ki zadevajo gospodinjstvo, otroke, vzgojo, ženske dejavnosti, tračarsko mrežo, starostnike, delno tudi spolno življenje ipd., toda tudi takrat morajo ustrezati vlogi, ki jo od njih na tihem pričakujejo sogovorniki, na primer, da so tudi same poročene, da imajo otroke, da so dovolj stare, da ne kadijo in pijejo... Nekatere terenke, ki so v preučevanem kraju tujke, lahko, če imajo srečo, preskočijo katero od teh nenapisanih pravil, ne pa vseh. Makarovičeva se je s starejšimi moškimi brez problema pogovarjala o gospodarstvu, paši, sekanju lesa, lovu ipd., o vsem, kar je predstavljalo del moške (delovne) identitete. Toda o "cunjah", o ne, to je pa "babja zadeva".

Sreda, 27. februarja [1985]

/.../ Medtem ko Adamkinja z vidnim zadovoljstvom razkazuje skrbno shranjena oblačila (janke na nedrc, kape, adre in adrece), prideta še dve sosedi. Med ogledovanjem oblek vsepriek živahno govorimo. Pravi babji semenj, si najbrž misli gospodar, ki samo pomoli glavo v kuhinjo in se umakne na prosto. /.../ Kar zadeva moško nošo, pa so z njo, prav tako kot z moškimi nasploh, same ljube težave in sitnosti. Na vprašanje: "Kako so se včasih nosili starejši možakarji?" tudi pripovedovalci odrezavo odgovarjajo, da tako kot zdaj. S takšnimi podatki si ne morem kdovekaj pomagati. /.../ (Makarovič 1986/8: 13)

V enem od dnevnikov se Marija Makarovič dotakne tudi kritike ustnih virov. Nerazdružljivi trojici avtentičnost-objektivnost-reprezentativnost namenja nekaj besed tudi v drugih delih dnevnika, o avtentičnosti in objektivnosti pa pravi naslednje:

/.../ V naši stroki je že tako, da moraš o isti stvari spraševati več pripovedovalcev. /.../ Z večkratnim spraševanjem o istih stvareh pa podatke tudi preverjam in istočasno dopolnjujem. /.../ (Makarovič 1987/4: 7)

SKLEP

Analiza študentskih rokopisnih dnevnikov Marije Jagodic iz leta 1952 pokaže, kakšen akt je pravzaprav etnografsko delo. S tem ko zapiše vsakovrstne pripetljaje in predvsem to, kar se vidi in občuti, na neki način razkriva mehanizme terenskega opazovanja z udeležbo. Čustveni poudarki na nekaterih mestih pa "suhoparnemu" naštevanju empiričnih fenomenov dajejo svojevrstno mladostno aromo, predvsem pa razkrivajo, kako boleče je bilo za etnologinjo iz Ljubljane doživljanje ponemčevanja na Koroškem.

Dobrih trideset let kasneje, natančneje leta 1984, se začnejo dnevniški zapisi Marije Makarovič, tedaj že uveljavljene etnologinje. Da toliko časa ni raziskovala Koroške onstran Karavank, so bile "krive" predvsem subjektivne okoliščine. Ob sečiranju njenih dnevniških zapisov nisem želela izpostavljati tedanjih strokovnih intrig, saj za samo analizo niso bistvenega pomena, a se mi je ob nekem pogovoru z Makarovičev vendarle zapičila v spomin njena izjava, za katero menim, da dovolj dobro ilustrira pogled in možnosti sodelovanja mlajše in starejše generacije etnologov v času njenega študija: "Vi ste danes lahko izjemno srečni, saj imate na voljo obilo možnosti dodatnega izobraževanja v etnologiji. Imate tabore, pa delavnice - nekatere od njih celo mednarodne - pa predavanja in razširjene seminarje, štipendije, za hitrejše delo pa še računalnike. Mi takega izobraževanja žal nismo bili deležni, vsaj ne v tolikšni meri. Predvsem pa je bilo povsem utopično pričakovati, da bi se lahko s starejšimi kolegi pogovarjali o stroki, tako kot se na primer jaz zdaj z vami. Odnos do mladih etnologov je bil vzvišen in vsak od nas je bil prisiljen iskati svojo pot. Nas, ki smo raziskovali na Koroškem, so, z izjemo Beziča in mene, označili kot mlade diletante."

Ko je Marija Makarovič našla svoj modus vivendi in je v stroki trdno stala na obeh nogah, bolj v empiriji kakor v teoriji, kot bi sama hudomušno pripomnila, se je še enkrat vrnila na avstrijsko Koroško, tokrat za dalj časa. Kar celo desetletje, od leta 1984 do 1994, je zbiral gradivo za monografijo o Selah, kjer je v času raziskovanja tudi živela. Njeni dnevniki, objavljeni v reviji *Družina in dom*, izpričujejo dobro poznavanje ljudi in njihovih navad, samotnih stez, po katerih je zamišljeno hodila, gori Košuti pa je posvetila in objavila celo pesem. Ti dnevniki so v nasprotju s študentskimi natančnejši in bolj premišljeni, čeprav še zmeraj ne v tej meri, da bi zaradi dnevnikov, ki naj popisujejo objektivno dejanskost, le-to poskušala spreminjati. V dnevnikih opiše skoraj vsako dejavnost prebivalcev, katero je raziskovala, predvsem pa bralec dobi vtis, kakšne so Sele in Selani, od česa in za kaj živijo. Sam raziskovalni delovni akt pa je manj izpostavljen in očitno že samoumevnejši kot v prvih pričevanjih.

Da pa bi bralec lahko dobil še boljšo podobo o tem, kakšen je lahko dober etnološki dnevnik, dodajamo še enega sodobnejšega, iz leta 1992, iz danes že skoraj povsem germanizirane Zilje. Ta ostaja nerazkasan in neinterpretiran, saj je metafora o Slovencih - Indijancih, ki jo Makarovičeva uporabi, dovolj povedna sama zase.

UPORABLJENA IN NAVAJANA LITERATURA TER VIRI

- BERNARD, Russell 1994: *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*. Sage Publications.
- DEVITA, Philip (ur.) 1992: *The Naked Anthropologist. Tales from Around the World*. Wadsworth Publishing Company. Belmont, California.
- (GOLOB, France) 1992: Narodopisna zbirka Slovenske prosvetne zveze v Celovcu, zgovorno pričevanje preteklosti. V: *Koroški koledar 1992*. Slovenska prosvetna zveza. Celovec, str. 70-71.
- HAMMERSLEY, Martyn in Paul ATKINSON, 1995: *Ethnography. Principles in Practice*. Routledge. London, New York.
- JAGODIC, Marija 1952: Dnevnik 1952 (a). Inv./726. (Zvezek nepaginiranega rokopisa hrani arhiv Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik iz Celovca.)
- JAGODIC, Marija 1952: Dnevnik 1952 (b). Inv./727. (Zvezek nepaginiranega rokopisa hrani arhiv Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik iz Celovca.)
- JAGODIC, Marija 1953: *Ljudsko pesništvo in pripovedništvo, ljudska medicina v Podjurski dolini*. Diplomaska naloga. (Tipkopis hrani Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani.)
- KUPER, Adam 1995: *Anthropology and Anthropologists. The Modern British School*. Routledge. London, New York.
- MAKAROVIC, Marija 1977: Delovni dnevnik kmetovalca Danijela Planinca z Libne. V: *Krško skozi čas*. Zbornik ob 500-letnici mesta Krško. Skupščina občine Krško, str. 589-616.
- MAKAROVIC, Marija 1979: Razmerje vaščanov Zakla do dela in poklica - tedenski dnevnik. V: *Gomilsko*.
- MAKAROVIC, Marija 1985, 1986, 1987: Ob zbiranju narodopisnega gradiva v Selah. Družina in dom.
 - Sele in Selani. Uvod. 1985/4, str. 7.
 - Sele in Selani. 1. nadaljevanje. 1985/5, str. 6.
 - Sele in Selani. 2. nadaljevanje. 1985/6, str. 6.
 - Sele in Selani. 3. nadaljevanje. 1985/7, str. 7.
 - Dan za pelinove kaplje. 4. nadaljevanje. 1985/8, str. 7.
 - O takšnih in drugačnih divjih lovcih. 5. nadaljevanje. 1985/9, str. 7.
 - Nadvse imeniten dan. 6. nadaljevanje. 1985/10, str. 11.
- Mižjeki, taške in Florjanovo. 7. nadaljevanje. 1986/1, str. 11.
- O šiviljah, šteri in poslavljanju. 8. nadaljevanje. 1986/2, str. 11.
- Volee naaa, bicaaa naaa! 8. nadaljevanje. 1986/3, str. 11.
- V zraku je soparno vzdušje... 9. nadaljevanje. 1986/4, str. 11.
- Ni prejel še nobene bralne značke. 10. nadaljevanje. 1986/8, str. 13.
- Kot da grem domov. 11. nadaljevanje. 1986/9, str. 13.
- "Boš šel služiti za pastirja". 12. nadaljevanje. 1986/10, str. 7.
- "Požegnaj Bog Oče..." 13. nadaljevanje. 1987/1, str. 7.
- Pepelnična sredo je. 14. nadaljevanje. 1987/2, str. 7.
- O jarmaku in medvedih. 15. nadaljevanje. 1987/4, str. 7.
- Če bi Florjan Lipuš... Konec. 1987/6, str. 2.
- MAKAROVIC, Marija 1984-88: Dnevnik, Sele 1984-88. Rokopis. (Dnevnik hrani arhiv Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik v Celovcu.)
- MAKAROVIC, Marija 1989: Jernej Šušteršič (1921-1989). V: *Glasnik SED* 29/3-4, str. 221.
- MAKAROVIC, Marija 1994: Sele in Selani: narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto. Mohorjeva založba. Celovec - Ljubljana - Dunaj.
- MAKAROVIC, Marija 1995: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu. V: *Razvoj slovenske etnologije od štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj*. Zbornik prispevkov s kongresa. Ljubljana, Cankarjev dom, 24.-27. oktober 1995. Ur. Rajko Muršič in Mojca Ramšak. Slovensko etnološko društvo. Ljubljana, str. 261-268.
- MALINOWSKI, Bronislaw 1979: *Argonauti zapadnog Pacifika*. BIGZ. Beograd.
- MALINOWSKI, Bronislaw 1989: *A Diary in the Strict Sense of the Term*. Stanford University Press. Stanford, California.
- MINNICH, Robert G. 1993: Socialni antropolog o Slovencih. Zbornik socialnoantropoloških besedil. Slovenski raziskovalni inštitut - SLORI, Amaliotti. Ljubljana.
- WAYNE, Helena (ur.) 1995: *The Story of a Marriage. The Letters of Bronislaw Malinowski and Elsie Masson*. Vol. 1 1916-20, Vol. 2 1920-35. Routledge. London.
- WEBER, Irena 1993: *Kulturni šok - kaj je to?* V: *Antropološki zvezki* 3. Ur. Irena Šumi. Društvo antropologov Slovenije. Ljubljana.

Summary

"MAYBE I WILL COME TO CARINTHIA AGAIN... MAYBE"

Eloquence of the Carinthian diary opus of Marija Makarovič

Mojca Ramšak

Marija Makarovič's diary notes published in a Klagenfurt's magazine *"Družina in dom"* (Family and Home) are titled "On the Ethnographic Research of Sele". The notes were made while gathering the material for her monograph "Sele in Selani" (Sele and its Inhabitants) in Sele and Rož in the Austrian part of Carinthia. The monograph was published by the "Mohorjeva založba" publishing house in Klagenfurt in 1994, and issued by the Christian Cultural Association and the Institute of Ethnographic Society Urban Jarnik. The diary notes are parts of the diary that was being kept in a manuscript form from 1984 to 1988. But the micro-ethnological monograph on Sele was taking shape for almost ten years - from the autumn 1983. Besides the professional motives Mrs. Makarovič was also led by her personal ones, for she was gathering the information in the Podjuna Valley already in her student years from 1951 to 1952 for her diploma paper about the folk poetry, storytelling and folk medicine.

Two notebooks of her first Carinthian diaries date from this student period, more precisely, from August 13th to September 23rd 1952. They were still signed Jagodic, which was Mrs. Makarovič's maiden name, and were taking shape when a group of students led by a student of ethnology Jernej Šušteršič, and helped by the Slovene Educational Association from Klagenfurt were gathering information in the Zilja and Podjuna Valley. Full of student energy and humour she roguishly describes the working conditions, small occurrences with the police, the hosts who housed the students and took care of the contents of their stomachs, return favours to the informants, and at the same time she in her own way comments the-then Slovene question in Carinthia. An analysis of student manuscript diaries of Marija Jagodic from 1952 shows what kind of an act an ethnographer's work actually is. When she puts down various incidents and especially what can be seen and felt, she somehow reveals the mechanisms of field-observation with participation. Although her student diary ends in September 1952, a couple of notes follow from 27th and 28th March 1984 when during the Globasnica cultural days in Tinje Mrs. Makarovič was considering the possibility of her coming to Carinthia again to write a monograph of one of the Carinthian villages. A whole decade - from 1984 to 1994 - was she gathering material about Sele where she lived while doing the research. Her diaries, published in the magazine *Družina in dom*, show her real knowledge of people and their habits. In contrast to her student diaries they are more accurate and thoughtful, though still not to the extent when the diaries that are to describe objective reality would make her try to change it. Her diaries contain almost every activity of the inhabitants whom she researched, and, above all, the reader gets an impression what Sele and its inhabitants are like, what they live on and what for.

Marija Makarovič

POROČILO O DELU PRI ZILJI, DNE 9. JULIJA 1990 ALI: "SVETLOBA V JULIJU"

Nužeja je danes zamenjala Zalka, ki postaja vse bolj "odgovorna" za narodopisno, torej tudi za mojo dejavnost na Koroškem. Danes nadaljujeva z zbiranjem mojih rokopisov o ziljski noši (bolj moderno o oblačilni kulturi), ki sem jih pred časom razposlala ljudem s prošnjo, da jih temeljito preberejo in napišejo pripombe.

Zunaj je pravo visoko poletje, v avtu pa soparno vzdušje kot na prvih straneh Faulknerjeve Svetlobe v avgustu. Menda obe potihoma želiva, da bi raje hodili po ziljskih planinah, kot da se kuhava v avtu. Ustaviva se pri Mileni na Bistrici. Vse kaže, da se je zares poglobila v rokopis. Pravi, da je prišla približno do sredine. Potem precej natančno pregledujeva popravke. Hvaležno jo poslušam, res se je potrudila. Takšni popravki domačinov mi vedno veliko pomenijo. Na nek način ji to skušam dopovedati. Milena pa se ne da kaj dosti motiti in, prikupno kot vedno, hiti po svoji poti naprej in me opozarja na napake, češ da so ženske nogavice pletene s *čtupci* ne pa s *popaci*, kot sem zapisala. Jaz se malo bolj *scagano* branim, da sem velikokrat slišala besedo *popaci* in sem jo zato tudi zapisala. V potrditev verodostojnosti se sklicujem še na Jano (seveda v odsotnosti), češ da ji je bila beseda *popaci* zelo všeč. Zato jo je pri vsakih nogavicah še posebej rada zapisala. V tem stilu je šlo potem naprej in jaz se zagovarjam, kot vem in znam, češ da je *vajšpat* lahko tudi *ojšpat* in *olšpat*. Milena pa kar brzi z zelenim svinčnikom po rokopisu in ga prav po učiteljsko popravlja. Uvidim, da je najbolje, če ji ga še pustim za nekaj dni. Dogovoriva se, da ga pridem iskat v sredo.

Potem sva se z Zalko ustavili še pri mladi ziljski mami. Tudi njo sem prosila, naj prebere moj rokopis in ga opremi s pripombami. Prizor pa je bil tak-le: Vsi smo se delali, kot da se pogovarjamo, pa se nismo mogli, ker so trije prikupni otročaji prav v tistem času začutili intenzivno željo, da mami nekaj povedo, razložijo ali potožijo. Ona jih je med enim in drugim stavkom malo bolj ali manj nežno odganjala. Mladiči pa spet okrog svoje mame in z Zalko sva ji razumevaloče zatrjevali, da je vedno tako in da so tudi najini rokomavhi natanko takrat, ko je prišel kakšen obisk, skušali vsi na en mah govoriti o rečeh, ki se motajo po takšnih otroških glavah. Potem sva skušali prikupne peteršiljčke vsaj malo utišati s čokolado, ki jo je omehčala julijska vročina. Utihihi so le toliko, da so pogoltnili malo sladkega strupa, potem pa spet k mami itn.

Prikupna mamica nama je navsezadnje le povedala, da ni utegnila popraviti rokopisa. Še kako jo razumem. Kdaj pa naj bi ga prebirala, če so pri hiši trije gomazeči koški. Nekaj pa ji le leži na srcu. To opažam kljub temu, da spet malo bolj ostro zavrne drobno bitje in potem medve z Zalko spet dodajava, da so bili (oz. da so, velja za Zalko) tudi najini takšni. Ko jo kar naravnost vprašam, kaj bi vendarle rada pripomnila, reče, da po njenem ni pravilno, ker pišem o noši "Slovencev pri Zilji." Po njenem mnenju bi morala pisati samo o ziljski noši ali noši Ziljanov. Potem ji skušam razložiti, da so o noši "Slovencev pri Zilji ali noši slovenskih Ziljanov" pisali različni in vsekakor nemški avtorji že v prvi polovici 19. stoletja in potem celo drugi, še bolj učeni, slovenstvu celo nenaklonjeni nemški avtorji v 20. stoletju in da tega res ne kaže drugače

pisati ali celo tajiti. Potem so našo, vedno bolj mučno debato uredili okrog nas gomazeči škratki in škratulje, ker so nas preprosto prevpili. Ko smo se poslavljali, je zunaj še vedno sijalo visoko poletno sonce in julijska svetloba je pregnala občutek mraka, ki mi je med pogovorom legel na dušo.

Z Zalko sva zlezli v približno ohlajen avto, ker je stal v senci. S potjo pa je ponovno naraščala vročina zunaj in v najinih glavah. Povečeval jo je najin živahni pogovor o Slovencih na Koroškem in o Slovencih, ki so enkrat Slovenci, potem pa spet niso. Ali povedano še drugače: O Slovencih, ki včasih natanko vedo, kako je treba ravnati, potem pa spet ne več, o Slovencih pri Zilji, ki že (vendar ne vsi!) kar samoumevno sprejemajo, da so Ziljani, nikakor pa ne slovenski Ziljani. Tudi po takšnih poteh se počasi in zanesljivo tihotapi germanizacija. (Čez mnogo let pa: "Ja, imeli smo najboljše namene. Želeli smo biti boljši kot drugi, svetovljanski, ne zaplankani. Zdaj pa moramo v lastni hiši govoriti z otroki nemško.")

Morda o tem še kakšno besedo kasneje. Morda s kakšno prisposodbo, če me bo pač ujela, prisposoda namreč.

Sonce pa že in že in da bi bilo še vse bolj podobno Svetlobi v avgustu, slišim skozi soparico Zalkino stoddostno resno razmišljanje: "Raje bi bila mrtva, kot da bi doživela, kako moram v lastni hiši govoriti nemško." Moj Bog, kako dobro bo razumem, prikupno selsko rožo. Nekako se potrudim čvekati druge stvari, pa mi ne uspe najbolje. Na srečo sva nekoliko zašli in Zalka je zaposlena z iskanjem prave poti, jaz pa ji pri tem prav bore malo pomagam. Moja avtomobilska orientacija je enaka ničli. (Poti, ki jih prepešam, si zapomnim po drevesih, travnikih, štorih, mlakah in kolovozih. V avtu pa sedim vedno kot paket, ki čaka na franko dostavo). Ker sva ugotovili, da sva še bolj zašli, se obrneva. Zalka je prvak v obračanju na cestah, kjer takšno vratolomno obračanje ni najbolj priporočljivo. V Brdo pa je treba priti, čeprav sva spregledali smerokaz zanj zaradi pogovorne vneme.

Ko sva končno na pravi cesti, se malo umiriva, prav tako kot se je morala umiriti pred drugo svetovno morijo tudi Zila, ker so jo prikrajšali za vijuganje in jo stisnili v korito.

Preden zavijeva v Potoče, se ustaviva še pri Ledrarcu na Brdu s prošnjo, če bi lahko prišli v sredo fotografirat ziljske obleke. Pravi, da seveda lahko pridemo, čeprav pove to malo bolj prestrašeno, tako kot vedno, kadar z njo glasno govorim slovensko.

Ko se z Zalko peljeva naprej do Potoč, sklenem, da bom pot ob Zilji enkrat prehodila peš, brez svinčnika, brez zvezka, kar tako, da bom čutila pod nogama to božjo zemljo, pa naj se imenuje Zila ali Gailtal.

Jamrčinja se je po svoje poglobila v rokopis, z lepo pisavo je napisala dvanajst popravkov. *Mejšta* je v Potočah pač *mejšta* in ne *mešta*, kot sem narobe napisala po mežiško. Tudi gospodar želi malo sodelovati, pa nekako ne pride do besede, ker ga preprosto preglasimo. Tri ženske na kupu. Jamrčinji zastavim še nekaj dopolnilnih vprašanj in medtem skozi okno poželjivo pogledujem gugalnico, zgrajeno v neznansko lepi senci s pridihom holivudske sladkobe. Kaj hočeš, za ene so gugalnice, za druge niso. Zato uporno sprašujem naprej in

zaznavam totalno visokopoletno soparico.

Z Zalko se posloviva in nekam zaspano pripeljeva do Mežnarja v Dulah. Če bi me kdo vprašal, kje se najbolje počutim na Zilji, bi brez pomisleka odgovorila, da pri Mežnarju. Morda bi me malo zapekla vest, ker se dobro počutim tudi pri Tomažu na Bistrici in še kako dobro pri Kompajnu na Brnci. Vem pa, da bi Milena in njena imenitna mama to razumeli in prav tako ljuba gospa Erlachova. Prepričana sem, da bi se tudi oni, če bi takole kot jaz *bandrali* okrog, najbolje počutili pri Mežnarju. Če bom še kdaj kaj pisala o Zilji, potem bom to pisala pod Mežnarjevo streho ali pa sploh ne bom pisala več o Zilji. Pika.

Kljub senu, ki ga je bilo treba pospraviti, je Mežnar prebral rokopis. Prispeval je deset dragocenih popravkov. Ko mu to omenim, se le skromno posmeje. Omenim mu, da imam v glavi še eno knjigo o Zilji, pa se bojim, da je ne bom zmogla napisati. Zaupno in bodreče mi pravi, da jo bom. Še vedno nisem o tem prepričana, čeprav mi od časa do časa roji po glavi.

Danes pa sonce res ne varčuje s svojo energijo. Z Zalko to še kako občutiva, ko dereva od Mežnarja. Ustaviva se v gostilni, lahko bi ji rekli "Gostilna vzhajanih štrukljev". Komaj dočakava dobrote in celo odpustiva gostilničarju, da je pozabil govorico svojih prednikov ali pa se samo dela, da jo je pozabil. Po kosilu se spet vkopljiva v termoelektrično peč in zapeljeva do Bistrice in naprej do Zahomca do Krieglove Milke. Srečava jo na poti domov, pred hišo pa naju je pričakal tudi Nužej. Zalka se mora odpeljati domov k svojim fantičem. Potem z Nužejem pazljivo prisluhneva Milki, ko govori o svojih pripombah. Vidi se, da je hči Nika Kriegla, ničesar ni spregledala. Vse je postavila na svoje mesto. Dogovorili smo se tudi, da bo pregledala slovarček narečnih izrazov, ki ga nameravam sestaviti v prihodnjih dneh. Pred odhodom sem stopila še k Petrovim s prošnjo, če lahko pridemo fotografirat obleke. Dobro mi je delo, ko je gospodinja rekla, naj pridem v sredo ali kdaj drugič, češ da sem vedno dobrodošla.

Z Nužejem sva se odpeljala še do priznanega znanstvenika in profesorja, ki naju je prijazno pričakal v svoji bolj ali manj počitniški hiši. Naprej sem se seznanila z gospo, ki je nekaj kopala na vrtu, potem še s profesorjem. Pravi, da se pozna še iz Ljubljane. Potem sedemo in se pogovarjamo, kaj bi bilo treba spremeniti in dopolniti v rokopisu. Profesorjeva gospa, sosedka in strina pa deloma debatirajo med seboj, deloma pa z nami. Nužej je nekako med dvema ognjema in se pogovarja malo tam malo tukaj. Teklo je vse gladko in lepo, tudi s koristnimi nasveti, do tistega časa, ko je profesor predlagal, bolje zastavi vprašanje, zakaj govorim o noši "slovenskih" Ziljanov in ne kar o ziljski noši. (Najprej me je imelo, da bi odgovorila, da zato, ker ne morem govoriti o noši "indijanskih" Ziljanov. Pa sem se ugriznila v jezik.) Ponovila sem spet isti zagovor v prid noše "slovenskih" Ziljanov, ne pa samo Ziljanov, kot pri prikupni mamici. Profesor pa je odgovoril, da je takšno ločevanje zadeva preteklosti, zadeva romantičizma 19. stoletja in da jezik sploh ni tako zelo pomemben, gre za Ziljane. Priznam, da me je začelo kljub vročini mraziti. Profesor pa je svoj sodobni pogled še na druge podobne načine razložil. Morala sem mu priznati, da je njemu vse skupaj v resnici kristalno jasno, hkrati z ustrežno izdelanim strokovnim modelom, ki ga je poveznil čez Slovence in čez sebe na Zilji. Meni pa, ki se z osamljenimi narodnostno zavednimi ziljskimi Slovenci pogovarjam, kako jim je pri duši, ko njihova materinščina vedno bolj zamira, pa nikdar ne bo.

Kot v podobnih primerih sem se v mislih preusmerila na drugo stran in sama pri sebi dejala: Odslej vas bom, gospod profesor, cenila po tem, ker ste odlični mentor svojim študen-

tom. Te psevdokozmopolitske stilizacije pa ne nameravam prebaviti. Tudi zaradi ziljskih Slovencev ne, ker so mi zaupali toliko bolečega, povezanega z zamiranjem slovenstva pri Zilji. Zato ostajam zunaj vaših modelov in zunaj vaših kupol, sama s svojo raziskavo noše, ki se je oblikovala pri ziljskih Slovencih, se pa razume, da pod vplivom srednjeevropske oblačilne kulture. Zakaj potem pravijo starejši ljudje, da je zanje obleka s kratkim krilom *svabencla*, ona z dolgim pa *nemcla*. Kdor more in hoče, bo razumel to preprosto oblačilno govorico.

Čutim, da mi stojita Nužej in celo profesorjeva soproga, nad vse prikupna Nemka, krepko ob strani, ko s profesorjem zavzeto debatirava in ko mu ponovno in ponovno zastavljam vprašanje: Kako pa naj potem imenujem "nemško govoreče potomce Slovencev, če jih nočem zmerjati z nemčurji, tako kot jim zavedni Slovenci hočeš nočeš pravijo?" Profesor pa potem pove, prepričana sem, da je res tako občutil, da ga je kar zona spreletavala, ko je bral podobne hude besede. Jaz pa mu kar nekaj zadovoljno priznam, da sem vesela, ker je vse skupaj tako občutil, saj "vragi", ki tako iracionalno sovražijo Slovence samo zato, ker govorijo Slovensko, res ne zaslužijo drugega. Z besedo vragi, ki mi je nepremišljeno, vendar iz srca zletela iz ust, sem pa jaz razveselila profesorja, ker me je ujel pri moji besedni hudobiji in prizadeti hudobiji, ki mi je narekovala takšen opis ljudi. Končno se le zediniva, da je lepše, če jih poimenujem ponemčeni Slovenci. Potem se popravi, da tudi to ni tisto ta pravo. Nočem biti več zoprna. Zato na hitro izzovem slovo. Vmes pa nas je gospa postregla z imenitno *čisavo župo*.

Z Nužejem potem vso pot glasno debatirava o pogovoru s profesorjem. Še dobro, da sva se srečno pripeljala v Celovec.

Pred spanjem napišem pravljico o Indijancih: *Pokopljite moje srce tam, kjer teče bistra Zila*.

Nekoč je živel profesor, rodil se je med Indijanci. Potem se je zaposlil v velikem mestu in se tamkaj tudi ukvarjal z Indijanci, navsezadnje je bil eden od njih in jih je najbolje poznal. Kadar je bival v mestu, se je resnično srčno zavzemal za pravice Indijancev. Tudi veliko je pisal o tem, kako so jih meter za metrom potiskali z njihove zemlje. Še več, vzgojil je vrsto mladecev, ki so prav tako zavzeto pisali, kako grdo so postopali z Indijanci. In tam, v tistem lepem mestu, je slovel kot velik borec za pravice zatiranih. Kako plemenito. Občasno je zahajal na počitnice tja spodaj, kjer se je rodil, med Indijance in tiste, ki to niso bili več, ker so tolkli neko čudno amerikanščino.

Tako je občasno zahajal iz velikega mesta, kamor je prišel kot ometaven učenjak in kjer je snoval svoje ali drugih mislecev bogate ideje, tja dol med Indijance, več kot sedem desetletij. Tam je večino časa prebil pod stekleno kupolo in z zanimanjem opazoval proces mirne amerikanizacije sorojakov. Nad vsem tem je bil naravnost vzhičen in svetovlansko strpen, češ, to je tisti ta pravi proces, naravni prehod iz ene človeške gmote (bognedaj nacije) v drugo gmoto. To je bilo v skladu z njegovim razumniškim, nezanesenjaškim, neromantičnim, nenacionalističnim pogledom na populus. Totalna multikulturalna drža, kakšen dosežek! Nihče ni ubit, nihče ni ranjen, ali vsaj ne tako, da bi tekla kri.

Ko se je zaslužno upokojil, je zadovoljno sedel skoraj do konca svojih dni pod tisto svojo *glažovnato* kupolo. Vendar, čisto *"ante Matildam portas"* si je strašansko zaželel, da bi mu sorojaki zapeli v slovo, toda ne po ameriškansko, kar po indijansko. Tako je prosil sosedo, da naj on uredi z njimi. Pa je sosed stekel k župniku in izdaval iz sebe, da ga prosi za to, za

kar ga je prosil oni izpod kupole. Prečastiti pa mu je spodobno in s povešenim pogledom, kot se za župnika spodobi, najprej pojasnil, da so Indijanci, tudi po zaslugi znanega profesorja, kdaj že Amerikanci, kar je v skladu z modelom onega pod kupolo in da pojejo po ameriškansko, edinole, to mu je povedal na uho, kadar se ga te uboge grešne pare nažrejo (naj jim odpusti usmiljeni Bog), takrat pojejo tako, kot so jih naučile peti njihove matere. Potem pa res ne daj Bog, da bi pijani Indijanci prihlamudrali tja h kupoli in tamkaj peli, to ne gre.

In je spet stekel sosed do kupole in je vse skupaj povedal tistemu pod kupolo. Oni pa je bil že na koncu svojih petindevetdesetletnih moči, pa vendar še toliko pri sebi, da je zakričal sosedu tam zunaj: Pa naj pojejo pijani Indijanci.

Navada je, tudi pri bolj nenavadnih okoliščinah, da se poslednja želja izpolni, je sklenil gospod župnik, ko je sosed spet pritekel nadenj s ponovno prošnjo onega izpod kupole.

In potem, ko se je gospod župnik posvetoval s samim s seboj in s tistim, ki mu je že dolgo let zvesto služil, je ob pomoči sosedu zanesel k Indijancem pletenko domačega žganja. Ko so se do kraja nalili s kačjo slino, so na pol mrtvi začeli peti pred kupolo v slovo. Peli so in peli, vedno glasneje, tako da se je kar naenkrat razletela kupola od silnega petja. Na sredi kupole pa je počival profesor in ves svetel in čist spokojno zrl v nebo.

In potem so njegovi sorojaki spet čez teden govorili ameriškansko, ob sobotah, ko so se nalili, eni malo bolj, drugi malo manj, pa so peli po indijansko. Zraven pa so jim tekale solze. Solze so se nabrale v potočke in potočki so napolnili vijugasto rečno srugo. Reka je potem kar naprej tekla, prva je prihajala in zadnja je odhajala, tako iz dneva v dan. In potem nekega dne ni bilo več ljudi, ki bi pili in potem peli. Reka pa je kot po nekem čudežu še kar naprej prihajala in odhajala.

Čez leta so učenjaki zbrali denar za projekt in zasadili lopate ob reki in tam okrog. Naleteli so na nenavadne izkopenine in spoznali, da so odkrili staro indijansko naselbino. In potem so pisali učene referate o izumrlem ljudstvu, najbolj prizadevni so napisali celo težke knjige. Muzejski restavratorji pa so se več let trudili, da so zaščitili kos starega šotorja, pa del preperle tkanine. Še več za znanost sila pomembnih predmetov so našli in jih skrbno shranili in večkrat preparirali, da bi kljubovali zobu časa. Preparirali so tudi nekaj trupel, ki so jih slučajno našli in so jih uredili tako, da bi ljudje ob pogledu nanje lahko vsaj zaslutili, kako so zgledali tedanji Indi-

janci. Po čudnem naključju so našli tudi nenavadne fonetične zapise nepotvorjenega indijanskega govora. Potemtakem so imeli skorajda vse. Le živega človeka, ki bi znal reči po indijansko: "Bog daj, sosed", niso imeli.

Pa je spet prišel nekdo s plastično kupolo. Ta jo je kar napihnil, ker je bil že za stopnjo bolj moder kot lastnik prejšnje kupole. Oznanil je, da bo s pomočjo računalnika programiral in sestavil robota, ki bo natanko takšen, kot so bili izumrli Indijanci in da bo govoril po indijansko in da bo sploh vse zelo zares in sploh OK. In vsi so govorili: To je velik učenjak. Ko je bil robot nared in je bil na pogled takšen, kot je treba, pa je od nekje pridrobnela drobcena punčka. Pravzaprav je bila hčerka tistega s plastično kupolo, ki si je vso zadevo z Indijanci tako lepo zamislil. Nekaj časa je strmela v robota, potem se je obrnila k očetu in med jokom izjecala: "To pa že ni pravi Indijanec."

Oče se je strašansko razžalostil. Sam sebi je govoril v rahlo osivelo brado: "Kaj takega, in to celo moj lastni otrok."

In potem je tuhtal in tuhtal in končno, ko je med premišljevanjem nehote zlezal izpod tiste svoje kupole, se mu je posvetilo. Strašno je začel kričati, da bi ja slišali vsi takšni in drugačni ljudje pod steklenimi in plastičnimi kupolami: "Ko ubiješ materin jezik, ubiješ tudi človeka, ubiješ vsako misel, ki se je takšna ali drugačna oblikovala v njenem jeziku, ubiješ hišo in vse predmete v njej, ubiješ polje in kar raste na polju, ubiješ gozd in kar je v gozdu, ubiješ ptice na nebu in ribe v vodi, pa zvezde na nebu in vse, kar samo slutimo, da je nad nami, ker ubiješ besedo, ki se je v stoletjih oblikovala v ustih otrok in odraslih, s katero so po svoje poimenovali vse te čudovite reči okrog sebe." In vsi, tisti s kupolami in oni brez njih, so ga poslušali, ker je tako lepo in obenem tako žalostno govoril. Sklenili so, da morajo res nekaj postoriti, da se ne bi ponovile take strašanske nepravilnosti.

Čez čas so v njihovih hišah viseli na vidnem mestu lepo oblikovani rodovniki. Tisti, ki so imeli srečo, da so se kar najgloblje prikopali do svojih korenin, so bili še posebej ponosni nase in na svoje indijanske prednike.

P. s.

V četrtek sem ves dan delala v arhivu v Celovcu. Svetlolas študent, ki je sestavljal rodovnik, me je spoštljivo vprašal: "Bitte, können sie mir hersetzen, was heißt Motschitung von Dobroua. Ich möchte alles über meine Vorfahren erfahren."

Mojca Ramšak

“TERENSKO DELO JE DEL MOJEGA NAČINA ŽIVLJENJA.”

INTERVJU Z DR. MARIJO MAKAROVIC

Ko smo na kongresu Slovenskega etnološkega društva Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj jeseni 1995 poslušali predavanje etnologinje Marije Makarovič in ji ploskali v vroči diskusiji o etnologiji in antropologiji - enkrat za njeno etnološko delo, drugič kot "začetnici" kulturne antropologije v Sloveniji, tretjič za njene hudomušne pripombe - mi je kanila ideja, da bi bilo potrebno z Jajo, kakor jo kličejo prijatelji, in se ima pravzaprav za etnografinjo, narediti intervju. Ko sva se potem še večkrat v dolgih "seansah" pogovarjali po telefonu, sem se odločila, da jo v intervjuju vprašam vse tisto, česar na platnicah njenih knjig in v biografiji ne moremo prebrati. In ker ni človek, ki "bi se ven metal", sem jo kar nekaj časa prepričevala in napeljevala na to, da je naposled le pristala na intervju.

Ker se spodobi, da bralce seznanim z njenim delom, še skok v njeno etnološko kariero. Marija Makarovič je leta 1953 diplomirala iz etnologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, leta 1964 pa doktorirala z disertacijo *Slovenska kmečka noša od srede 19. stol. do danes*. Od leta 1953 do 1989 je bila zaposlena v Slovenskem etnografskem muzeju, od leta 1976 kot muzejska svetovalka in od leta 1979 kot višja znanstvena sodelavka. Na svoji etnološki poti je napisala in uredila več kot dvajset (20) knjig. Raziskovala je medsebojno pomoč na vasi (*Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem*, Ljubljana 1979), kmečke posle, vire preživljanja, ljudsko medicino, samomorilnost, kmečko nošo in vezenine od srede 19. stol. (*Slovenska kmečka noša v 19. in 20. stoletju*, Ljubljana 1971; *Narodna nošnja Gorenjsko - Rateče*, Zagreb 1988; *Ljudske vezenine na Slovenskem*, Ljubljana 1970), kmečki nakit, kmečko gospodarstvo (*Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*, Ljubljana 1979), pregovore (*Pregovori - življenjske resnice*, Ljubljana 1975), življenjske zgodbe (*Tako smo živeli 1, 2, 3, 4*, Celovec 1993, 1994, 1995, 1996), metode etnološkega raziskovanja. V njenem opusu skoraj ni področja etnološke sistematike, ki se ga ne bi dotaknila. Monografsko je obdelala Kostanjevico (*Kostanjevica in okolica*, Kostanjevica na Krki 1975), Strojno (*Strojna in Strojanci*, Ljubljana 1982), Predgrad (*Predgrad in Predgrajci*, Kočevje 1985), Črno (*Črna in Črnjani*, Črna 1986), Sele (*Sele in Selani*, Celovec 1994). Raziskovanje noše je usmerila na ožja območja in od leta 1986 izdaja zbirko Slovenska ljudska noša v besedi in

podobi, v kateri je do sedaj izšlo osem knjig: *Dobropolje* (1986), *Slovenska Istra* (1987), *Kozjansko* (1988), *Kostel* (1989), *Zilja* (1991), *Poljanska dolina ob Kolpi* (1993), *Litijsko Posavje* (1994), *Notranjska* (1995). Od leta 1993 vodi Narodopisni inštitut Urbana Jarnika v Celovcu in v tem času je uredila dva obsežna zbornika: *Osem stoletij Vogrč* (Celovec 1995) in *Dobrla vas in okolica* (Celovec 1996). Leta 1989 je dobila Murkovo priznanje za izjemne dosežke v etnologiji.

Polna delovnih načrtov privablja k delu in projektom vedno nove sodelavce, predvsem mlajše. In ti ji z zanimanjem sledijo, ne glede na to, koliko poznajo njeno etnološko delo, saj čutijo, da se z Marijo Makarovič res da zlesti pod kožo ljudem, ki jih raziskuje.

Marija Makarovič

Foto: Maja Logar. Vogrče 1994, iz arhiva MM.

Kakšni so bili vaši nagibi, da ste se odločili za študij etnologije?

Če povem po pravici, sem se najprej vpisala na gozdarstvo. Ker sem že prve dni ugotovila, da je tamkaj preveč matematike, sem se prepisala na geografijo in potem na etnologijo. Preprosto zato, ker so mi starejši slušatelji, med njimi zlasti Jernej Šušteršič, zagotovili, da je samo "nekaj ur" predavanj na teden. V opravičilo tako neresnemu odločanju za študij naj povem, da je bila moja srčna želja nadaljevati z igranjem violine...

Kateri predmeti in profesorji so vam bili najljubši?

O tem nisem nikoli kdovekaj razmišljala. Rada sem poslušala prof. Nika Županiča, prof. Svetozarja Ilešiča, prof. Milka Kosa. Od predmetov pa, če se ne motim, mi je najbolj ugajala antropologija pri prof. Božu Škerlju. Kot rečeno, pa sem imela večje ambicije z violino kot z etnologijo, saj sem vadila tudi do šest ur na dan.

Po končanem študiju ste se zaposlili v SEM in večinoma raziskovali nošo. Zakaj?

Bilo je nekako tako, da je moral nekdo prevzeti oddelek za noše in vezenine. Lagala bi, če bi rekla, da me je eno in drugo kaj posebej zanimalo. Pri odločitvi za nošo pa je zagotovo pripomoglo moje prijateljstvo z gospo Marto Ložarjevo, ki je leta 1957 odšla v Ameriko.

Kakšne so bile možnosti in želje za dodatno izobraževanje v tujini?

Želje so bile kar velike. Možnosti pa nobenih ali skoraj nobenih. Takole je bilo. Če se ne motim, sem se proti koncu študija ali kmalu po diplomi potegovala za tri štipendije. Prva je bila razpisana za Burmo, druga za Indijo, tretja za Švedsko. Vedno sem prišla v neke vrste ožji izbor, ker sva ostala samo dva kandidata. Vendar je potem dobil štipendijo vedno kdo drug. Priznam, da sem se čez leta zanimala, kaj sta v stroki naredila "srečneža", ki sta štipendijo dobila. Naj kar lepo povem, da me je prav veselilo, ker nista naredila nič. Kdorkoli mi je že odklonil štipendije, mi je naredil, kot vidite, strašansko veliko uslugo. Meni je uspelo brez štipendij nekaj malega narediti.

Ko sta otroka odraščala, sem bila povabljen, da se kot etnologinja udeležim odprave v Ande. Najprej sem se posvetovala z možem, potem pa še z otrokoma, kaj naj naredim. Mikalo me je kar precej. Potem pa sta me sin in hčerka, vsak s svoje strani vprašala: Mama, kaj pa če se ti kaj zgodi, če se ne boš vrnila? V hipu sem se z lahkoto odločila, da ne grem nikamor. Kar naenkrat se mi je zazdelo, da še Slovenije ne bom nikoli dovolj spoznala in raziskala.

Ali se vam ne zdi, da se človek lahko izobražuje tudi s knjigami? Delati pa mora v vsakem primeru tako, da sedi doma za pisalnim strojem oziroma za računalnikom.

Strokovni turizem, kot bi lahko rekli nekaterim kongresom, simpozijem ipd. druženjem, so pa tako poglavje zase. Kdor ima veselje z njimi, naj hodi, tudi jaz sem v določenih letih mislila, da je to alfa in omega pridobivanja znanja, širjenja strokovnega obzorja in pridobivanja strokovnih kolegov.

Potem pa sem k sreči dovolj zgodaj dala na tehtnico, ali grem za štirinajst dni v Ameriko (to je manj kot nič) ali pa grem raje v Prekmurje ali Belo krajino "na teren". Odločila sem se za slednje.

Znani ste kot neutrudna terenska delavka, vaše knjige izhajajo kot po tekočem traku, v zadnjih letih vsaj dve knjigi. Kako vam uspe pisati s takim tempom in kako ste sploh uskladjili materinstvo in terensko delo?

Če se izrazim po etnološko, potem je zame terensko delo del mojega načina življenja.

Glede izdajanja knjig vas moram popraviti. Eno knjigo napišem sama, drugo pa napišejo drugi, ker sem samo urednica. Glede tempa pa tole: delam z zelo enakomernim tempom, to pomeni, da delam vsak dan in ves dan. Prostega teka, to je postavanja, klepetanja ipd. reči, preprosto ne poznam.

Ker se veliko vozim z vlaki in avtobusi, delam tudi med vožnjo. Sploh si ne morete predstavljati, kako intenzivno lahko delate na primer na vlaku iz Ljubljane do Maribora. Dokler sta bila otroka majhna, sem med vožnjo pletla in kaj zašila, zdaj pišem ali preračunavam podatke za tabele. Vsak dan si privoščim vsaj eno uro rekreacije, to je zame hoja.

Materinstvo in terensko delo sem preprosto uskladjila tako, da sem otroka za en dan, pa tudi za več dni jemala s seboj na teren.

Raziskovanje medsebojne pomoči. Pogovor z nekdanjo dekle v Bohinju sredi sedemdesetih. Foto: arhiv MM.

Kakšno je bilo doživljanje vaših otrok, ki ste jih jemali s seboj na teren, kako se tega danes spominjajo, ko so odrasli, ko živijo svoje življenje?

Naj priznam, da sem družino "egoistično" prilagajala svojemu delu. Nikoli se pa nisem izgovarjala, da zaradi družine ne morem delati. Ženska, ki se zaposli, se avtomatično odloči za takšen "egoizem", saj je v službi od sedmih do treh, mar ne? Da se povrnem k mojemu terenskemu delu. Dokler sta bila otroka majhna, sem razmišljala pač tako, da vsaj zvečer ne smejo biti brez mame, ko je treba z njimi pokramljati ali zmoliti Sveti angel. Zato se mi je zdelo potrebno, da sta me otroka spremljala, če sem šla zdoma za več dni. V spomin na tiste čase še hranim hčerkin dnevnik, če se ne motim od tretjega leta dalje, kjer je sama kaj risala ali pa so ji pisale spomin-ske besedila "stare mame" in "tete", pri katerih sva se zadrževali. Zadeva s tetami in starimi mamami pa je takale: Žal nisem imela nobene sestre, zato pravih tet nimamo. Ko je hčerka odraščala, tudi ni bilo več moje in moževe mame. Strašno pa si je želela, da bi imela svojo staro mamo. Zato sem ji, preden sva šli na teren, povedala, da bova tamkaj poiskali staro mamo in kakšno teto. Potem sva našli "teto Pepco" v Orehovcu nad

Kostanjevico, "staro mamo" pa v Studoru v Bohinju. Pa še eno teto drugje in drugo staro mamo spet drugje. Tete in stare mame so potem pazile na Mojco, da sem lahko delala. Sin Gorazd, ki je bil že večji, pa se je vedno vključeval v delo in tudi vaško družino.

Zdi se mi, da so otroci doživljali moje terensko delo z otroškim razumevanjem. Zvečer, če nismo bili vsi skupaj preveč zdelani, smo se pa še kaj pogovorili. Potem ko sta otroka že odrasla, sem ju večkrat, morda celo z malce slabo vestjo, vpraševala, kako sta se počutila na terenu. Pa je bil odgovor vedno enak: "Matka, vsaj takrat smo dobro jedli." Navadno sta tudi dodala, da sta v stiku z ljudmi spremenila mestno mnenje o kmetih. Sin pa je svojim vrstnikom sploh razlagal, kaj vse mora znati kmet, če hoče dobro gospodariti, da mora biti tudi živinozdravnik in da mora, če je treba, potegniti teleta iz krave. No, pri telitvi sem morala tudi jaz večkrat pomagati, če je bila vsa družina na polju, doma pa samo kakšna babica, dedek ali šolarček.

Naj še dodam, da sem teren prilagajala mojima otrokoma. Ko sta bila že v šoli, sem hodila na teren med počitnicami, državnimi prazniki, med tednom pa po en dan, po sistemu "veni, vidi, vici".

To velja za vaše individualne terene, kaj pa za tiste organizirane? Saj ste hodili na teren tudi v okviru Slovenskega etnografskega muzeja. In sploh, kako ocenjujete skupinsko terensko delo?

Z ekipami Etnografskega muzeja sem hodila še kot študentka, potem ko sem bila "just married", pa je skupinsko delo zamrlo. Če bi že imela otroke, bi jih zagotovo vzela s seboj. Bržkone bi ravnatelju predlagala, da naj povabi z nami še kakšno študentko, ki bi pazila na moje in drugih sodelavcev otroke. Še vedno mi je žal, da je muzejsko skupinsko delo zamrlo.

Ko sem bila še popolni "žutokljunec", me je na srečo povabil ravnatelj Etnografskega muzeja dr. Boris Orel v terensko ekipo. Takrat so namreč odhajali strokovni muzejski uslužbenci in drugi sodelavci na eno- ali dvomesečno terensko delo enkrat na leto. Iz muzeja je moral vsakdo iti. Tu ni bilo ugovora, naj je bil poročen, neporočen. Teren smo prečesali po vseh področjih materialne, duhovne in socialne kulture. Po Orlovi smrti je z novim vodstvom skupinsko muzejsko delo postopoma zamrlo. Jaz sem velik delovni individualist, vendar sem se vedno dobro počutila na terenu, ker smo vsi zagnano delali od jutra do večera. Veliko smo se tudi pogovarjali o našem delu in o njem poročali ravnatelju Orlu ali pa na skupinskih sestankih. Velika napaka ekipnih raziskav pa je vsekakor bila, da nismo takoj, po vsakem raziskovanju, obdelali zbranega gradiva.

Poročila smo sicer pisali, vendar tega še zdaleč ni mogoče primerjati z obravnavami, ki nikoli niso bile napisane. Orel je imel pač željo, da bi najprej raziskali vso Slovenijo, potem pa bi napisali neke vrste drugo Narodopisje. Žal je prežgodaj umrl. Namesto skupinskih so bila uvedena individualna raziskovanja. Sama sem se jih zelo oprijela. Moje monografije pa so nedvomno neke vrste odmev na skupinsko muzejsko delo, ki sem ga v resnici nekaj let pogrešala.

Kakšne metode terenskega dela so vam najbližje?

Neposredno opazovanje z udeležbo.

Načine terenskega dela opredeljujem takole: Sistem "veni, vidi, vici" - prišel, videl, zmagal, je zame samo neke vrste

ogledništev ali kot so v muzeju učeno rekli "rekognosciranje". Sancta simplicitas! Še zdaj imam v spominu en dan takšnega skupinskega enodnevnega rekognosciranja. Smer Razdrto - postanek v vaški gostilni - rekognosciranje neke podeželske zbirke - spet prosti tek, ne vem kje že, prehranjevanje in smer Ljubljana. Mogoče tudi zato, ker tujk ne maram, rekognosciranje pa je po mojem take vrste delo, da se delaš, kot da bi delal. Temu bi lahko rekli tudi strokovni turizem.

Stacionarna metoda ali metoda neposrednega opazovanja najbrž ni vsakemu etnologu napisana na kožo, mislim pa, da je ena od tistih metod, ki hočeš nočeš pomaga, da zaživiš z ljudmi, kar se potem nujno kaže tudi pri zbiranju in obravnavanju gradiva. Naj razložim na lastnih primerih: Narodopisno podobo Mengša in okolice sem napisala tako, da sem se vsak dan vozila s kolesom iz Ljubljane v Mengeš. Pri tej knjigi se prav čuti, da je napisana skrbno, z mnogimi podatki, vendar ob odsotnosti "strokovnih čustev". Moški, ki se večinoma razumsko lotevajo stvari, pravijo, da zadostuje pri pisanju samo razum, jaz pa trdim, da je potrebno tudi srce, čustvo.

Knjiga o Mengšu in okolici je moj knjižni prvenec, ki je bil napisan pri štirindvajsetih letih - potem je na izdajo čakala nekaj let, včasih je bilo težko publicirati. Nikoli se ga nisem sramovala, vendar je doslej moja najljubša knjiga Strojna in Strojanci. To je knjiga, ki sem jo napisala z razumom, kolikor ga pač premorem, in z veliko čustev. Čuti se, da sem živela med ljudmi, in še več, s seboj sem imela tudi del svoje družine. Živela sem v družini treh rodov, kjer živeli babica, njena hči z možem in njuni otroci, pa še medve s hčerko. Zelo smo se razumeli. Vsak je čez dan zavzeto opravljal svoje delo, zvečer smo se o vsem pogovorili. Spominjam se, da me je od celodnevnega dela utrujena gospodinja prosila, naj grem namesto nje "žebirat" k šopku. Z drugimi družinskimi člani sem gazila eno uro po novozapadlem snegu in potem kleče molila žalostni del rožnega venca. Udeležila sem se tudi poročnega slavlja in po prečuti noči nadaljevala z delom, ker mi je poldrugo uro oddaljeni gospodar naročil, naj pridem na razgovor ob sedmih jutraj. Kaj sem hotela, šla sem in strašno pridobila na ugledu, ker sem se držala dogovora.

Malica po končanem skupnem delu, Strojna 1976.
Foto: arhiv MM.

Sami ste pred časom izjavili, da je deskriptivnost v etnologiji dolgo časa veljala za "psovko". Lahko to bolj natančno razložite?

Če mogoče kaj zasledujete medsebojne igrice naših politikov, potem vam bo morda bolj jasno, da je bilo nekaj podobnega tudi v etnologiji - in če se ne motim, je spet. Preprosto je šlo pri uporabljanju takšnih in podobnih izrazov za neke

vrste strokovno diskvalifikacijo.

Mene zanima delo, s problemi, ali sem to ali ono, ali se piše "kasha ali kaša", se ne ukvarjam, vztrajno hodim naprej kot "kamela skozi puščavo".

Ošpice dobim ob misli, da bi eno leto tuhtala, kako se lotiti raziskovanja npr. medsebojne pomoči na vasi. Enostavno sem pobasala oba otroka in se zapeljala v Nedelico pri Turnišču, kjer so takrat mlatili in delali še vse "z rokoj" in je bila medsebojna pomoč eden od "načinov življenja", meni pa je bilo dano, da sem to "tukaj in zdaj" doživljala. Da se razumemo: spoštujem kolege, ki se ukvarjajo z metodologijo in s teorijo...

Od leta 1993 vodite Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu in tudi sicer ogromno delate na avstrijskem Koroškem. Kako je pravzaprav prišlo do tega sodelovanja in kakšni so vaši načrti v prihodnje?

Spomladi leta 1993, po smrti dr. Pavleta Zablatnika, ki je bil dotedanji znanstveni vodja Inštituta, me je prosil gospod Nužej Tolmajer, tajnik Krščanske kulturne zveze, ki je ustanoviteljica Inštituta, če bi nasledila dr. Zablatnika. Precej sem oklevala, ker pa sem zahajala na Koroško že kot študentka (tudi diplomirala sem s koroško temo) in potem na povabilo gospoda Tolmajerja od leta 1984 dalje, sem bila nekako že sredi narodopisne problematike. Tudi zato sem vodstvo Inštituta začasno prevzela. Nisem človek velikih načrtov, ker mi je kristalno jasno, da bi bili načrti v stanju, v kakršnem smo, sicer lepo napisani, za zdaj pa neizvedljivi. Zakaj šele od 1. januarja 1996 imamo nastavljen edino strokovno sodelavko, etnologinjo mag. Martino Piko, sicer pa si pomagamo z zunanjimi sodelavci, ki pa so že tako ali drugače strokovno oz. tematsko opredeljeni. Tu res nimam pravice, da bi silila sodelavce, naj našemu inštitutu na ljubo začnejo obravnavati teme, ki so zunaj njihovih interesov. Kolikor spremljam delo sorodnih institucij, delajo le toliko po programu, kolikor jim to dovoljuje število zaposlenih strokovnjakov, v načrtu pa imajo tudi marsikaj, kar za zdaj ni izvedljivo, ker nimajo dovolj strokovnjakov. To velja tudi za naš Inštitut. Če sem nekoliko domišljava, bi rekla, da nam je marsikaj uspelo tudi brez velikega govoričenja in sestankovanja o načrtih in programih. Nedvomno je to predvsem zasluga zavzetih starejših in mlajših sodelavcev našega inštituta. Naj na tem mestu povem, da zelo cenim njihovo sodelovanje. O programu inštituta pa kdaj drugič - skupaj z drugimi poročili o delu v zadnjem letu bo objavljen v poročilu SNIUJ.

Na terenu v okolici Brežic.

Foto: Ivanka Počkar, 1985. Iz arhiva MM.

Zakaj ste začeli zbirati življenjske zgodbe?

Pred mnogimi leti mi je poslala hčerka gospe Marte Ložarjeve Barbara Ložar knjigo Studsa Terkla z naslovom *Down the Street*. Knjiga mi je bila grozno všeč. Sklenila sem, da moram nekaj podobnega zbrati pri kmečkih ljudeh. Avtor knjige je namreč hodil po New Yorku in spraševal ljudi o njihovem življenju in odnosu do ljudi ter okolja. Potem sem se občasno ukvarjala s tem, kako bi kazalo napisati knjigo na podobno temo z zbiranjem pričevanj v kmečko-delavskem okolju. Želela sem "pogruntati" drugačen, nov model zbiranja "ustne zgodovine". Ampak v svojih silosih imaš nekaj, kar zmoreš, in nekaj česar ne zmoreš. S tem se moraš sprijazniti. Prej se tega zaveš, bolje je zate. Ko sem ugotovila, da je treba življenjske pripovedi samo zapisovati po nekem približnem vsebinskem okviru, sem se dela lotila. Kar naenkrat je postalo vse skupaj zelo preprosto. Škoda, ker sem zamudila veliko časa s tem, ko sem tuhtala, kako bi lahko stvari čimboljše naredila. Napisala pa sem samo neki okvirni vprašalnik, ki je sicer zasilno vodilo za zapisovanje življenjskih zgodb, vendar daleč od tega, kar lahko zapiše občutljiv zapisovalec in spraševalec od primera do primera.

Zapisovanja in zbiranja življenjskih zgodb, v primeru, da jih ljudje napišejo sami, sem se lotila še iz posebnega razloga. Vedno znova me pogreje, ko preberem v raznih čenčarskih časnikih in revijah (da se razumemo, jih ne kupujem, nanje naletim na vlaku, pri frizerju) o vseh strašnih težavah, ki pestijo ali so pestile slavne ljudi, med njimi še posebej filmske igralce ali pa v zadnjem času "nepozornega princa Charlesa in ubogo Lady Di." Navsezadnje so to njuni, ne pa moji problemi. Kaj pa mati petih, sedmih otrok, ali pa kmečki fant, kmečka hči, ki sta ostala sama na kmetiji, ker nista našla življenjskega sopotnika, kaj si niso zaslužili, da jih vprašamo, kako so živeli in kako živijo?

Resnično, tudi ta pogrošna, ničeva, iz "bogatega sveta" vpeljana čenčarska časopisna kultura je bila vzrok za nastanek serije življenjepisov *"Tako smo živeli"*. Meni se zdi veliko bolj pomembno, kakšno razmerje do sveta ima kmet ali delavec, ki opisuje svoje spomine in poglede nemalokrat s trdimi, neizbranimi besedami, kot pa "ugledna in znana oseba", ki spričo nenehnih manipulacij s sabo in z ljudmi sploh ne ve več, kaj je res in kaj ni res. Ob branju takšnih prispevkov mi gre, milo rečeno, na "kozlanje".

Publicirate članke in knjige iz vseh področij kulture, pišete pa tudi za otroke. Leta 1979 ste objavili prvo knjigo za otroke, kmečko abecedo, pripravljate pa še novo. Kako nastajajo te knjižice?

Začele so nastajati iz same ljube potrebe. V Etnografski muzej, kjer sem bila zaposlena, so občasno prihajali k meni šolarji s prošnjo, da naj jim opišem kakšno poljedelsko orodje, glasbilo, delo itn. Tako je nastala Kmečka abeceda 1 in 2. Enkrat pozimi 1996 bo izšla še tretja knjižica, ki pa ne bo ravno abeceda.

Izdajate tudi različne zbirke, kot Slovenska ljudska noša v besedi in podobi. Tako smo živeli, zbornike o posameznih koroških vaseh. Komu so te zbirke namenjene in kako pridobite tako širok krog sodelavcev?

O tem še nisem razmišljala. Kar pridobim jih, morda tudi zato, ker sem jim resnično hvaležna, da smo združeni v skupnih prizadevanjih. O namembnosti publikacij pa tole: Noše, ki jih izdaja ZKO Slovenije, so v prvi vrsti namenjene folkloristom, ki so tudi dali pobudo za izdajanje. Zbirka *Tako smo*

živi, v kateri so objavljeni življenjepisi koroških Slovencev, je namenjena njim samim in vsem tistim, ki so jim takšna pričevanja pri srcu. V zbornikih pa so strokovni, vendar poljudno napisani članki. Po dosedanjih poročilih vem, da jih berejo tako domačini kot strokovnjaki.

Bili ste prva med etnologi in etnologinjami, ki ste zbirali in objavljali gospodarske in lastne terenske dnevnike. Od kod ta ideja in kaj lahko pove tovrstno gradivo?

Ko sem zbirala gradivo v okolici Krškega, sem naletela na gospoda Danijela Planinca, gospodarnega kmeta, ki mi je pokazal nekaj svojih dnevnikov. Če se ne motim, jih je pisal že njegov oče, potem pa je nadaljeval s pisanjem še on. Ko sem jih prebrala, se mi je zdelo, kot da bi brala "poetični slavaspev vsakdanjega dela na Planinčevi kmetiji, medsebojne družinske povezave ob delu in ljubezni do žive in mrtve narave". Ko sem se lotila monografskega raziskovanja te ali one vasi, sem že takoj na začetku zbiranja gradiva naprosila enega od vaščanov, če je pripravljen pisati celoletni delovni dnevnik. Kot lahko preberete v knjigi o Predgradu, Strojni in Selah, so povsod ustregli moji prošnji.

Kar pa zadeva moje delovne dnevnike, naj povem, da sem jih začela pisati, ko sem hodila v Sele. Navado imam, da redno oddajam poročila o svojem delu. Ker so se mi zdela poročila v stilu "dne tega in tega sem bila tam in tam, pogovarjala sem se...", preveč dolgočasna, sem začela pisati, kot jaz temu pravim "slabo strokovno dnevniško literaturo".

Na vprašanje, kaj lahko pove to gradivo, sem skušala odgovoriti že pri delni objavi Planinčevih dnevnikov. Mislim, da pove zelo veliko o tem, kako dejansko teče delo na kmetiji, kako je delo razdeljeno med družinske člane, s čim vse se mora kmet vsak dan srečevati in predvsem, da je vodenje kmetije zelo zahtevno delo. O tem bi se dalo še veliko napisati.

Glede pomena mojih dnevnikov ne vem, kaj bi rekla. Pisala sem jih s posebnim veseljem. Torej gre za moj osebni pomen. Morda pa komu povedo tudi nekaj malega o meni, o mojem razmerju do ljudi, do narave. Najbrž so vam, ker ste mi zastavili to vprašanje.

Poleg etnoloških knjig pišete tudi pesmi. Bodo kdaj objavljene?

Ne, ker so zanič. Tiste, za katere menim, da so vsaj za silo, pa tako ali tako objavim, ker nastajajo hkrati z mojim delom na terenu, so neke vrste doživljanje pokrajine in ljudi.

Z različnimi filmskimi režiserji ste snemali tudi dokumentarne filme. O tem, kakšno je bilo to sodelovanje, ste govorili na posvetovanju "40 let slovenskega etnološkega filma" junija 1996. Lahko na kratko predstavite glavne stične točke in razhajanja dela etnologov in filmskih oz. televizijskih režiserjev?

Stične točke so po mojem v tem, da eni in drugi snemajo filme z etnološko vsebino, razhajanja pa so v tem, da gre etnologom za strokovno vizualno dokumentacijo in puščajo precej vnemar, ali bo film gledljiv, všečen, režiserji pa želijo

Marija Makarovič in Naško Križnar po snemanju v Rožu. Foto: Milka Olip, julij 1996.

doseči prav to, saj ima televizija ali film druge cilje.

Navsezadnje, kdo pa bi gledal, kako gospodinja dve uri mesi kruh, kako prihajajo krave s planine, ali poslušal nekoga, ki nekaj ur govori v tem ali onem narečju, da pripoveduje svojo življenjsko zgodbo?

V vaših javnih nastopih in v predavanjih večkrat omenjate, da sebe ne štejete in se ne imenujete za znanstvenico. Koga potemtakem štejete med tako imenovane znanstvenike?

Malo koga, če mislite resnične znanstvenike in znanstvenice. Tiste, ki odkrivajo nova znanja, "nove svetove", ki jim je dan znanstveni način razmišljanja. Glede moje uvrstitve pa tole: ali ni bolj pošteno do sebe, če se imaš za dobrega strokovnjaka, ki morda tu in tam utrne tudi kakšno iskro, kot pa da si domišljaš, da si bogzna kakšen znanstvenik? To si ali pa nisi. Natančno vem, kje je in kje ni moje mesto v slovenski etnologiji. To spoznanje mi zadostuje.

Mi lahko zaupate, kaj imate jutri v načrtu?

Zakaj pa ne. Če bom do večera končala uredniški članek za knjigo o Vuhredu in okolici, se bom nagradila s pešačenjem po eni od slovenskih transversal.

Ker sva pristali pri nagradnem pešačenju, ali morda pričakujete kakšno večjo nagrado za vaše strokovno delo?

Ne. Vas bom še jaz nekaj vprašala. Ali se vam ne zdi, da sem po vsem tem, kar mi je že bilo dano in mi morda še bo, že dovolj nagrajena? Dobesedno vsak dan hvalim Boga za to veliko danost.

Z Marijo Makarovič sem se 21. 6. 1996 pogovarjala Mojca Ramšak. Ker pa je intervju mnogokrat prekinil telefon, je Marija Makarovič še enkrat pisno odgovorila na vprašanja. Intervju je bil avtoriziran 23. 7. 1996.

Irena Lesjak

POROČILO O UREJANJU FOTODOKUMENTACIJE SLOVENSKEGA NARODOPISNEGA INŠTITUTA URBAN JARNIK V CELOVCU

Študentki etnologije in kulturne antropologije Irena Lesjak (1. letnik) in Jelka Pšajd (4. letnik) sva v preteklem študijskem letu urejali fotodokumentacijo Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik v Celovcu in v zvezi z opravljenim delom podajava kratko poročilo.

Najino delo na projektu sistematizacije ureditve fototeke se nanaša na njeno poenoteno klasifikacijo, ki jo izvajava s pomočjo sistematike, uveljavljene pri klasificiranju fotografskega in pri drugih področjih dokumentacije pridobljenega gradiva v Slovenskem etnografskem muzeju.

Klasifikacija je zelo natančna v sklopu tem, ki zajemajo materialno kulturo, njena razčlenjenost pa ima v mnogočem svoje prednosti. Omogoča takojšnjo in natančno umestitev fotografije v klasifikacijski sistem ter s tem tudi v mnogočem olajša iskanje želene fotografije. Prav v teh prednostih, ki jih omogoča s svojo razvejanostjo, pa bo marsikdo videl tudi njene pomanjkljivosti.

Predvsem se največkrat pojavljajo vprašanja o smotnosti uporabe tako strokovno zasnovane in natančne klasifikacije v fototekah manjšega obsega. Zavedati se je treba dejstva, da se fototečno gradivo povečuje iz leta v leto. Zato je vsekakor bolj smotno, da že od samega začetka uporabljamo natančno zasnovano strokovno sistematiko. S tem si prihranimo čas, ki bi ga potrebovali kasneje za dopolnjevanje in spreminjanje že obstoječih tem zaradi naraščajočega števila enot v fotografskem gradivu.

Moje delo je potekalo tako, da sem na podlagi fotokopij fototeke KKZ klasificirala vsako fotografijo glede na sistematiko. Poiskala sem vsa gesla, pod katera bi bilo fotografijo mogoče umestiti, in jih napisala na fotokopijo. Pri tem je bilo najpomembneje izbrati prvo geslo, kajti pod njim bo shranjena fotografija, medtem ko so druga gesla le v oporo pri iskanju. To delo je bilo le predpriprava za kasnejše hitrejše vnašanje podatkov v računalnik. Poleg tega je bilo potrebno na fotokopijah označiti še vsa gesla s pomanjkljivimi podatki.

Vsekakor je pri sami klasifikaciji prihajalo tudi do komplikacij, ki so nastajale predvsem zaradi specifičnosti sistematike v SEM. Pri tem mislim predvsem na različno razvejanost določenih tem. Zavedati se moramo, da je sistematika razdeljena glede na fotografsko gradivo, ki ga hrani Slovenski etnografski muzej, in je razvejana glede na njegove potrebe. Iz tega sledi, da je potrebno razširiti določene teme glede na fotografsko gradivo, ki ga ima Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik. Razširitev tem bo mogoča šele po natančnem pregledu celotnega fotografskega gradiva. V tej smeri sva se dogovorili z Marijo Makarovič, da se po končanem delu

(klasifikaciji fotografskega gradiva na podlagi sistematike SEM) zberemo, pregledamo vso gradivo in na podlagi ugotovljenih pomanjkljivosti te klasifikacije razširimo teme tam, kjer bo to potrebno. Največ teh razširitev bo potrebno na področju socialne in duhovne kulture, kajti prav tu je sistematika SEM skopo razdeljena in ne omogoča natančnejše umestitve fotografij.

Naj na kratko strnem svoje dosedanje ugotovitve. V fototeki SNIJ je največ fotografij s področja materialne kulture, znotraj te pa prevladujeta sklopa, ki dokumentirata nošo in stavbarstvo. Ta sklopa sta obsežna predvsem zahvaljujoč nekaterim projektom, ki so potekali na območju Koroške. S področja oblačilne kulture je največji del prispevala Marija Makarovič s svojim raziskovalnim delom in tako ustvarila neprecenljivo zbirko, ki je pomemben dokument o oblačilnem videzu Korošcev. Seveda pa so k projektu Marije Makarovič sodili tudi obširni fotografski zapisi najrazličnejših šeg in delovnih navad tamkajšnjih ljudi, ki so prav tako zelo pomemben del tega opusa. Fotografije stavbarstva in bivalne kulture so prispevali mnogi posamezniki in raziskovalci iz Fakultete za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo iz Ljubljane. V tej zbirki me je presenetilo predvsem veliko število fotografij z motivi najrazličnejših kapelic in znamenj.

Napaka ali pomanjkljivost te fototeke, tako kot mnogih drugih, je predvsem v slabi dokumentiranosti samih fotografij, tako tistih, posnetih na terenu, kot tistih, preslikanih iz zasebnih zbirk. Zaradi tega je sama klasifikacija določene fotografije brez ustreznih in natančnih podatkov otežena. To je predvsem krivda raziskovalcev in njihove nediscipliniranosti, zaradi katere je veliko fotografij popolnoma neuporabnih. Dejstvo je, da lahko le natančno dokumentirana fotografija predstavlja uporaben dokument in s tem nepogrešljiv zapis nekega časa. Brez ustreznih podatkov pa je določen dokument (ne le fotografija) za nas brez vrednosti in kot takega ga lahko le zavržemo. Tega bi se morali zavedati vsi.

Pomembno se mi zdi še, da omenim računalniški program (ki je v izdelavi) za omogočanje računalniškega vodenja dokumentacije in klasifikacije fotomateriala SNIJ in probleme ali vprašanja, ki se mi porajajo v zvezi z njim. Najpomembnejše je, da je narejen kvalitetno, tako, da je proces dokumentiranja čim lažji in preglednejši, kajti to omogoča tudi kasnejše lažje iskanje želene fotografije. Priporočljivo bi bilo poenotenje računalniških programov med SEM in SNIJ, kajti s tem bi v prihodnosti lahko vzpostavili računalniške povezave, ki bi omogočale obojestranski vpogled v fototeki tako ene kot druge institucije. Prvi korak k temu pa je vsekakor uporaba (z izpopolnitvami) njihove sistematike. Vsekakor bi bilo to v interesu vseh nas in ne le tistih, ki so zaposleni v teh dveh ustanovah.

*Na terenu v okolici Brezice.
Foto: Ivanica Pochar, 1985. Iz arhiva MM.*

Sandra Habjanič, Damjana Žbontar

OSEM STOLETIJ VOGRČ.

Uredila dr. Marija Makarovič,
natisnila Krščanska kulturna zveza in
Narodopisno društvo Urban Jarnik,
založila Mohorjeva družba Celovec -
Ljubljana - Celje,
Celovec 1995, 428 str.

Pobudo za nastanek knjige *Osem stoletij Vogrč* so, ob osemstoletnici prve omembe Vogrč, dali domačini sami, ko so pripravili odmevno narodopisno razstavo.

Tajnik KKZ iz Celovca, g. Nužej Tolmajer, ki si je omenjeno razstavo ogledal, je predlagal, da bi zbrano gradivo predstavili tudi v razširjeni knjižni obliki, katere delež bi prispevali še strokovnjaki različnih družboslovnih strok.

Projekt Vogrče je stekel leta 1993. Povabilu k sodelovanju so se kot avtorji odzvali: Štefan Enzi, Milena in Vito Hazler, Jožko Koncilja, Rudolf Kuntschitsch, Bertrand Kotnik, Bertej Logar, Maja Logar, Marija Makarovič, Pepej Polesnig, Marija Stanonik, Breda Vilhar in Pavel Zdovc.

Rezultat dela je lična, trdo vezana knjiga, z uvodno besedo Janka Zerzerja, predsednika KKZ v Celovcu, in urednice Marije Makarovič. Delo je bogato opremljeno s fotografijami, preslikavami, tehničnimi risbami in skicami, razpredelnicami, tabelami in načrti. Kratki povzetki na koncu knjige, napisani v nemškem jeziku, jasno in pregledno predstavijo delo vsakega avtorja posebej.

Prispevki sodelavcev so nastajali z zbiranjem gradiva na terenu, po domovih Vogrjank in Vogrjanov, v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu, župnijskem arhivu v Vogrčah, Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu in univerzitetnih knjižnicah v Celovcu in Ljubljani.

Z imenom Vogrče se je na izrazito strokovni ravni ukvarjal Pavel Zdovc. Vogrške freske, njih ikonografski pomen, odkrivanje in restavriranje, funkcijo in vlogo, je obdelala Breda Vilhar na zanimiv in poučen način iz umetnostno zgodovinskega, etnološkega in zgodovinskega vidika. Bertrand Kotnik se je posvetil zgodovini starejših hiš v Vogrčah in na sosednji Dobrovi. Z dolgotrajnim kabinetnim delom se je Breda Vilhar, ponovno nad vse natančno, lotila urbarja in inventarjev vogrških podložnikov iz 17. in 18. stoletja. O vogrški gmotni kulturni dediščini so spregovorili Rudolf Kuntschitsch, Štefan Enzi in Pepej Polesnig. Na že omenjeni, leta 1993 postavljeni razstavi predmetov, so le-te tokrat sistematično predstavili v sliki in besedi. O šolstvu, nemških liberalcih in zgodovini ljudske šole v Vogrčah je pisal Jožko Koncilja; o naselbinski in stavbni dediščini ter bivalni kulturi pa Milena in Vito Hazler. Delo sta zastavila kot prikaz načina življenja, pogojenega s človekovim bivalnim prostorom, opremo in stavbno dediščino. Znotraj življenja vogrških družin je Marija Makarovič na svež in privlačen način predstavila domove kmečkih, kajžarskih in nekmečkih družin, njihove načine

Osem stoletij Vogrč

preživljanja, prehranjevanja, oblačenja, itd. Izhajajoč iz družine razkriva socialno, duhovno in materialno kulturo ter se prek tega dotika čustvovanja in mišljenja Vogrjanov. Prispevek Maje Logar o društvenem življenju in povezovanju na vasi je obarvan s toplo osebnostjo, s katero je uspela podati živo, verodostojno sliko domačinov in njihovega družabnega življenja. O tem, kdaj, kje in kaj so prepevali Vogrjani, je spregovoril Bertej Logar; o slovstveni folklori pa Marija Stanonik. Zbrala je pravljice, povedke, uganke, pregovore in rekla, izštevance in zmerjavke. Dotaknila se je še domačih hišnih imen in imen delov vasi oz. njih pomenov. S sestavkom o delu in življenju izjemnega človeka, Vogrjana Vinka Zaletela, je Maja Logar zaključila obsežno, interdisciplinarno, pa vendar v celoto zasnovano in poučno monografijo.

Delo *Osem stoletij Vogrč* je spomenik preteklosti, slika sedanjosti in kašipot prihodnosti vasi. Vogrjani so s tem dobili knjigo, ki je njihova izkaznica identitete, iz katere diha njihov ponos, vztrajnost in pogum. V pisani besedi predstavljena način življenja in kultura razkrivata in osvetljujeata večkrat napačno razumljenega koroškega človeka, njegov odnos do zemlje, slovenstva in soljudi.

Alojz Angerer

KO BO CVETEL LAN - WENN DER LEIN BLÜHT

ETNOLOŠKA RAZSTAVA O LANU IN OVCI.

Šentjanž v Rožu,

Julij - December 1996.

Že v petdesetih letih so mladi slovenski etnologi na podbudo Slovenske prosvetne zveze in ob sodelovanju koroških Slovencev potovali po južni Koroški in zbirali stare predmete. V naslednjih letih se je nabrala lepa etnološka zbirka najrazličnejših predmetov iz kmečkega, obrtniškega, pa tudi ljudsko-umetniškega področja. Prve in glavne težave so se pokazale pri ohranjanju takega zaklada, ker je SPZ zaman iskala primeren prostor, v katerem bi bila zbirka ustrezno in stalno zavarovana. Šele sedaj, ko so preuredili staro šolo v Šentjanžu v Rožu, je ta problem za silo rešen.

Druge, bolj zahtevne, a vendar prepotrebne naloge - urejanja zbirke, preverjanja vseh podatkov in katalogiziranja - se je letos lotila Irena Destovnik in kot diplomsko nalogo opravila delo, za katerega sama pravi: "Koroška je zaznamovala leto dni mojega življenja." Nepristranski obiskovalec, ki je prelistal kataloge in pregledal opis etnološke zbirke, je na prvi pogled videl, da je bila naloga opravljena skrbno in izčrpno. Običajna razdelitev v materialno, socialno in duhovno kulturo kaže predvsem, da je poleg prevladajočega orodja ohranjenih tudi nekaj dragocenih primerov, ki jih drugje težko najdemo. Na primer: žitne mere, način tehtanja in štetja, mašne knjige, otroške igre in pripomočki za igre odraslih.

Ob dokončanem raziskovalnem delu in za predstavitev svoje naloge je Irena Destovnik pripravila etnološko razstavo iz te zbirke, ki jo je podnaslovlila *O lanu in ovci*. "Zgodbe hočem pripovedovati s pomočjo predmetov o življenju naših prednikov. S predmeti, postavljenimi v muzejsko zgodbo, želim skozi optiko današnjega časa današnji generaciji prikazati značilnosti gospodarjenja nekoč." Tako je poskušala razložiti namen te in naslednjih podobnih razstav iz zbirke, ki vsebuje nad 500 predmetov.

Vito Hazler, asistent na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo ljubljanske univerze, ki je na otvoritvi zastopal predstojnika Janeza Bogataja, je k temu dodal še eno misel: "S tem, ko dobimo vpogled v koroško preteklost, nismo našli odgovora samo na vprašanje, kako so živeli naši predniki, ampak zvedo tudi marsikaj o tem, kdo smo mi danes: njihovi potomci in poganjki iz njihovih korenin."

Razstava je torej namenjena zgodbi o nastajanju dvojne preje: iz lanu in iz ovčje volne. Prva dela razstave sta bila zato tudi ločena. V polovici, namenjeni lanu, razstava zgovorno prikaže obiskovalcu vse o lanu, pretežno s fotografijami (11 predmetov, 20 fotografij). Zanimiva sta smukalnik in tolkač za lan, oba iz konca 19. stoletja, pa trlica iz leta 1826.

Na vzorno napravljenih panojih pa obiskovalec veliko zve o zgodovini in o gojenju lanu, o obdelavi lanenega semena in predvsem o šegah pri teritvi v Rožu in Zilji. Marsikdo je pogrešal stiskalnico. Tiste terice, ki so se spoznale na fotografijah, so se iz srca smejale in kazale vnukom razstavljene slike.

V drugi polovici prostorov je bilo o ovčereji in o pripravi ovčje volne za prejo več zanimivih predmetov (30 predmetov, 5 fotografij); razlago je dopolnilo obširno besedilo o striženju in

*Ko bo cvetel lan
Wenn der Lein blüht*

krtičenju, o uporabi ovčje kože, ovčjega mesa, mleka in loja.

Sledil je skupni prikaz obdelave preje in njene priprave za tkanje. Vidimo kolovrate iz 19. stoletja, različna motovila in njihovo uporabo, zvemo, čemu je služil navijalni kolovrat *trajhove* (primer iz 19. stol.). Strokovne poglede pa je posebej pritegnil redek predmet: statvice iz leta 1910. Tkanje je bilo na razstavi prikazano samo ob najpreprostejšem načinu funkcionalne uporabe domače surovine na kmetijah: tkanje trakov in pasov na tkalski deščici, dopolnjeno z obširno zgodovino tkalske deščice iz vse Evrope, s primeri in z možnostjo aktivnega poskusa v spretnosti tkanja. Ob koncu razstave je stala še lepa kmečka skrinja z beljenim platnom ter tkaninami in pleteninami iz ovčje volne.

S pomočjo muzejskih predmetov smo torej poslušali zgodbe iz davne preteklosti. Kaj pa naj bi z njimi? Je res dovolj, da obujemo spomine in da se poglobljamo v pretekle čase, če hočemo več zvedeti o naših prednikih ali o svoji identiteti? Je res dovolj, če hranimo predmete iz zgodovine, da bi prikazali način življenja preteklih obdobij? Marsikateri obiskovalec otvoritvenega večera se je, na glas ali samo sam pri sebi, vprašal, kaj lahko način gospodarjenja iz tistega časa pove današnjemu človeku in kako naj danes uporabljamo te predmete. Kako naj se vključimo v tok kulturne dediščine, od katere gotovo črpamo tudi še danes?

Na sami razstavi smo pogrešali sodobne statve in pomen tkanja za naš čas. Pogrešali smo vsaj namige na druge možne načine obdelave ovčje volne (na primer *polst* - izdelava copatov in klobukov iz polsta) in opozorila o koristni uporabi doma vzgojenega lanu (na primer o zdravilnem učinku lanenega olja). Res je, da so tečaji o teh spretnostih naloga institucije, kot je K&K center v Šentjanžu. Prepričan sem, da bo v doglednem času uresničen ta ali oni načrt, ki ga bo navdahnili znanje in zanimanje ljudi ob tej razstavi. Del odgovora je na otvoritvenem večeru dala družina Goltnik iz Podkrajja pri Pliberku, ki je razkazala svoje domače volnene izdelke (odeje, blazine, ovčje kože itd.). Sinček Igor je celo dokazal, da znajo tudi otroci uporabljati kolovrat.

Tudi razmeroma skromna, a skrbno pripravljena razstava je prebudila radovednost občinstva od blizu in daleč, dokazuje zadovoljiv obisk in dejstvo, da je ogled razstave podaljšal do decembra 1996. Veselimo se že praktičnih posledic zgodbe o lanu in ovci, nič manj pa nadaljnje razstave iz urejene etnološke zbirke Slovenske prosvetne zveze v Celovcu.

Alojz Angerer

ČEBELARSKI MUZEJ V KOŽENTAVRI

V ZAČETKU JE BILA MEDLA IDEJA

Vaška skupnost v Kožentavri, občina Borovlje (Koroška), je leta 1994 na nekem sestanku ugotovila, da trenutno ni nobenega perečega problema v vasi, pa tudi nobene posebne naloge, ki bi vaščane spodbujala k skupnemu delu. Takrat se je porodila zamisel: Lotimo se v vasi skupaj čebelarstva! Prepričajmo ljudi, da je čebelarstvo potrebno in koristno, učimo jih čebelariti in skrbimo za združeno prodajo medenih izdelkov. Ker se nobeden od odbornikov ni spoznal na čebele in ker so bili v vasi samo trije čebelarji, so stopili do priznanega čebelarja v Celovcu, Ernst Fuchs, upokojen uradnik in dolgoletni čebelar, se je spomnil ogroženosti čebelarstva in nekdanjega pomena "Krajske čebele" na Koroškem. Predlagal jim je ustanoviti koroški center čebelarstva, društvo za vzrejo matic Krajske čebele in prodajo le-teh. Takoj so najeli zapuščen hlev sredi vasi (5x7m, zidan, obokan strop), ga izpraznili in počistili. Vsak je začel iskati informacije o čebelarjenju in zbirati ustrezne predmete v ožji in širši okolici, ustanovili so *Muzejsko društvo Carnica Kožentavra* in vsak član je prispeval iz svojega žepa lepo vsoto denarja za prve potrebe društva.

MUZEJSKO DRUŠTVO IN ČEBELARSKI MUZEJ

Čebelarški muzej v Kožentavri, Avstrija.
Foto: Alojz Angerer, maj 1996.

Ker ni bilo upanja, da bi jih občina ali dežela znatno podprli, so izkoristili pristop Avstrije k Evropski Uniji, tam predložili mednarodni projekt za zaščito "Krajske čebele" in si tako zagotovili lepo denarno osnovo za petletni program. Na njihovo pobudo je 8. 5. 1994 nastal ICBP - *International Carniolica Been Protection* - mednarodno društvo za zaščito domače čebele. Člani so čebelarstva združenja iz Furlanije, Slovenije, Hrvaške, Madžarske in Avstrije.

Poleg tega je iz preproste vaške iniciative v najkrajšem času nastal lep muzej, ki so ga odprli maja 1995. Ni samo pomemben center za razvoj čebelarstva, ampak predvsem vsebuje bogato zbirko čebelarstevskih predmetov, ki so velikega etnološkega pomena. Mala etnološka zbirka nam daje ogromno informacij o začetkih pridobivanja medu, o razširjenosti domače čebelje podvrste *Apis mellifica Carniolica*, ali kot tukaj pravijo, *Carnica*, o razvoju čebelarstva na Koroškem in o pomenu čebelarjenja. Domačini so hkrati nabrali neverjetno količino zanimivih predmetov, med njimi približno 150 poslikanih panjskih končnic, predvsem domačih, različne oblike panjev in zanimive izdelke iz voska. Pred vhodom so postavili kiosk, kjer prodajajo med in medene izdelke, pa tudi knjige o čebelarstvu in drugo.

V začetku so prišli domačini iz okolice in tisti, ki so ob ljubeljski cesti slučajno videli opozorilni napis. Sčasoma so organizirali obisk šolskih razredov, študentov pedagoške akademije in učiteljev. Letos je mali muzej odprt že vsak dan od 15. do 19. ure. V njem je vedno nekdo, ki obiskovalcem strokovno predstavi razstavljen zbirko.

Na zelo omejenem prostoru so izkoristili vsak kotiček. Na začetku obhoda na kratko predstavijo zgodovino čebelarstva od Egipčanov in Rimljanov (najdbe na Koroškem!) prek srednjega veka do danes. Sledi zbirka orodja za čebelarstvo in prikaz razvoja oblik panjev - od slamnatih in pletenih do lesenih, kmečkih ali tako imenovanih *Kočuhenskih* iz domačega obrtništva. Na različnih panjih je poslikana čelna deščica (na Koroškem jim pravimo *čelnice*), na steni je še posebej zbrano lepo število najlepših koroških poslikanih čelnic. Ob zadnji steni prostora je zanimivost, ki je verjetno edinstvena:

v izdolbljenem drevesnem deblu sta naseljena dva roja čebel. Sprednja odprtina pelje skozi okno na prosto, zadnja stena je steklena in obrnjena proti gledalcu. Cela stran je še pokrita z lesenimi vrati, ki jih je mogoče odpreti, kadar hoče kdo čebele opazovati. Ob drugi podolžni steni je razstavljen zbirka različnih centrifug, miza z voskom in voz - lojtnik, s katerim so vozili čebele v panjih na pašo v gozd ali v hribe.

Čebelarški muzej v Kožentavri, Avstrija.
Foto: Alojz Angerer, maj 1996.

Sredi prostora so postavljene razstavne omare s steklenimi stenami, ki prikazujejo različna področja čebelarstva, literaturo o čebelarstvu, razvoj izvoza matic iz Koroške in Kranjske v svet, posode za hranjenje medu, zbirko predmetov z naslovom *Čebele in vera* in zbirko predmetov iz čebeljega voska. Na koncu obhoda oziroma takoj pri vходу v prostor je postavljen vzoren "koroški čebelnjak". Blizu muzeja, onstran ceste, pa stoji pristni stari čebelnjak z različnimi zanimivimi panji.

Čebelarški muzej v Kožentavri, Avstrija.
Foto: Alojz Angerer, maj 1996.

Razmeroma majhen prostor je natrpan z najrazličnejšimi predmeti, ki so postavljeni zelo nepregledno in so skoraj brez napisov. Že res, da razstavni prostor v drugem letu obstoja še ni docela urejen. Vendar bi vsaj h glavnim skupinam nujno morali postaviti napise. Tudi kataloga oziroma seznama razstavljenih predmetov ni; pripravljajo sicer prospekt za propagando, a še ni odločeno, v kakšni obliki in v kolikšnem obsegu. Predvideno pa je, da bo štirijezični - nemško-slovensko-italijansko-angleški. Te pomanjkljivosti, ki so resda začasne, rešujejo s tem, da je vedno na razpolago strokovno vodstvo. Osebe muzeja zelo obširno razlaga pomen in vsebino zbirke, veliko pripoveduje o čebelah in čebelarstvu ter obogati razlago z zanimivimi podrobnostmi, predvsem iz kmečkega življenja in dela sedanjih čebelarjev.

Slovenskemu obiskovalcu pade v oči, da se skrbno izognejo vsakršnemu, še najmanjšemu namigu o slovenstvu v zvezi s čebelarstvom na Koroškem. Na vprašanje, kakšne zveze ima društvo, na primer, s čebelarškim muzejem v Radovljici, je bil odgovor: "Nimamo nič proti, če hočejo oni priti v stik z nami." V Sloveniji velja *Apis mellifera Carniolica* za kranjsko čebelo, *kranjico*. Tu jo imenujejo *Carnica* in trdijo, da je njena domovina prav domači Rož, od koder naj bi jo kupovali Kranjci in Furlani.

Pri panjskih končnicah nikjer ni niti sledu o kakšnem slovenskem napisu ali izviru na slovenskih tleh, čeprav je "poslikava panjskih končnic vezana na slovenska tla in je drugod le izjema", kot piše Gorazd Makarovič (*Poslikane panjske končnice*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1962). Zaradi teh mnogovrstnih strokovnih povezav med Koroško in Slovenijo pa tudi zaradi pričakovanih in zaželenih številnih obiskovalcev iz Slovenije, in ne samo zaradi dvojezičnega ozemlja, bi moralo biti medsebojno sodelovanje intenzivnejše.

Majhen kiosk pred razstavnim prostorom je nov, zbit iz smrekovih desk, in je obenem prodajni prostor, blagajna in informacijsko mesto. Med ponujano robo žal ne najdemo skorajda ničesar iz domače izdelave ali proizvodnje. Izjemi sta med in medica. Vse drugo lahko človek kupi tudi v drogerijah ali splošnih trgovinah. 15. maja so imeli eno samo knjigo o panjskih končnicah (samo v nemščini, čeprav je ista knjiga na trgu tudi v slovenščini: *Helmut Kropf, Poslikane panjske končnice*, Mohorjeva založba, Celovec 1992).

Društvo namerava v doglednem času kupiti večji objekt (stari skedenj) nedaleč od sedanjega in tam postaviti bolj urejen, pregleden in obsežen čebelarški muzej. Za leto 1996 so predvidevali naslednje prireditve, ki naj bi pomagale spodbujati čebelarstvo in pritegniti obiskovalce k ogledu muzeja:

16. - 19. 5. 1996 - Postavitev vzdolbljenih drevesnih debel kot prikaz prvotnega pridobivanja medu.

1. 6. Postavitev koroškega čebelnjaka v parku gradu Schönbrunn na Dunaju.

Junij - Začetek akcije *Botrstvo za čebelji panj*. Vsak lahko pri nekem čebelarju na Koroškem prevzame skrb za en panj čebel, pomaga pri delu in za to dobi med iz "svojega" panja. S tem nameravajo vzbuditi zanimanje za čebelarstvo.

23. - 27. 8. *Carnica-Tage (dnevi) 1996 v sodelovanju s Avstrijsko čebelarstvo zvezo: tečaj o čebelarstvu, o potovanju s čebelami in o prodaji medenih proizvodov.*

22. - 26. 9. - Udeležba na kongresu Nemške in Avstrijske čebelarstvo zveze na Dunaju, na sejmišču razstava predmetov iz lastne zbirke.

Mojca Ramšak

MARIJA KOZAR, ETNOLOŠKI SLOVAR SLOVENCEV NA MADŽARSKEM. A MAGYARORSZÁGI SZLOVÉNEK NÉPRAJZI SZÓTÁRA.

Zveza Slovencev na Madžarskem,
Savaria Múzeum,
Monošter - Szombathely 1996, 224 str.
HU-ISBN 963 7206 620

Splošna, strokovna in nacionalna enciklopedična dela so najpogostejša strokovna in didaktična pomagala. Glede na obseg, metodo obdelave gradiva in temeljitost jih delimo na enciklopedije, leksikone in slovarje. V prvih so geselski članki obdelani obširneje, v večjih celotah in bolj sintetično kot pri leksikonih in slovarjih. Slednji največkrat vsebujejo več gesel z najosnovnejšimi podatki, čeprav je res, da je poimenovanje pogosto prepuščeno urednikom in založbini odločitvi.

V Evropi je do srede devetdesetih let izšlo kakšnih 90 etnoloških enciklopedičnih del, in sicer takšnih, ki obravnavajo regionalno evropsko ter neevropsko etnologijo, nacionalne enciklopedične obravnave, enciklopedična dela, ki obravnavajo izraze iz obče etnologije, etnološke šole, metode, zgodovino stroke in specializirana enciklopedična dela. Takšna delitev ima svoje korenine deloma v geografskem izhodišču, deloma pa v filozofskem obzorju prve polovice 20. stoletja in niti ni presenetljivo, da je kar dve tretjini etnoloških enciklopedičnih del namenjenih bodisi kulturam prvobitnih ljudstev ali pa specializiranim temam, največ iz folkloristike. Ostanek si delijo nacionalna in metodologiji posvečena enciklopedična dela, ki so pogostejša od 80. let naprej.

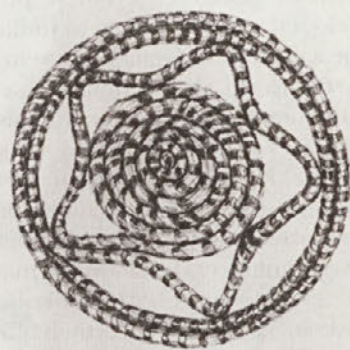
Zato je še toliko bolj razveseljivo, da smo Slovenci z *Etnološkim slovarjem Slovencev na Madžarskem* dobili ne samo prvo nacionalno in hkrati manjšini posvečeno delo, pač pa prvo slovensko etnološko enciklopedično delo sploh. Za nameček pa to ni delo skupine etnologov, ampak ene same osebe, avtorice Marije Kozar, kustodinje v Savaria muzeju v Szombathelyju.

Slovarski prikaz ljudske kulture Slovencev na Madžarskem se je začel pripravljati v navezavi na dolgoročni raziskovalni projekt Način življenja Slovencev v 20. stoletju.

V prvi fazi raziskovalnega dela je bila napisana dvojezična publikacija *Slovensko Porabje - Szlovénvidék*, ki je izšla leta 1984 kot člen serije *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje*.

Na podlagi te študije je bil za monografsko obdelavo izbran Gornji Senik. Knjiga *Felsőszőlők - Gornji Senik* (v madžarščini in slovenščini) je bila objavljena leta 1988.

ETNOLOŠKI SLOVAR SLOVENCEV NA MADŽARSKEM

A MAGYARORSZÁGI SZLOVÉNEK NÉPRAJZI SZÓTÁRA

Kot tretji člen raziskovalnega projekta *Način življenja Slovencev v 20. stoletju* je Marija Kozar, avtorica navedenih knjig, začela sestavljati dvojezični sistematičen pregled značilnih kulturnih sestavin načina življenja v 20. stoletju; slovar z bibliografijo o ljudski kulturi Slovencev na Madžarskem.

Pri sestavljanju slovarja je imela spodbudo tudi v močno razvitem etnološkem enciklopedijskem delu na Madžarskem. Največji vpliv na njeno delo je imela izdaja madžarskega etnološkega leksikona (*Magyar Néprajzi Leksikon 1-5*, Budimpešta 1977-82), ki so si ga zamislili kot pripravo za novo *Etnologijo Madžarov*. Leksikon v petih zvezkih je pomemben mejnik in predstavlja temelj za nadaljevanje raziskav v madžarski etnologiji ter prinaša povzetek dotedanjih dognanj, prikazuje izsledke novjših raziskav ter vključuje tudi kulturne posebnosti narodnostnih skupnosti. Avtorji (pri nastanku leksikona je sodelovalo 96 madžarskih etnologov) so v geselskih člankih skušali odkriti tudi kulturne zveze s sosednjimi narodi in evropsko ter evrazijsko kulturo. Prav slednje, kultura Slovencev na Madžarskem - s posebnim poudarkom na sožitju Slovencev in Madžarov, pa je tudi glavni namen izdaje *Etnološkega slovarja Slovencev na Madžarskem*.

Večina prispevkov z etnološkimi informacijami o kulturi Slovencev na Madžarskem je bilo napisanih pred letom 1920 v madžarskem, le manjši del pa v slovenskem jeziku. Med prvo in drugo svetovno vojno se je povečalo tudi zanimanje slovenskih raziskovalcev za porabske Slovence, še posebej

po drugi svetovni vojni, ko je bilo o etnologiji Slovencev na Madžarskem objavljenih več kot 300 znanstvenih in poljudnoznanstvenih spisov. Več kot polovica jih je bilo objavljenih na Madžarskem, a v slovenščini, in sicer od 70. let naprej v tedniku *Demokratske zveze južnih Slovanov na Madžarskem*, *Narodnih Novinah*, *Narodnem koledarju*, *Etnografiji južnih Slovanov na Madžarskem*, v 90. letih pa v štirinajst-dnevniku *Porabje* in letopisu *Slovenski koledar* monoštrske *Zveze Slovencev na Madžarskem* (prim. Kozar 1996, 130-131).

Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem naj bi bil v rabi tudi kot priročnik pri pouku na porabskih šolah, saj vsebuje lokalnozgodovinske podatke. S tem se pridružuje zgoraj omenjenima deloma, ki že opravljata to funkcijo.

Marija Kozar je za slovar obdelala predvsem lastne terenske podatke in spoznanja, ki jih je zbirala od sedemdesetih let naprej in so bila ohranjena le v spominu najstarejše generacije. Tem terenskim virom je dodala še strnjene podatke iz strokovne literature, ki se neposredno nanašajo na Železno županijo. Omenjene informacije se nanašajo predvsem na način življenja porabskih Slovencev v 20. stoletju, ki ohranjajo in oblikujejo svojo kulturo od trianonske mirovne pogodbe leta 1920, ko je devet slovenskih vasi iz okolice Monoštra ostalo na Madžarskem¹, izolirano od drugih Slovencev v Prekmurju in matični domovini.

Gesla v slovarju se v glavnem ujemajo s tematskimi sklopi iz *Predloga za geselnik Slovarja etnologije Slovencev* (Ljubljana 1993) in obdelujejo predmete ter pojave materialne, družbene in duhovne kulture Slovencev na Madžarskem v 20. stoletju v 36 tematskih skupinah,² hkrati pa vsebujejo značilnosti za Porabje, z dodatkom nekaj specialnih gesel. Abecedno urejena gesla so vzeta iz slovenske knjižne terminologije, narečne variante - če obstajajo - sledijo v oklepaju kurzivno, na koncu slovarja pa je seznam narečnih izrazov s pojasnilom v slovenščini in madžarsčini. Madžarska gesla bralec najde med kazalkami oziroma v kazalu madžarskih gesel na koncu slovarja (npr. *nemzeti kisebbség*, →narodnostne manjšine). Risbe so med slovenskim in madžarskim

delom gesla, največkrat v širini enega stolpca in tu in tam v širini obeh stolpcev. Literatura, ki se konkretno nanaša na geslo, je v originalnem jeziku, s prevodom v oklepaju in kurzivi in jo pod oznako Lit. najdemo za madžarskim delom vsakega gesla. Vsa preostala literatura in viri, ki so povezani izključno z obravnavano temo in s Slovenci na Madžarskem, so na koncu slovarja. Vsebinsko in izrazoslovno povezanost gesel označujejo kazalke s puščicami (znak →). Uvode k slovarju in njegovi uporabi so napisali Slavko Kremenšek, Imre Gráfik in avtorica. Na koncu je še seznam literature in kratic.

Morda bi kdo hotel očitati avtorici slovarja, da ni posegla še dlje v preteklost in upoštevala arhivskih virov za obravnavano območje, toda pri tem mora vedeti najmanj dvoje. Prvo, da je Kozarjeva sploh edina slovenska etnologinja, ki živi in dela v Porabju, in da je v njenih načrtih tudi raziskava teh virov ter objava druge dopolnjene izdaje slovarja z arhivskimi podatki za 18. in 19. stoletje, kolikor jih ni, če so bili že znani, vključila v pričujoči slovar. In drugo, da je ena od skupnih točk evropskih narodnih etnoloških enciklopedičnih del v tem, da njihova materija časovno zapolnjuje stoletje in pol in sega v drugo polovico 19. ter prvo polovico 20. stoletja, vsebinsko pa so informacije naravnane v glavnem na takratno večinsko kmečko prebivalstvo - pri tem *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem* ni nikakršna izjema. In k temu je treba dodati še to, da slovar ni "povzetek" tega, kar Kozarjeva dela kot kustodinja v muzeju, ali morda objava njene raziskovalne naloge, temveč ga je napisala ob rednem muzejskem delu.

Slovar je ob hvalevredni samostojni akciji avtorice tudi priznanja vreden dokument madžarskih in slovenskih znanstvenih in kulturnih stikov in je bil napisan v čast Slovencev na Madžarskem, ki so kot narodnostna manjšina, med spreminjanji se okoliščinami do današnjih dni ohranili svojo materinščino in narodno zavest, kakor zapiše dr. Imre Gráfik v uvodu (9).

Etnološka podoba Slovenskega Porabja za 20. stoletje je s slovarjem na 14 avtorskih polah, v formatu B5 in z več kot 300 dvojezičnimi gesli do dobršne mere zaokrožena.

1 Andorci, Dolnji Sentik, Gornji Sentik, Otkorci, Ritkarovci, Sakalorci, Slovenska ves, Števanorci, Verica.

2 Poljedelstvo, živiloreja, vrt, vinogradništvo, sadjarstvo, gozdarstvo, nabivalništvo, lov, ribolov, čebelarstvo, obrt in domača delarnost, trgovina, turizem, promet in transport, starbarstvo in stanovanjska kultura, prehrana, noša, veznine, proračun, družina in sorodstvo, spolno življenje, prebivalstvo, medkrajerni in interetnični odnosi, prarna etnologija, medsebojna pomoč, igranje, šege, verovanje, gledališče, jezik, besedna umetnost, glasba, ples, ljudska umetnost in znanje o vremenu (Kozar 1996: 12).

Teja Hlačer

HAN F. VERMEULEN - ARTURO ALVAREZ ROLDÁN, FIELDWORK AND FOOTNOTES.

STUDIES IN THE HISTORY OF EUROPEAN ANTHROPOLOGY.

Routledge 1995, 261 str.

ISBN 0-415-10656-7

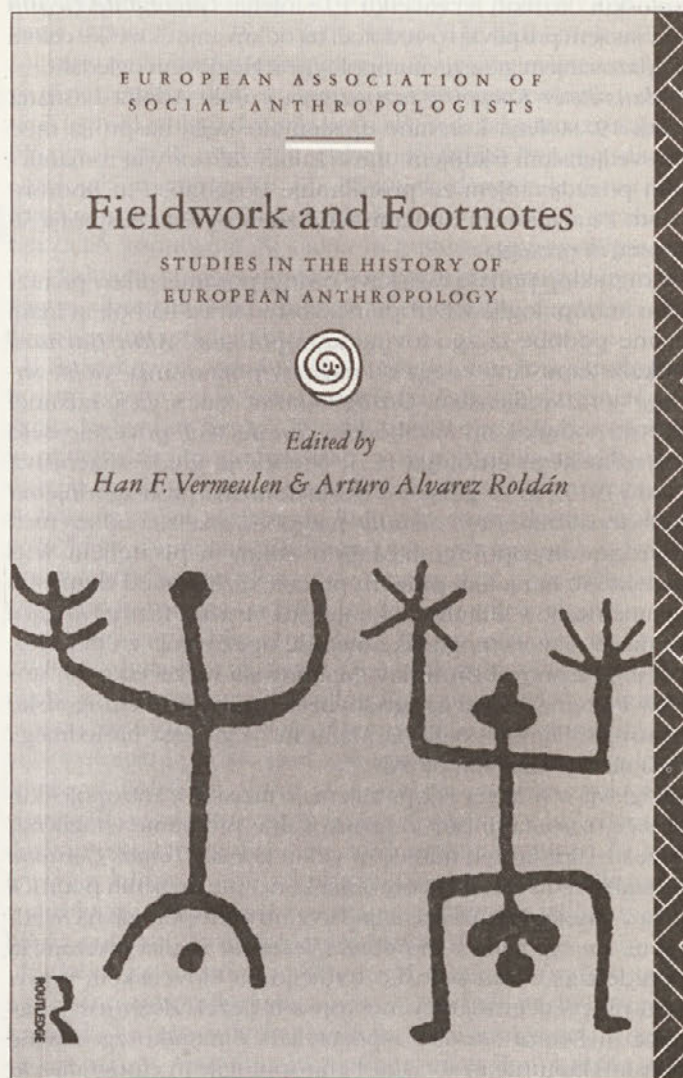
Lani so v knjigi *Fieldwork and Footnotes* (Terensko delo in opombe) s podnaslovom *Studies in the History of European Anthropology* (Raziskave o zgodovini evropske antropologije) izšli prispevki 16 antropologov, ki so se udeležili drugega biennialnega srečanja EASE (The European Association of Social Anthropologists) v Pragi avgusta 1992. Zbornik sta uredila Han F. Vermeulen, raziskovalec pri Centru za nezahodne raziskave na Univerzi v Leidnu na Nizozemskem, in Arturo Alvarez Roldán, profesor za socialno antropologijo na Univerzi v Granadi v Španiji.

EASA je bila ustanovljena leta 1989 zaradi očitne potrebe po profesionalnem združenju, ki bi združevalo socialne antropologe v Evropi in bi pospeševalo mednarodno kooperacijo in izmenjavo pri poučevanju in raziskovanju.

Leta 1962 je A. Irving Hallowell organiziral konferenco na temo *Zgodovina antropologije*, ki jo je podprl Social Science Research Council iz New Yorka. Takrat se je zgodovina antropologije uveljavila kot posebno področje antropoloških raziskav, predvsem v ZDA. V Evropi pa se zgodovina antropologije ni tako sistematično razvijala. Pojavile so se sicer mnoge knjige in zbirke pa tudi štirje specializirani časopisi, ki so pokrili to področje, vendar pa so to bili precej novi premiki, saj so prve pobude za koordiniranje evropskih znanstvenikov, ki delujejo na tem področju, še zelo sveže.

Tako je bila 1. konferenca EASE septembra 1990 v Coimbru na Portugalskem. Takrat je bila prvič organizirana tudi delavnica na temo zgodovine evropske antropologije. Delavnica je bila precej zanimiva, saj so se je udeležili antropologi in ne profesionalni zgodovinarji. V drugi delavnici z istim naslovom, ki je potekala leta 1992 v Pragi, so na dveh sekcijah predstavili 18 prispevkov in predvajali zgodovinski film o Siru Raymondu Firthu. Štirinajst izmed teh prispevkov najdemo v pričujoči publikaciji, medtem ko sta dva prispevka že bila objavljena posebej.

Pri EASI so se odločili prispevke natisniti v skupnem zborniku, ker niso hoteli, da bi se članki razpršeno pojavljali v različnih časopisih. Ta zbornik je tudi prvo delo na to temo,

izdano v angleškem jeziku. Natisnjeni prispevki prinašajo rezultate pomembnih novih raziskav, ki potekajo v različnih evropskih državah, in razkrivajo raznolikost v antropoloških raziskavah ter živahnost te tradicije in njenega historiografskega raziskovanja, kar je obetavno in spodbudno.

Zdi se, da evropski antropologi niso več pripravljeni biti le pasivni objekti zgodovine, ki jo pišejo drugi. S tem pa se odpirajo nove perspektive za poddisciplino. Avtorji pričujočih prispevkov verjamejo, da je zgodovina antropologije sama po sebi antropološki problem in da jo je potrebno tudi raziskovati na ta način. To pa še zdaleč ni le obramba antropološkega dela in zgodovinskega poznavanja svoje stroke, ampak lahko tovrstna podjetnost obogati obe, antropologijo in zgodovino.

Ta knjiga je torej namenjena zgodovinarjem, ki se ukvarjajo z zgodovino idej in znanosti, in antropologom. Prispevki v knjigi so razvrščeni v tri sklope. V prvem so raziskave, ki se ukvarjajo z izvorom antropologije v Evropi. Drugi sklop razlaga različne izhodiščne koncepte v evropski antropologiji, tretji pa je osredotočen na antropološke tradicije v Evropi.

Štiri poglavja v prvem sklopu prinašajo rezultate tekočih raziskav odločilnih prelomov v razvoju antropologije v Evropi. Michael Harbsmeier podaja predzgodovinski pregled etnografije v zgodnji moderni potopisni literaturi iz 17. in začetka

18. stoletja. *Han Vermeulen* sledi izvoru in oblikovanju konceptov etnografije in etnologije ob koncu 18. stoletja in njunem institucionaliziranju v etnografskih muzejih in etnoloških družbah na začetku 19. stoletja. *Gheorghita Geana* se v svojem prispevku osredotoči na odkrivanje človeške celote z opazovanjem geneze antropologije v Heglovem ogledalu.

Klaus-Peter Koepping razpoznava v delu Adolfa Bastiana sredi 19. stoletja korenine epistemološkega nasprotja med razsvetljskim iskanjem univerzalnih zakonov in romantičnim prizadevanjem za postuliranje posebnosti in podrobnosti. Po njegovem humanistična znanost tega nasprotja še zmeraj ni presegla.

Drugi sklop prinaša raziskave o vlogi posameznikov pri razvoju antropologije v Evropi in se osredotoča na bolj in manj znane podobe iz zgodovine antropologije. *Alan Barnard* prikaže zapuščino enega od načinov pojmovanja "noble savage" v razsvetljenstvu. *Orang Outang*, kakor ga je razumel škotski sodnik Lord Monboddo. *Jan de Wolf* povezuje delo nizozemskega etnologa H. J. Nieboerja glede suženjstva (1900-1910), ki se giblje od evolucionizma proti zgodnjemu funkcionalizmu. *Peter Skalnik* nadrobno analizira odnos med poljskim antropologom Malinowskim in pisateljem Witkiewiczem in na tem primeru prikaže razlike med znanostjo in umetnostjo v kulturnem kontekstu. *Arturo Alvarez Roldán* analizira razvoj etnografske metode opazovanja z udeležbo, kot jo je zasnoval Bronislaw Malinowski na začetku 20. stoletja. Pri tem se opira na zgodovinsko primerjavo etnografske izkušnje Malinowskega na Mailu in njegovega naslednjega dela na Trobrijskih otokih.

Poglavja iz tretjega sklopa zajemajo raziskave antropoloških tradicij oziroma opisujejo raziskovalne programe v različnih deželah. Spisku teh tradicij ni videti konca. *Tomas Gerholm* uporabi središčne ali pa obrobne koncepte različnih področij dela v etnologiji (raziskave ljudstva) in antropologiji na Švedskem. *Zmago Šmitek* in *Božidar Jezernik* sledita potezam, ki opredeljujejo antropološko tradicijo na Slovenskem v prvi vrsti pri preučevanju izvenevropskih dežel. *Zbigniew Jasiewicz* in *David Slattery* izpostavljata dinamiko zgodovine poljske (kulturne in socialne) antropologije in etnografije, ki sta sooblikovali etnologijo na Poljskem. *Nikola Bock* razpravlja o razlogih za tako pozen pojav historične antropologije (kot veje zgodovine) v nemški znanosti. To razloži z orisom pred- in povojne zgodovine etnologije. *Hugo Garcia Valencia* se v svojem prispevku ukvarja z razvojem latinskoameriške antropologije, ki so jo razvijali španski antropologi, izgnani v Mehiko. Zadnji sklop se konča s prispevkom *Thomasa Schipperse* o zgodovini raziskovanja tradicij v sodobni antropologiji Evrope.

Avtorji prispevkov so se dotaknili vsaj treh pomembnih problemov: začetkov antropologije in problema periodizacije njenega razvoja, problematike modernizma in postmodernizma glede na revolucijo Malinowskega ter položaja etnologije in etnografije znotraj evropske antropologije.

Vprašanje o začetkih antropologije ostaja nerešeno, ker ni prišlo do soglasja glede kriterijev za določitev začetkov antropološke misli in etnografskih raziskav. Ti kriteriji pa so potrebni, kajti zgodovina antropologije brez epistemološke obveze bi končala kot medla zgodovina, ki povzroča zmedo. Nekateri izobraženci trdijo, da so bili Grki, Rimljani in Arabci prvi, ki so oblikovali antropološko znanje o človeški kulturi. Drugi pravijo, da se je antropologija razvila v obdobju renesanse ali razsvetljenstva. Tretja skupina zgodovinarjev pa zagovarja stališče, da je antropologija produkt 19. stoletja, ko je disciplina dosegla zadostno strokovno raven. V zadnjem času

se med zgodovinarji antropologije širi težnja po osredotočenju raziskav na obdobje moderne antropologije v 20. stoletju.

Pluralizem je dobrodošel pri preučevanju zgodovine antropologije. V tem zborniku je poudarjen pomen vsakega posameznega načina oz. videnja, zato moramo poznati kriterije vsake posamezne možnosti. V historiografiji antropologije so znani vsaj štirje načini reševanja genealoškega problema glede začetkov stroke.

Prvi način reševanja tega problema je problemska orientacija. Antropologija naj bi nastala, ko se je začela ukvarjati s strogo antropološkimi problemi, ko so nekateri avtorji oblikovali določena vprašanja in poskušali nanje odgovoriti. V pričujočem zborniku to mnenje zastopajo *Geana*, *Koepping* in *Barnard*. Gledano iz Heglove perspektive nastane znanstvena disciplina takrat, ko pogleda na svoj predmet kot celoto. Zgodovino antropologije je tako mogoče razdeliti na dve fazi: konceptualno (*conceptual*) in predkonceptualno (*preconceptual*). Antropologija je svojo konceptualno fazo dosegla sredi 19. stoletja, predkonceptualno pa v času antropo-geografskih odkritij med sredo 15. stoletja in sredo 17. stoletja. Predmet antropologije - človek - je bil zaobsežen kot celota v istem času, kot je bil "odkrit" celoten planet.

Koepping trdi, da je temeljni problem antropologije v njenem notranjem epistemološkem nasprotju: prepletanju kulturnega relativizma s težnjo po iskanju univerzalne razlage. Delo Adolfa Bastiana je med prvimi poskušalo združevati oba toкова in preseči izhodiščno protislovje pri raziskavah človeka.

Na podlagi razprave o definiciji oziroma pomenu pojma človek, ki je potekala v 18. stoletju, je *Barnard* uvrstil med začetnike socialne antropologije Lorda Monbodda. Monboddo je iskal definicijo pojma človek v luči Aristotlove filozofije. Raziskoval je povezavo med kategorijo človek in *Orang Outang* v jeziku, politični organizaciji, materialni kulturi in zmožnosti za učenje. Njegova zapuščina je vzorec za raziskavo skupnega "človeškega" v koreninah vseh kultur.

Drugi način je utemeljevanje začetkov antropologije na podlagi razvoja njenih konceptov. Ta usmeritev sledi oblikovanju in razporeditvi strokovnih konceptov ter njihovemu poimenovanju in transformacijam. *Vermeulen* je razvil tezo, da antropologija v obliki etnografije in etnologije sega v pozno 18. stoletje, ko so skovali koncepte za uveljavitev znanosti o narodih in ljudstvih.

Tretji način reševanja genealoških problemov je strokovna orientacija, ki je pomembna za uvajanje stroke v akademskih in drugih strokovnih institucijah. Te usmeritve ne zastopa noben avtor v pričujočem zborniku, teniče jo nekateri kritizirajo. *Harbsmeier*, na primer, poudarja pomen potopisov za predzgodovino antropologije v zgodnjem modernem obdobju.

Četrti pristop h genealogiji vede je epistemološka usmeritev, po kateri je antropologija znanost, katere teorije in metode sprejemajo antropologi. Tako imenovane kvazi-paradigme, kot na primer Foucaultova *epistème*, naj bi nakazovale pojav antropologije kot družbene vede. Na tej podlagi je šele mogoče razločevati med zgodovino in predzgodovino antropologije. V tem kontekstu *Alvarez Roldán* poudarja pomen Malinowskega in njegove metode, tj. opazovanja z udeležbo na terenu.

Med avtorji prispevkov je prišlo do soglasja glede glavnih raziskav v kronološki shemi zgodovine antropologije: predzgodovina antropologije, začetki antropologije in etnografije konec 18. stoletja, ponovno rojstvo antropologije v 19. stoletju, nastanek moderne antropologije na začetku 20. stoletja.

Zgodovinarji antropologije so največ pozornosti posvetili Malinowskemu. *Alvarez Roldán* v svojem prispevku pojasnjuje pomen življenjske izkušnje Malinowskega za njegovo

nadaljnje delo. Malinowski naj bi postal glavna osebnost v razvoju modernega raziskovalnega programa v antropologiji z utemeljitvijo metode dela na terenu. Poljak *Skalnik* pa v svojih vrsticah zanika tolikšen pomen Malinowskega in pravi, da je njegov pomen zanemarljiv v primerjavi z Witkiewiczem in njegovim razumevanjem kulture. Witkiewicz je v svoji konceptualizaciji kulture obudil dobro znano idejo, ki jo je predlagal Clifford Geertz v "obsežnem opisu" (*thick description*) leta 1973. Nekateri avtorji pa trdijo, da ta konceptualizacija predstavlja korenine antropološkega postmodernizma. Tako so spet sprožili polemiko glede modernizma in postmodernizma ter postavili življenje in delo Malinowskega kot začetno točko diskusije. Razprava glede modernizma in postmodernizma v antropologiji še ni končana. V poljski antropologiji raste zanimanje za postmodernizem (posebej za Rortyja). Tekstualizem in "etnografska avtoriteta" (*ethnographic authority*) sta glavna člena antropološke razprave, ki so jo sprožili postmodernisti. "Etnografska avtoriteta" naj bi predstavljala način pisanja, ki je bil v primeru Malinowskega realističen. *Joan Bestard* dokazuje, da so monografije Malinowskega kulturni produkt antirealističnega, modernega, intelektualnega in umetniškega gibanja v srednji Evropi konec 19. stoletja. Tako naj bi bila Witkiewiczova konceptualizacija kulture prav tako modernistična kakor konceptualizacija Malinowskega.

Alvarez Roldán v svojem članku meni, da je etnografska avtoriteta Malinowskega povezana z epistemološkim konceptom nesporne veljavnosti (*validity*). Za pisanje neoporečne, utemeljene etnografije antropolog potrebuje učinkovito orodje za utemeljevanje podatkov, sklepov in razlag. Malinowski naj bi bil eden prvih antropologov, ki so se zavedali problema veljavnosti in utemeljenosti (*validity problem*) svojega dela in ga skušali rešiti z opredelitvijo ključnih kriterijev za pripravo etnografije.

Primerjava Malinowskega z Nieboerjem, katerega primerjalno raziskavo delavskih odnosov je povzel *Jani de Wolf* v svojem članku, pokrepi *Skalnikovo* tezo, da funkcionalizem Malinowskega ni bil rezultat njegovega terenskega dela, temveč teoretičnega okvira, ki ga je prinesel s seboj na teren. Nieboer je namreč pri oblikovanju splošnih zakonov o odnosih med zemljo, delom in kapitalom opustil evolucionistično pot Steinmetza in uporabil funkcionalistično perspektivo za analizo suženjstva. To pa dokazuje, da funkcionalizem ni bil izum Malinowskega na Trobriandskih otokih, ampak del *Zeitgeista*, in da revolucija Malinowskega v metodi ni temeljila na njegovem odkritju funkcionalizma.

Antropologijo v pričujoči knjigi razumejo kot splošen termin za skupino raziskav, ki vključujejo etnologijo, etnografijo, socialno in kulturno antropologijo, folkloristiko in biološko antropologijo. Ne gre jim za iskanje definicije antropologije, temveč opozarjajo na odgovore in rešitve, ki so bili dani v preteklosti. Sodobna definicija, ki jo je podal *David Schneider* v svojem povzetku razprav v švedski in evropski antropologiji sredi 20. stoletja, opredeljuje antropologijo kot raziskovanje kulture (kot sistema simbolov in pomenov, ki so povezani z načini življenja).

V tem kontekstu *Schneider* za Severno Ameriko predlaga ločitev biološke antropologije in arheologije od socialne in kulturne antropologije. To bi bilo zelo dobrodošlo in morda celo potrebno. V Evropi pa ne gre za opozicijo med socialno in kulturno antropologijo na eni strani in biološko antropologijo ter arheologijo na drugi strani, temveč za nasprotje med antropologijo (najsí bo kulturna ali socialna) in etnologijo (ali etnografijo ali folkloristiko).

Štiri področja, ki jih je omenil *Schneider* za Severno Ameriko, se ne skladajo z Boasovo, Powellovo in Brintonovo razdelitvijo antropoloških področij. *Schneider* je prezrl predvsem lingvistično antropologijo, ki je imela velik pomen za oblikovanje etnografije v 18. stoletju. Izenačil je tudi etnologijo in socialno ter kulturno antropologijo. Z zgodovinskega stališča pa je pomembno dejstvo, da se je socialna antropologija v dvajsetih letih 20. stoletja dvignila kot reakcija na takratno etnologijo.

V posameznih poglavjih v zborniku lahko beremo, da sta etnologija in etnografija, ki raziskujeta domače ljudstvo oziroma narod, ostali v Evropi zelo živi in prevladujeta v vzhodnih delih kontinenta. Socialna in kulturna antropologija pa prevladujeta na zahodnem, severnem in južnem delu Evrope, kjer pa obstajata tudi etnologija in etnografija, čeprav sta bili že velikokrat preimenovani.

V Skandinaviji, predvsem na Švedskem, ima etnologija bogato zgodovino in ostaja v osrčju tradicije raziskovanja ljudskega življenja v Evropi. Razvila se je v opoziciji do splošne in primerjalne etnografije, ki so jo uporabljali v muzejih in na univerzah. Ta termin so opustili ob koncu šestdesetih let 20. stoletja na račun socialne in kulturne antropologije. Vendar pa je, kljub spremembi v terminologiji, antropologija na Švedskem ostala bolj na robu - vsaj v primerjavi z ameriško, britansko in francosko socialno in kulturno antropologijo.

Na Poljskem je bila etnografija strogo omejena na *ludoznaustwo* (raziskave ljudstva). Opravljali pa so tudi etnografske raziskave izvenevropskih kultur, ki so predstavljale vez med etnografijo in antropologijo. Do opozicije med etnografijo in antropologijo je prišlo pod vplivom komunistične ideologizacije na Poljskem. Tako je etnologija izgubila svojo epistemološko samostojnost in se transformirala v historično in deskriptivno etnografijo. Šele sredi sedemdesetih let 20. stoletja se je lahko (socialna/kulturna) antropologija vrnila nazaj v etnologijo in šele pred nedavnim so ta termin lahko uporabili za poimenovanje določenih institucij.

Podoben razvoj se je zgodil tudi v Sloveniji, kjer so celo zanimali lastno antropološko tradicijo. V Sloveniji naj bi obstajala le etnološka (etnografska) tradicija, ki se je ukvarjala z narodoznanstvom. *Šmitek* in *Jezernik* v svojem članku trdita nasprotno. Ugotavljata, da je poleg prevladujoče etnološke tradicije na Slovenskem obstajal tudi živ antropološki miselni tok. V članku predstavi pregled nekaterih poglavitnih antropološko razmišljajočih in delujočih piscev od 16. stoletja dalje. Antropološka tradicija naj bi se tako začela v 16. in 17. stoletju s potopisi in se nadaljevala v 20. stoletje, dokler ni bila zanemarljiva na račun etnografije kot nacionalne znanosti. Zaradi nejasne meje med antropologijo in na Slovenskem prevladujočo etnologijo avtorja dajeta poseben poudarek na stališčih slovenskih avtorjev o razmerju med njima.

Vpliv sovjetskih etnografov na raziskovalne tradicije v Vzhodni Evropi še ni dovolj raziskan in dokumentiran, čeprav so izšla številna dela o začetkih in koncu sovjetske etnografije, o etnologiji in antropologiji v Sovjetski Zvezi. Glavno obdobje sovjetskega vpliva v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja pa še vedno čaka na ustrezno raziskavo. Kaže, da so Sovjeti močno nasprotovali zahodni etnologiji in antropologiji, na katero so gledali kot na imperialistično znanost in so jo zavračali na račun etnografije. Ta naj bi preučevala neevropska in evropska ljudstva in naj bi vključevala *narodovedenie* (narodoznanstvo). Tako so ostali zvesti etnografiji, kakor je bila definirana v 18. stoletju.

Problem zunanjih vplivov se je pokazal tudi v primeru historične antropologije, veje zgodovine, ki se je uspela razviti v Nemčiji z veliko težavo, brez pomoči socialne zgodovine ali

etnologije. Nikola Bock razloži, da so bili termini, s katerimi so to področje omalovaževali kot iracionalno, subjektivistično, totalno, podobni terminom, s katerimi so obsojali nemško *Volkskunde* zaradi povezanosti z nacionalnim socializmom. Glede na nedavno raziskavo o precej tesnem odnosu med etnološkima znanostima (*Völkerkunde* in *Volkskunde*) in nacionalnim socializmom v Nemčiji, Bock trdi, da je bil razlog za nasprotovanje historični antropologiji povezan s temi nerazrešenimi izkušnjami. Še zmeraj je prisotna nenaklonjenost do nemških znanstvenikov, ki se ukvarjajo s humanističnimi disciplinami. Z rabo sodobnih terminov poskušajo preprečiti "iracionalni" fašizem in okrepi racionalne in strukturalne razlage človeškega vedenja in socialnega življenja.

Iste misli izraža tudi *Garcia Valencia*, ki se osredotoča na oblikovanje socialne antropologije v Mehiki s pomočjo iz Španije izgnanih antropologov. V podrobni razpravi primerja razvoj antropologije v Španiji in Mehiki ter razloži, da se je holistični model v Mehiki razvil iz tradicije španske antropologije in folkloristike iz druge polovice 19. stoletja. V šestdesetih letih 20. stoletja pa se je razvila socialna antropologija.

Pričujoča knjiga se konča z analizo *Thomasa Schipperja*, ki razloži zgodovino etnologije nasproti socialni in kulturni antropologiji v Evropi med letoma 1920 in 1980. Vsaj trije tipi antropologije so bili v rabi pri raziskavah evropske družbe po drugi svetovni vojni. Gre za socialnoantropološko usmeritev (predvsem v Franciji in Britaniji), kulturnoantropološko usmeritev (predvsem v ZDA) in etnološko usmeritev, ki je združevala različne discipline in poddiscipline znotraj evropskega etnološkega projekta Sigurda Erixona (v tridesetih letih 20. stoletja). Posamezni raziskovalci iz teh različnih usmeritev se vsekakor lahko veliko naučijo eni od drugih (iz zgodovine vede in glede na rezultate), saj vse tri usmeritve zanimajo iste socialne skupine in lokalne kulture.

Ena od prednosti zbiranja informacij znotraj različnih raziskovalnih tradicij na enem kontinentu je, da razlike v eni tradiciji lahko razkrijejo razlike v drugih. To se nanaša predvsem na razlike v terminologiji, kar skriva (in razkriva) paradigmatične zasuke. Tako je kovanje novih terminov "etnografija" in "etnologija" okrog leta 1770 v germanskih deželah prineslo zasuk v zanimanju za raziskave šeg in navad itd. k raziskavam narodov oz. nacionalnih kultur. Naslednji premik od znanosti o narodih k znanosti o človeških rasah, ki se je zgodil okrog leta 1840, pa je napovedoval konec "etnološkim" društvom in njihovo transformiranje v "antropološka" združenja v Angliji in Franciji v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja. Sprememba imena na Londonški šoli za ekonomijo leta 1927, ko je bil Oddelek za etnologijo preimenovan v Oddelek za antropologijo, je označila dvoje usmeritev: na eni strani etnološko (difuzionistično) in na drugi socialnoantropološko Radcliffe-Browna in Malinowskega. Vzpon socialne antropologije in rastoča tendenca k specializaciji raziskovanja izvenevropskih družb sta vplivala

na pojav evropske etnologije na Švedskem, v internacionalnem okviru pa okrog leta 1935 tudi na pojav izvenevropskih etnologij, tujih etnologij oz. čezmorske antropologije.

Po drugi svetovni vojni so na Nizozemskem, v Franciji in na Švedskem pri poimenovanju oddelkov in študijskih smeri nadomeščali star in uveljavljen termin etnologija s terminom socialna antropologija ali pa kulturna antropologija. V vzhodni Evropi so termin etnologija v petdesetih letih 20. stoletja zamenjali s terminom etnografija, ki ga je spremljala folkloristika. Šele po padcu komunizma (1989/90) so se oddelki spet preimenovali v oddelke za etnologijo (Slovaška) oz. evropsko etnologijo (Moravska), nekateri pa so dodali tudi predmet kulturna antropologija (Slovenija, Poljska).

Ti primeri kažejo, da je za historiografske namene pomembno spremljati rabo specifičnih terminov, kakor tudi spremembe v njihovem pomenu pri označevanju področja, saj so te spremembe pogosto povezane z zasuki v teoriji in metodi. To pa se sklada z dejstvom, da je zgodovina antropologije antropološki problem, ki naj bo kot takšen tudi obravnavan, torej z "notranjimi" opisi razvoja stroke in s historiziranjem ter kontekstualiziranjem, kadar je to le mogoče.

Terensko delo in pisanje etnografskih besedil sta najpomembnejši nalogi antropološke prakse, ki naj bi bila utemeljena v zgodovini antropologije, zato se naslov zbornika *Fieldwork and Footnotes* nanaša na oba vidika.

Antropologi verjamejo, da je pomembno beležiti in reflektirati ogromne razlike pri antropoloških impulzih v Evropi, kajti ti so prišli do sedanje oblike skozi čas in se še zmeraj spreminjajo in prilagajajo novim zahtevam. Pozornost je vredno usmeriti tudi na rabo specifičnih terminov pri označevanju znanstvenih področij, na razlike v terminologiji in v vlogah, ki jih imajo ti različni prijem v preučevanih družbah.

Zelo pomembno - celo nujno potrebno - se mi zdi, da znanstvena disciplina pozna svojo zgodovino in jo tudi sama raziskuje. Skozi preučevanje lastne preteklosti se vedi razkrije celoten proces njenega razvoja skozi vzpone in padce, stranpoti in bližnjice... Zgodovina pokaže, da znanost ni praksa, ki bi bila izolirana in da gre za prežemanje s širšim družbenim in zgodovinskim kontekstom. Pokaže, kakšni so bili procesi združevanja in razdruževanja z drugimi disciplinami, prikazuje napredek v razvoju znanstvenega aparata, pri oblikovanju temeljnih konceptov in terminologije, opozarja na pomen institucij... S poznavanjem lastne zgodovine se disciplina zave svoje identitete. Tako se lahko spreminja in raste ter si začrtuje zavestne in trdne smernice in se tudi povezuje z drugimi vedami, kar se mi zdi v današnjem času nujno potrebno.

Razveselila sem se članka *Božidarja Jezernika* in *Zmaga Šmitka* v tej knjigi z zbranimi prispevki o zgodovini evropske antropologije iz druge konference EASE, saj je tako na račun teh dveh avtorjev tudi Slovenija vključena v sodobni evropski antropološki prostor, ki se zaveda pomembnosti mednarodnega sodelovanja.

Vinko Ošlak

“VERNICHUNGSKRIEG – VERBRECHEN DER WEHRMACHT 1941 BIS 1944” (OB CELOVŠKI RAZSTAVI “UNIČEVALNA VOJNA - ZLOČINI NEMŠKEGA WEHRMACHTA”)¹

Zlepa ni kakšno kulturno ali izobraževalno dejanje na Koroškem vzbudilo toliko pozornosti, a še več zgražanja, kakor na videz dokaj nedolžna razstava iz Hamburga “Vernichtungskrieg”. Pripravljalci razstave izhajajo iz teze, da je zločine nad civilnim prebivalstvom in vojnimi ujetniki opravljala tudi redna nemška vojska (*Wehrmacht*), ki jo javno mnenje, predvsem pa zainteresirani krogi, radi prikazujejo kot relativno korektno ustanovo, vse zločine pa pripisujejo le nekaterim “norim” posameznikom in skupinam.

Odpor zoper razstavo, ki je na ravni dokumentacije in argumentacije ni mogoče spodbiti – tega tudi nihče ni poskušal storiti – izhaja iz značilne avstrijske, posebej pa še koroške “domovinske” teze, po kateri je bilo služenje v nemški vojski “opravljanje dolžnosti za domovino”. S tezo o “opravljanju dolžnosti” se je Avstrija izčrpno ukvarjala pred leti, ko se je nekdanji generalni tajnik OZN in kandidat za predsednika republike dr. Kurt Waldheim (njegov oče se je pisal še Vavčnik...) izkazal za človeka z luknjastim spominom. Svetovni judovski kongres s sedežem v Ameriki ga je v sporazumu z avstrijskimi socialisti obtožil udeležnosti v nemških zločinih na Balkanu. Waldheimu sicer ni bilo mogoče dokazati neposredne odgovornosti za zločine, vsekakor pa je dovolj značilno in za avstrijsko politično sceno nespodbudno, da se je prvi mož republike motal iz svojih “pozab” in majhnih neresnic kot šolarček, ki ga učitelj zaloti pri tem, da se dela neumnega. Prav pretiravanje judovskega svetovnega kongresa pri obtožbah na račun Waldheima in pretirana gesta Amerike, ki je Waldheima postavila na seznam nezaželenih (prav ta Amerika, ki je dala zavetje tolikerim nacističnim zločincem in ki je danes morda največja izvoznica nacistične miselnosti in tudi zarotniške dejavnosti!) pa je povzročilo pri avstrijskih volilcih slabo premišljeno, čeprav psihološko razumljivo reakcijo, da so nazadnje izvolili za predsednika države prav dr. Kurta Waldheima, čeprav je to Avstrijo na mednarodnem diplomatskem parketu kar za nekaj let osamilo. Predsednik Waldheim je lahko obiskoval bolj ali manj samo arabske emirate, evropske in ameriške demokracije pa so mu zaprle vrata. Pomembno pa je, da je Waldheimova teza, kako je samo “opravljal dolžnost”, razdelila Avstrijce na tiste, ki so se začeli vpraševati, ali res more Avstrijec “opravljati dolžnost” v vojaški formaciji sovražne države, ki je Avstrijo okupirala in v njej uvedla zločinski tiranski režim

– in na one, ki so pritegnili Waldheimu in tako še za nekaj časa odložili nujni popravek z lastno vestjo in pametjo, ki sta bili v vojnem času potisnjeni na stran. In zdaj, ko se je Waldheimova operetna vloga na čelu avstrijske države nekako iztekla brez večjih družbenih pretresov, je razstava o zločinih *Wehrmachta* pokazala, kako se za operetnim besedilom Waldheimove zgodbe skriva tragično besedilo tolikerih Avstrijcev, ki še danes mislijo, da so v Avstriji sovražni Hitlerjevi vojski na ukrajinskih, ruskih, slovenskih, srbskih ali grških tleh resnično “opravljali svojo dolžnost” in se žrtvovali za domovino.

Kajpada ne gre za poseben inteligenčni primanjkljaj tistih Avstrijcev, ki se ob razstavi o zločinih *Wehrmachta* čutijo osebno prizadete in užaljene, da ne bi mogli razumeti, kako je bilo služenje v Hitlerjevi vojski v najboljšem primeru žalostna prisila, ki bi se ji bilo mogoče upreti samo z zavestnim žrtvovanjem lastnega življenja in življenja svojcev, česar nihče nima pravice od nikogar zahtevati. Gre za racionalizacijo “pristanka na posilstvo”, kakor bi lahko s seksualnim motivom ponazorili to, kar se je dogodilo tolikerim Evropejem tistega časa. Med njimi seveda niso samo Avstrijci, temveč tudi pripadniki drugih narodov, od Francozov do Angležev in seveda tudi Slovencev. Če se skušamo vživeti v dušo ljudi, ki jim je tedanja strahotna gospodarska situacija več kot olajšala pristane na Hitlerjevo posilstvo, potem lahko nekako razumemo, da si tega pristanka ni tako lahko oprostiti in da ga je tako tudi zelo težko priznati drugim, posebej še žrtvam tega nasilstva. “Antifašizem”, kakršnega je na paradni ravni uganjal evropski komunizem – ki je prav tako čez noč pozabil, da je prav Stalin dojel Hitlerja na svojih prsih, dokler ta ni iz političnega dojenčka odrasel v nevarnega pobalina – prav tako ni olajševal duševnega in političnega očiščevanja v teh ljudeh.

Da bi te procese lažje razumeli, si oglejmo, kako “predelujejo” svojo preteklost pripadniki drugega totalitarnega in zločinskega sistema, namreč komunizma. Pri tem moram pripomniti, da se zločinskost tu ne nanaša na idejno podlago, kakor je to primer pri nacionalnem socializmu, kjer je zločinska že ideja sama, temveč velja vselej le za konkretno komunistično partijo z njenim likvidatorskim in terorističnim aparatom v obliki tajne policije, partijskega sodstva in drugih državnih struktur, ki se jih je partija popolnoma polastila za svoje obračunavanje z nasprotniki. Obstajajo namreč tudi komunistične partije (npr. islandska in finska), ki so se distancirale od doktrine “diktature proletariata” in so spoštovale demokratična pravila igre ter po volilnem porazu mirno odšle z vladne pozicije. Tudi pripadniki totalitarnih komunističnih strank danes niso zmožni resnega soočenja s svojo pretek-

¹ Razstava je bila na ogled od 6. septembra do 6. oktobra 1996 v Kunsthalle Ritter v Celovcu.

lostjo, čeprav bi prav to osvobodilo nje same pa tudi ljudstvo, ki so ga toliko let terorizirali, ropali in poneumljali. Da bi si olajšali vest in da bi še naprej, tudi v demokratičnem okviru, ohranili kar največji del nekdanje oblasti in privilegijev, so izumili nekaj rafiniranih kategorij, s katerimi skušajo prikriti svoja početja in svojo vlogo prikazati v ugodnejši luči. Tako govorijo o nekakšnem "enoumju" kot pojavi, katerega žrtev naj bi bili tudi sami skupaj z vsemi drugimi, ne da bi pojasnili, katero polarno ljudstvece je to "enoumje" prineslo v te kraje in ga vsililo ljudem. Govorijo – prav v tej točki se niti za dlako ne razlikujejo od nacistov – kako se je vendar tudi v prejšnjem sistemu veliko zgradilo in vse tudi ni bilo tako slabo, kakor bi radi predstavljali nasprotniki komunizma. Seveda imajo tako nacisti, kakor tudi komunisti prav v tem, da tudi najbolj grozoviti sistemi ne morejo dokončno iztrebiti človečnosti in človeške podjetnosti in da se celo v okviru teh sistemov dogaja tudi marsikaj dobrega. Vendar je velika razlika ali so dobre reči nastajale ali se vsaj ohranjale kljub nacizmu in komunizmu ali pa prav zaradi njiju. Mislim, da je tu ustreznejši veznik "kljub" kakor pa "zaradi".

Tega ne pripovedujem zato, ker bi rad še sam dodajal vrstice

ki obtožnici zoper protagoniste komunistične diktature. Ta se je sama najbolj obsodila že s tem navidez formalnim in banalnim dejstvom, da so tudi komunisti, prav tako kakor Waldheimov oče, spremenili svoje ime in se danes skrivajo pod imeni, ki so sicer vzeta iz slovarja demokratičnih družb. Če so kdajkoli res verjeli v komunizem, potem bi morali, če bi imeli kaj poštenega značaja, kot komunisti delovati tudi v demokraciji. Demokracija komunistov namreč ne izključuje, kakor so oni apriori izključevali demokrate in demokratične institucije. To navajam le zaradi tega, da bi se lažje živeli v duševnost tistih udeležencev Hitlerjevega roparskega pohoda, ki so to službo vzeli ne kot vsiljeno dejstvo, temveč kot sprejeto "služenje domovini".

Tudi ta razstava, kakor je sicer v osnovi pozitivna, ponavlja napako zahodnih zaveznikov, ki so na nürnberškem procesu, da ne bi jezili zaveznika Stalina, izključili vsakršno obravnavo Stalinovega napada na Finsko in Poljsko in njegovih zločinov nad civilnim prebivalstvom, med njimi tudi nad Judi. To ni le lepotna napaka tega znamenitega procesa, to je cinična politična formula, ki ohranja svojo veljavo vse do danes – in to je tudi pomanjkljivost te sicer še kako potrebne razstave.

Rajko Muršič

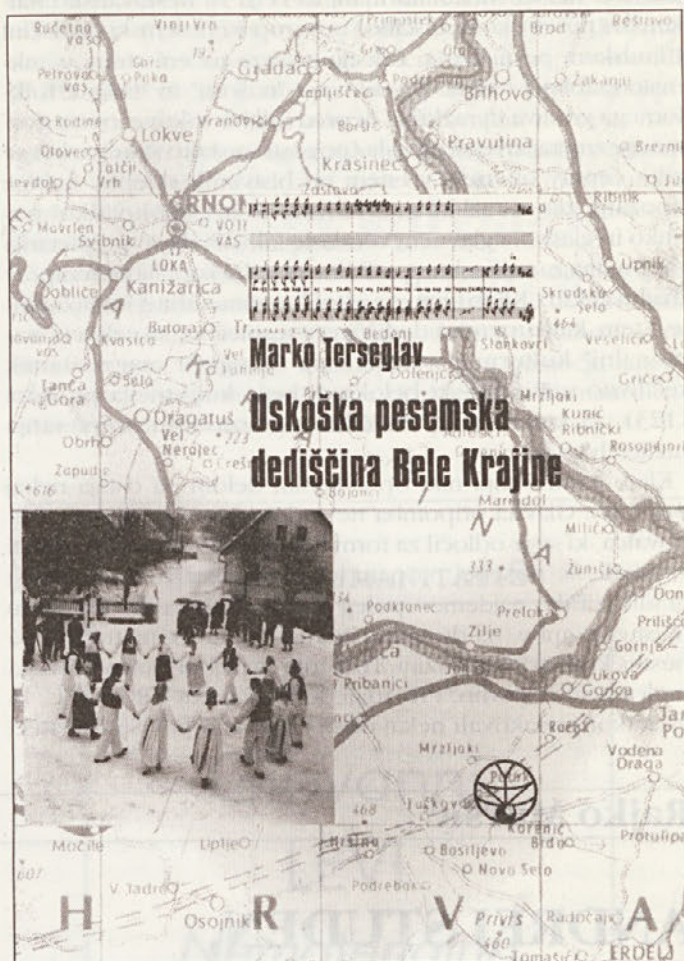
MARKO TERSEGLAV, USKOŠKA PESEMSKA DEDIŠČINA BELE KRAJINE.

ZRC SAZU, Ljubljana 1996, 256 str., il.
ISBN 961-6182-07-2

Knjiga, ki prinaša gradivo in analizo pomembnega dela folklorne dediščine najjužnejše slovenske pokrajine, je nastala ob pravem trenutku. Čeprav je avtor zbiral gradivo skoraj celo desetletje, je pripravil analizo v obdobju, ko se velik del slovenske javnosti izogiba kakršnimkoli povezavam Slovenije z Balkanom. Ko avtor dokaj izčrpno predstavi valove priseljevanja pred Turki prebeglega prebivalstva iz Balkana, posebej s področja bivše Jugoslavije (torej Srbije, Črne Gore, Bosne in Hercegovine ter Hrvaške), se izogiba kakršnimkoli "zgodovinskimi" spekulacijam, ki bi presegale tematiko njegove raziskave, torej pesemsko dediščino uskokov v Beli krajini. V skorajda nepregledni zmedji različnih poimenovanj teh priseljencev (posebej znamenita zmeda je nastala pri rabi poimenovanja Vlah) se avtor odloči za kronološki prikaz priseljevanja pribegov od 14. do 18. stoletja, utemeljenem na zgodovinskih virih, ter poda tudi strnjen geslovnik posameznih poimenovanj za skupine priseljencev. Pri tem se seveda ne omejuje le na Belo krajino, temveč poda strnjen zgodovinski prikaz selitev za širše geografsko območje.

Pred prikazom pesemske dediščine belokranjskih uskokov nas avtor seznani še s temeljnim opisom Bele krajine in njene zgodovine (ne kaže pozabiti, da je bilo ožje območje današnje Bele krajine do 12. stoletja pod hrvaško upravo) ter z jezikom oz. narečjem v Beli krajini in sosednjih hrvaških pokrajinah ter opozarja na nekajstoletno kontinuiteto prepletanj dveh ali celo treh južnoslovanskih ljudstev in tradicij. Posebej opiše tudi specifično religiozno podobo pribegov in prikaže tudi nastanek in razvoj "uniije". Posebej se posveča belokranjskim vasi s srbskim prebivalstvom (Bojanci, Žuniči, Miliči, Pautnovi, Marindol), ki so (razen vasi Bojanci, ki je bila že prej del Bele krajine) prišle pod administrativno upravo Bele krajine šele po drugi svetovni vojni, zato je v njih mogoče zaznati več stikov in vezi (predvsem sorodstvenih) s hrvaškimi predeli, v katerih živijo potomci uskokov (uniati), kar še posebej velja za Žumberak. Avtor s posameznimi primeri prikaže, kako spolzke in težko določljive so demarkacijske črte med etničnimi, religioznimi in narodnimi (nacionalnimi) identifikacijami (zakaj si pravzaprav tako težko predstavljamo Slovence pravoslavne vere ali Srba katolika)?

Pred podrobno predstavitevjo in analizo gradiva, zbranega v Beli krajini, posebno v srbskih vaseh, nas avtor seznani s srbsko-hrvaško pesemsko dediščino na Slovenskem ter z doslej zbranim gradivom. Pesmi, ki jih je našel v doslej objavljenih zbirkah, v arhivu GNI ter zbral na terenu, je razdelil glede na ustaljeno klasifikacijo (pripovedne, obredne, plesne, piske, šaljive, otroške, stanovske, nabožne in ljubezenske pesmi).

Izjemno poglobljeno se je lotil primerjalne analize pesmi (posebej se je posvečal vprašanju njihovega izvora oz. iskal najstarejše zapise) s pesemskim gradivom iz območja bivše Jugoslavije (predvsem hrvaškega in srbskega) in prišel do nekaterih zanimivih sklepov o preseljevanju nosilcev pesmi v preteklosti (pri čemer so poleg selitev pomembne tudi delovne migracije in sorodstveni stiki). Enakovredno je upošteval tudi gradivo, ki je nastajalo ali se razširjalo v novjšem zgodovinskem obdobju, tako da je demistificiral tudi različne površne ocene o posameznih "starih" pesmih (mimogrede, med drugim, tudi o "starem" kosovskem ciklu) ter zavrgel pričakovanja, da so potomci uskokov ohranili predvsem srbsko junaško pesemsko tradicijo.

Ob sklepni analizi verzološke podobe pesmi, njihovega jezikovnega in pesniškega izraza ter nekaterih napotkih k analizi glashene podobe teh pesmi nas avtor pripelje do sklepov, ki zaokrožijo to obsežno in poglobljeno delo. Posebej poudarja, da brez melodije "ne živi še tako privlačna ljudska pesem" (36). Ker je bila tematika njegove analize usmerjena predvsem k samim besedilom, od avtorja ni mogoče pričakovati tudi podobne muzikološke komparativne analize melodij in načinov petja, čeprav opozarja, da "se etnične skupine včasih oklepajo tako malenkostnih razlik, da jih zgolj s poslušanjem ne zazna niti šolani glasbenik" (119). To je pač naloga, ki še čaka etnomuzikologe.

Čeprav se avtor oklepa predvsem difuzionizma (pri čemer razkriva le enosmerno potovanje posameznih pesmi, čeprav bi bilo enako zanimivo vprašati se tudi o nasprotni smeri po-

tovanja izročila), je njegova komparativna analiza prepričljiva, saj temelji na izjemno poglobljenem in širokem poznavanju pesemskega gradiva in temeljnih motivov v južnoslovanski (nekoliko manj to velja za neslovansko balkansko pesemsko dediščino) in evropski pesemski dediščini ("ljudskem pesništvu"). Takšna analiza na eni strani učinkovito razblinja naivne predstave o "našosti" in "tujosti" folklorne gradiva in razkriva nepredvidljive tokove in transformacije zmeraj živega izročila (pogosto ne tako starega, kot se zdi), čeprav obenem v enem od bistvenih sklepov naloge opozarja, da so razlike med slovensko in "srbohrvaško" poetiko in glasbo v glavnem vendarle takšne, da so prepletanja med njima zaradi nekompatibilnosti jedra izročila pravzaprav majhna (120). Kljub temu pa je toliko pomembnejše spoznanje o tem, kako tovrstna dediščina v resnici bogati celoten "nacionalni" kulturni prostor ali pa omogoča vsaj nastanek relativno samosvojega belokranjskega kulturnega prostora (123), za katerega so značilne povezave in prepletanja različnih tradicij.

Kljub navdušenju nad opravljenim delom pa ostaja nekaj pripomb. Glavna pripomba ne zadeva avtorja, temveč oblikovalca, ki se je odločil za format knjige, ki ga je težko držati v rokah, še posebej pa nam je branje otežila razmetanost gradiva. Tako najdemo - poleg glavnega besedila - na enem mestu opombe, na drugem citirano literaturo, na tretjem pa pesmi, ki jih avtor analizira. To je tudi za najbolj potrpežljivega bralca zelo naporno. Pri izdaji, ki nosi pečat ZRC SAZU, bi vsekakor pričakovali nekaj manj jezikovne površnosti (Bela

krajina je celo na naslovnici knjige zapisana narobe!).

Nekaj pripomb zadeva terminologijo. Nisem prepričan, da je izraz "ljudsko pesništvo" najustrežnejši, saj nas preveč asociira na "stihoklepstvo" brez petja. Nekaj terminološke površnosti kaže dosledna uporaba izraza "običaj", ki smo ga v zadnjih desetletjih etnologi nadomestili z dvema terminoma, "šege in navade".

Sklepna pripomba bi zadevala odnos med poljedelci in živinorejci (pastirji), ki naj bi bil posebej značilen za ohranjanje kulturne identitete pribegov (in transformacijo pastirjev v obrambne vojske v Vojni krajini). Čeprav drži, da je bil velik del uskoških pribegov pravoslavne vere pastirjev, njihovo etnično izhodišče večinoma hrzkone ni bilo srbsko, saj je bilo na osrednjem Balkanu veliko staroselskih balkanskih etničnih skupin (romaniziranih in tudi ne romaniziranih), ki se v času turških vpadov še niso asimilirale v večinskem slovanskem prebivalstvu. Vprašanje je, če se je etnično srbsko prebivalstvo ukvarjalo samo ali predvsem z živinorejo oz. pastirstvom.

Bistveno pa je, da folkloristične raziskave, kakršna je izvrstna raziskava o uskoškem pesemskem izročilu v Beli krajini, dokazujejo, da nobena kultura, etnična skupnost, narod, lokalna ali regionalna enota ni samostojen otoček v svetu, temveč je živo vpeta v bližnjo in tudi daljnjo okolico ter je neprestano podvržena procesu vzajemne izmenjave "izročila", ki ga v veliki meri transformira v značilno lokalno živo tradicijo, z vsemi pozabami, spominom in ustvarjalnostjo vred.

Rajko Muršič

ANDREJ STUDEN, STANOVATI V LJUBLJANI.

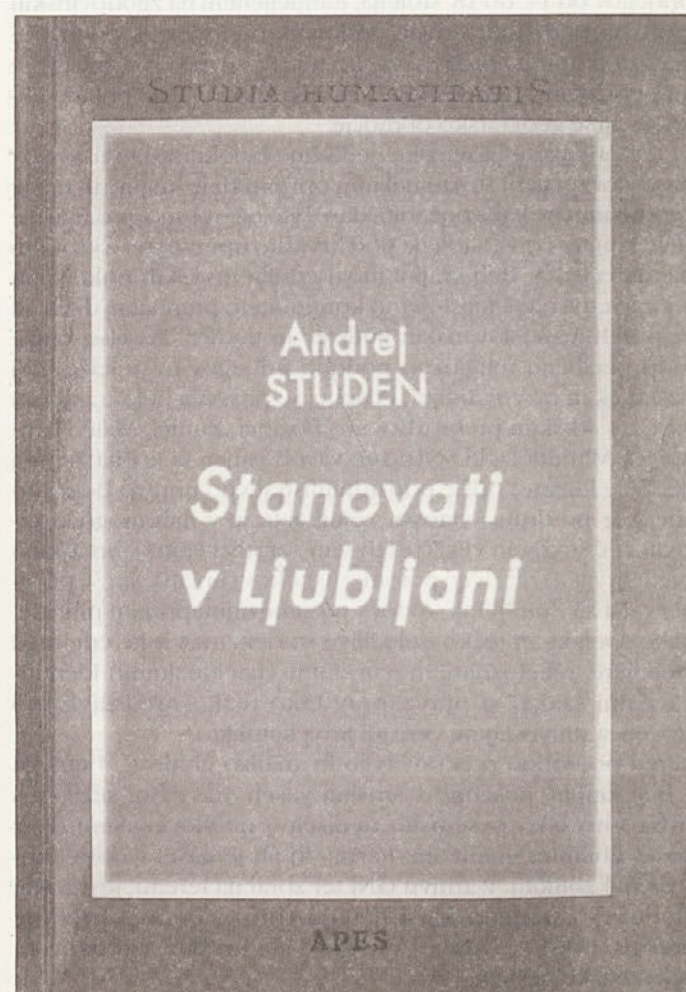
**Studia humanitatis, Apes, 4,
Institutum studiorum humanitatis,
Ljubljana 1995.**

226 str.

ISBN 961-6085-10-7

Ohranjene popisnice štetij prebivalstva v Ljubljani, ki obsegajo obdobje druge polovice prejšnjega stoletja vse do I. svetovne vojne, so neprecenljivo gradivo za raziskovanje vsakdanjega življenja. Kot opaža avtor, mu gradivo omogoča - stoletje kasneje - vstopiti v posamezne hiše in stanovanja ter skozi opise popisovalcev "uzreti" podobo takratnih stanovanj, se seznaniti z bivalnimi in gmotnimi razmerami v posameznih gospodinjstvih, do določene mere lahko sklepa tudi o duhovnem stanju prebivalstva (gre za vprašanja o konfesionalnosti in - z rezervo vzeta - o občevalnem jeziku), povrhu vsega pa se prek zapisov lahko seznaniti malodane z vsakim posameznim prebivalcem posebej, četudi ne iz oči v oči.

Mukotrpno vnašanje in obdelava teh podatkov za določene predele Ljubljane, pravzaprav za določene ulice in stanovanjske hiše, se na koncu obrestujeta s plastičnim prikazom podobe življenja v določeni dobi ter z dokaj verodostojno rekonstrukcijo sprememb na "banalni" ravni vsakdanjega

življenja.

Zgodovinar Andrej Studen nam v delu *Stanovati v Ljubljani* (s sramežljivo skritim podnaslovom *Socialnozgodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljančanov pred prvo svetovno vojno*) prikaže posamezne skice iz življenja takratnih Ljubljančanov, pri čemer njegovo pripoved dodatno poživijo tudi posamezni sodni spisi iz tistega časa, ki - posredno ali neposredno - zadevajo bivalno kulturo Ljubljančanov in Ljubljančank. Statistična analiza podatkov je le nujno ogrodje, na katerega avtor pripne prikaz vsakdanjega življenja in nekatere pikantne podrobnosti.

Andrej Studen nas vodi od kratkega, a izčrpnega prikaza mesta Ljubljane v obravnavani dobi, prek analize popisnic, kolikor zadevajo poselitev, do posameznih ulic, hiš in stanovanj. Tam, na elementarni ravni vsakdanjega življenja, ga zanimajo higienske razmere (v prvi vrsti ureditev sanitarij), pri katerih avtor spretno kombinira vire iz popisnic, objavljene statistike in memoarje ter arhivsko gradivo v zvezi s sodnimi in

inšpekcijskimi postopki v takratni Ljubljani, potem se loti socialnozgodovinske analize izbranih gospodinjstev (ta zadeva velikost stanovanj, število stanovalcev skupaj s podnajemniki, sorodstvene vezi, velikost posameznih družin, socialno razslojenost prebivalcev ter položaj žensk/e/ v družini), stanovanjske kulture in njenega spreminjanja pri posameznih družbenih slojih, na koncu pa nam postreže še s pikantnostmi v zvezi z medsosledskimi odnosi in kaljenjem nočnega miru ter prostitucijo. Poleg tega najdemo na koncu tudi pregledne tabele s konkretnimi podatki, tako da lahko že med branjem pripovedi pokukamo v katero od tabel, da ne pozabimo, na čem temelji pripoved, napisana v zelo sočnem slogu.

Stanovati v Ljubljani je privlačna pripoved o delčku vsakdanjega življenja naših prednikov, s katero smo dobili še eno sodobno delo, ki se umešča med sodobna prizadevanja po obravnavanju "majhnih" vsakdanjih tem, s pomočjo katerih tako zgodovinopisje kot druge družbene in humanistične vede uspešno preskakujejo medsebojne plotove.

GIOVANNI LEVI, NEMATERIALNA DEDIŠČINA: Življenjska pot piemontskega eksorcista iz xvii. stoletja.

Studia humanitatis,
Institutum studiorum humanitatis,
Ljubljana 1995.
237 str.
ISBN 961-6085-12-3

Mikrozgodovinska študija italijanskega antropološko usmerjenega zgodovinarja navdušuje zaradi pripovedne svežine in skoraj neverjetno izčrpno prikazanega življenja v majhni piemontski vasi Santena. Ob zgodbi lokalnega eksorcista (izganjalca zlih duhov) in ozdravitelja, župnika vikarja Giovanna Battista Chiessa, ki je ostala zapisana v sodnih spisih ob procesu zavoljo njegove dejavnosti med letoma 1694 in 1697, nam Giovanni Levi mojstrsko razgrne zgodovinski okvir, znotraj katerega je mogoče razumeti konkretno zgodbo in delček življenjske usode glavnega junaka. Ta okvir, utemeljen na izčrpnem preučevanju dokaj bogatih arhivskih virov iz 17. stoletja za širše območje vasi Santena, ponuja dve perspektivi, v katerih se kaže vzpostavljane novoveške državne uprave na nekem konkretnem območju. Prva zadeva širša razmerja moči, ki se kažejo v premikih in načinu vodenja lokalne oblasti, druga perspektiva pa kaže konkretne načine prilagajanja na te vzvode moči s strani posameznikov v določenem lokalnem okolju. Prav te neoprijemljive silnice delovanja oblasti oz. načine ohranjanja določenih razmerij moči v lokalnem okolju imenuje Levi "nematerialna dediščina".

STUDIA HUMANITATIS

Giovanni
LEVI

Nematerialna
dediščina

Življenjska pot
piemontskega
eksorcista
iz XVII. stoletja

ŠKUC
Filozofska fakulteta

Mikrozgodovinska študija je nekakšna etnografija brez terenskega dela, je empirični prikaz življenja neke določene skupnosti ljudi, kakor se pač kaže po preostalih pisnih virih. Kadar se ti viri, posebej to velja za pričevanja pred sodišči, dotikajo različnih vidikov vsakdanjega življenja, je mogoče prikazati veliko "vsakdanjih" podrobnosti, ki jih globalno zgodovinopisje, usmerjeno v zanimanje za "visoko" politiko, ne zazna.

Rajko Muršič

GORAZD MAKAROVICH, SLOVENCİ IN ČAS.

Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja.

Krtina, Ljubljana, 1995, 446 str.

(+ nepaginirani dodatki), il.

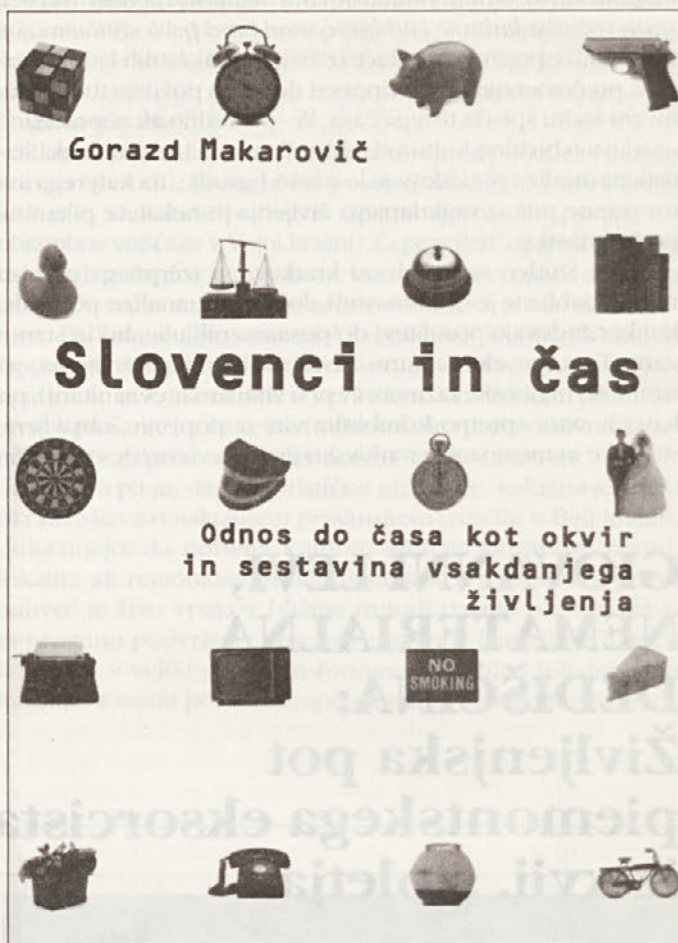
ISBN 961-6174-02-9

Gorazd Makarovič je s svojim delom o času pri Slovencih zaoral ledino na področju, ki se je v zadnjih letih znašlo prav v osišču raziskav v sodobni socialni/kulturni antropologiji. Avtor izhaja iz slovenske etnološke šole, zaznamovane z zgodovinsko metodologijo, ki jo spretno dopolnjuje s klasičnimi kulturnozgodovinskimi pristopi. Pri obravnavi dojemanja časa ga zanima prebivalstvo na Slovenskem v daljšem časovnem loku, vse od časov naselitve Alpskih Slovanov sem. Obravnavanje dojemanja časa pri Slovencih se konča v sedanjosti, saj Gorazd Makarovič v sklepnem delu obsežne knjige obdelala polpreteklo zgodovino in pokaže, kako na posameznikovo "razpolaganje s časom" odločilno vpliva tista družbena sila, ki ima v posesti moč odločanja.

V skladu s predmetno usmeritvijo slovenske etnologije je pomembno, da poskuša Gorazd Makarovič "poslušati" dojetje časa vseh družbenih slojev, ne le vodilnih, čeprav so ti sloji glavni nosilci družbenih sprememb, ki jih prinaša "obvladovanje časa" od visokega srednjega veka naprej. Analiza, ki jo ponuja, se dotika tudi širše antropološke problematike, še posebej glede na neposredno zgledovanje po antropološko-historičnih raziskavah Le Goffa, Dubyja in drugih antropološko usmerjenih zgodovinarjev.

Tisto, kar pa še posebej krasi delo Gorazda Makaroviča, je tekoč in berljiv slog ob hkratnem upoštevanju vseh zahtev znanstvenega navajanja virov in literature. Glede na to, da je Gorazd Makarovič med največjimi poznavalci ljudske (in ne samo "ljudske") umetnosti na Slovenskem, ne preseneča, da velik del njegove argumentacije temelji na poznavanju umetniških del, ki so bila doslej le malokrat tako tehtno upoštevana kot materialni vir za razumevanje zgodovine (ne le vsakdanjega življenja). Ravno tako skrbno je obdelal dostopno arhivsko oz. zgodovinsko in raziskovalno (muzejsko) gradivo (ki ga tu in tam dopolnjuje tudi z uporabo ustnih virov, pridobljenih na terenu), tako da nam nekatere podrobnosti iz oddaljenih časov pogosto prikaže s prav plastično prepričljivostjo. Obširno gradivo dokumentira tudi z bogatim slikovnim materialom in faksimili.

Slovenci in čas je pionirsko delo, ki bo - upoštevajoč izčrpen povzetek v angleškem jeziku - odmevalo ne le na Slovenskem, temveč tudi v širšem evropskem prostoru. Kulturni/socialni antropologi se večinoma ukvarjajo s koncepti časa pri manjših, pogosto relativno izoliranih skupnostih, delo Gorazda Makaroviča pa odstira celovit pogled na zgodovino do-

jemanja časa pri prebivalstvu določenega, v glavnem obrobne dela Evrope. To je temeljno delo, je mejnik, brez katerega si skorajda ne moremo predstavljati nadaljnjega razvoja slovenske etnologije, antropologije in historiografije, gotovo pa bo odmevalo tudi v drugih družboslovnih in humanističnih vedah na Slovenskem. In je, nenazadnje, dokaz, da se slovenski etnologi ne ukvarjajo samo s poslikanimi panjskimi končnicami, lectovimi srci in kozolci.

Kljub zelo jasno koncipiranemu konceptu časa, kljub izjemno skrbnemu in izčrpnemu preučevanju virov ter kljub izredni metodološki jasnosti pričujočega dela se ne morem izogniti tudi nekaterim pomislekom, ki so se mi porajali ob branju. Glavni očitek bi bil, da avtor bralca prepelje nekoliko žejnega preko vode, saj obilno gradivo skorajda dobesedno zaduši kakršnokoli poanto pripovedi, v sklepnem delu pa se ta poanta pokaže kot presenetljivo truistična in naivna.

Makarovičevo delo je evropocentristično. Čeprav je v ospredju zanimanja čas pri Slovencih, ne bi bilo odveč tu in tam dodati tudi komparativnih vidikov, s katerimi bi avtor pokušal tudi izven Evrope (sploh pogrešamo upoštevanje novejših anglo-ameriške literature na temo časa). Nič, na primer, ne zvemo o nekoledarskih prazničnih ciklih (kakršen je 52-letni cikel pri Dogonih). Dojetje časa kot koledarja, torej temporalnosti, ujete v mrežo enakih enot, je umetna, kulturna tvorba. Nobene logike - razen astrološke - ni v izbiri dvanajstih oz. štirindvajsetih ur dnevno, dvanajstih mesecev letno, itd. O tem pri Makaroviču ne zvemo veliko, čeprav večkrat omenja astrologijo. Da to logiko uveljavlja tisti, ki ima moč, je pač truizem, ki velja za vsako družbeno ureditev. Zanimivo je, da se avtor izogne težavam pri računanju z okornimi rim-

skimi številkami, ki so bile za zapisovanje letnic v rabi vse do renesanse. Šele uvedba "arabskih" števil pa je štetje in preračunavanje let bistveno olajšala.

Kljub očitni intenci po antropološki širini avtor pogosto sledi razlagam, po katerih "ljudstvo" ni ustvarjalno, temveč večinoma prevzema kulturne prakse od višjih slojev. To se še posebej jasno kaže pri Makarovičevem obravnavanju prehrane in prehranjevalnih navad, likovne umetnosti, letnih šeg - še najbolj očitno pri pustovanju, ki naj bi bilo na kmetih le posnemanje in prevzemanje predpostnih požrtij plemstva, čeprav je razlaga razvoja te šege bržkone bistveno kompleksnejša.

Čeprav se je avtor hotel izogniti distinkciji med "visoko" in "ljudsko" kulturo, se ji analiza pojmovanja časa na Slovenskem ni mogla izogniti. Res je, da so procesi medkulturnih interakcij tako kompleksni, da jih skorajda ni mogoče adekvatno rekonstruirati, še posebej ne v globalu in v celoti, toda nekatere podrobnejše analize in prikazi potovanja določenih kulturnih elementov od enega sloja k drugemu ostajajo v Makarovičevem delu neživljenjsko enosmerni. V likovni umetnosti (in gradbeništvu ter tehnologiji nasploh) gre večinoma najverjetneje res za prenos sofisticiranega znanja iz višjih (učenihi) slojev na nižje. Toda to ni splošno pravilo. Soodnosnost med kulturami je namreč odvisna od več parametrov, ki jih ni mogoče izničiti z enostavnim razlikovanjem med dominantno in podrejeno plastjo. Na dvorih, na primer, so res kuhale kuharice iz okolice (vasi), toda smer prenašanja kuharskih veščin gotovo ni tekla samo iz gosposke kuhinje v kmečko, ampak tudi nasprotno. Res je, da je bilo zaradi večje izbire artiklov v grajskih kuhinjah mogoče pripraviti veliko več različnih jedi, toda kmetje in kmetice so morali/e v svojo kuharsko veščino vložiti veliko več kreativne moči, da so sploh lahko prebavljali/e "enolično" hrano. Kot

dokaz vzemimo pripravo jedi iz koruze in krompirja, ki so postale zares zanimive šele v trenutku, ko so koruzo in krompir sprejele "množice".

V glasbi, na primer, je soodnos med kulturama (torej "spodnjo" in "zgornjo" oz. zgornjimi) povsem specifičen: "visoka glasha" je zelo redko neposredno vplivala na ljudsko, nasprotnih primerov pa je ogromno. Prav neverjetno je, da Gorazd Makarovič o glasbi (kot tisti kulturni dejavnosti, ki je morda še najbolj bistveno vpeti v čas) piše le posredno, predvsem v zvezi s prostim časom in obredjem. Ne omeni, na primer, izjemno pomebnega dejstva, da je bilo petje (in plesna godba) še v začetku tega stoletja bistveno (ali vsaj opazno) počasnejšega tempa kot danes.

Bralec, ki ni strokovnjak za področje likovnega ustvarjanja, lahko samo občuduje Makarovičovo poznavanje gradiva. Vprašanje časa pa je kompleksna tema, o kateri je le deloma mogoče razmišljati s pomočjo orodij, pripravnih za analizo statične "upodablajoče umetnosti". Iz drobcev, nametanih po besedilu in v dodatkih, na primer, ne zvemo veliko o mehaniki merjenja časa in o njenem vplivu na dožemanje časa v Evropi. Veliko zvemo o zvonjenju in celo petju/klicih mestnih, trških in/ali vaških stražarjev, malo pa zvemo o tem, kaj je pomenila uvedba mehaničnih ur v vsakdanjem življenju Evropejcev in v zahodni kulturi (ali vsaj o tem, kako se je to poznalo na Slovenskem).

Seveda pa navedene pripombe, razmišljanja in ugovori nikakor ne zmanjšujejo pomena celotnega Makarovičevega dela - ne izhajajo iz zavračanja, temveč iz navdušenja. Delo si vsekakor zasluži pozorno branje, saj je med redkimi zgledi, kako je mogoče visoko znanost "prevesti" v razumljiv jezik. Vzemite si čas!

Mateja Habinc

EVROPSKE ŽENSKÉ RAZISKAVE Z MULTIKULTURNE IN INTERDISCIPLINARNE PERSPEKTIVE

**European Women's Studies from
Multicultural and Interdisciplinary
Perspectives,**

Utrecht, 15-30 August 1996

Ob 360-letnici univerze v Utrechtu je ta med številnimi kulturnimi, športnimi, izobraževalnimi in drugimi aktivnostmi tudi letos organizirala nekaj poletnih šol. Tako je Oddelek za ženske študije v umetnosti na Fakulteti za umetnost v sodelovanju z WINGS (Women's Interdisciplinary Network on Gender and Society) in Erasmusovo mrežo NOISE pripravil tudi štirinajstdnevno poletno šolo s področja ženskih raziskav.¹ Več kot mesec dni pred začetkom šole so organizatorji 60 (belopoltim) udeležencem (oziroma pretežno udeleženkam) iz Evrope (Zahodne in Vzhodne), ZDA in Afrike poslali knjigo *Women's Studies and Culture*² in skripto člankov, ki naj bi jih poleg štirih romanov prebrali kot pripravo na šolo, poleg tega pa naredili še vrsto "nacionalnih domačih nalog", o katerih naj bi se nato na delavnicah pogovarjali in primerjali njihove rezultate.³

Šola je bila razdeljena na tri razdelke, in sicer naj bi se s pomočjo 17 profesorjev in raziskovalcev ter gostujoče predavateljice najprej seznanili s feministično literarno teorijo, nato pa še s feminističnimi študiji kulture in študiji zgodovine žensk. Predavanja⁴ naj ne bi (in večinoma tudi niso) trajala več kot petinširideset minut. Sledila jim je enako dolga debata, potem odmor in še eno predavanje z enako časovno shemo ali pa delavnica⁵ osmih udeležencev s temo predavanja in debato o nalogah, ki naj bi jih vsak posameznik na svojem lastnem (včasih nacionalnem) primeru predstavil. Ob koncu delavnice pa znova debata pred vsemi: o čem smo se pogovarjali na delavnici, kaj menimo o določenih vprašanih ipd. (Poročali naj bi vedno različni ljudje iz skupine.) Po popoldanskem premoru za kosilo se je ponovila dopoldanska različica (predavanje - delavnica) ali pa je dopoldanskima predavanjima sledil del, namenjen delavnicam, po teh pa še splošne debate. Tudi po koncu vsakega trodnevnega razdel-

ka poletne šole je bil del časa namenjen oceni pridobljenega znanja, kakovosti predavanj in delavnic, skratka "mestom, kjer nas je čevljev žulil" in ki naj bi jih organizatorji v prihodnje (šlo je za tretjo tovrstno poletno šolo, ki so jo organizirale imenovane ustanove), če ne že odstranili pa vsaj "razmehčali". In jasno, ob koncu celotne poletne šole so se javno izrekale pohvale in slabosti, vsak udeleženec pa je že ob prihodu prejel tudi nekajstranski vprašalnik, ki naj bi ga izpolnjenega s svojimi osebnimi mislimi in vtisi s poletne šole oddal organizatorjem.

Za začetek so nas skušali seznaniti s pojmovanjem evropskosti, multikulturalnosti in interdisciplinarnosti, pojmi vsebovani v imenu šole, razdelek feministične literarne teorije pa se je začel z analizo knjige in filma *The Color Purple* (Alice Walker, 1982/Steven Spielberg, 1985) ter romana Charlotte Brönte *Jane Eyre* (1847), o katerih smo skušali razmišljati postkolonialno in dekonstrukcijsko, sprašujoč se o pomenu spola (*gender*), etničnosti in družbenega razreda. Kritiko omejitve na kategorijo *gender* pri raziskovanju (ženske) identitete in zamisel "nove geografije" identitete je podala gostujoča predavateljica Susan Stanford Friedman iz ZDA, o performativnosti in fluidnosti identitet subjekta pa smo ob predavanju razmišljali tudi na delavnici o razmerjih, ki določajo vsakokratne identitete, in o konceptu "doma". Literarni del je bil namenjen še razdelavi občutja tujosti in tujca, vprašanju intertekstualnosti in razčlenjevanju "besedil" (pomenov) na primerih iz popularne kulture (npr. oglasov).

Med feminističnimi raziskavami kulture so bile izpostavljene povezave med spolom (*gender*), etničnostjo, telesom, identiteto in tehnologijo, saj sta bili dve predavanji namenjeni tudi *cyber* prostoru in Internetu ter, v povezavi z njima, postmodernizmu in esencializmu, spreminjanju pojmovanja telesa/narave v odnosu do tehnologije in sodobnemu oblikovanju subjektivnosti. Za vse udeležence je bilo organizirano popoldansko surfanje po Internetu, med izbirnimi dejavnostmi pa je bil na voljo tudi "pogovor" z navideznimi udeleženci šole ženskih študij, ki je hkrati z "realno" potekala po računalnikih. Temeljna vprašanja, ki naj bi si jih zastavljali (vsaj) ves čas poletne šole: *Kdo sprašuje?, Kdo odgovarja na vpra-*

1 Brošuro o omenjenih poletnih šolah v Utrechtu, ki je vsebovala vse naslove in podatke o možnih štipendijah z nizozemske strani, so posredovali v mednarodni pisarni na Pralni fakulteti v Ljubljani. Sledilo je pisanje pisma z željo po sodelovanju in finančni podpori in precej pohvalno se mi zdi, da so se vsi naslovniki odzvali.

2 Rosemarie Butkema, Anneke Smelik (eds.), *Women's Studies and Culture*. Zed Books, London and New Jersey 1995.

3 "And I thought I wouldn't make it..."

4 Organizatorji so pripravili tudi številne spoznavne igre in poljubne občolske dejavnosti (ogledi knjigarn, ogled mesta in njegovih "skritih" prostorov, pomembnih za zgodovino žensk, dramo, predavanja, plesne delavnice, jutranje razmišljanje, persko sekcijo itd.).

5 Delavnice so vodili tutorji, po statusu "enakovredni" udeleženci poletne šole, ki pa naj bi pogovor usmerjali, sledili toku dela in željam udeležencev, poznali pa naj bi tudi temeljne organizacijske podrobnosti. Tutor - če želi - lahko namesto eseja, ki naj bi ga (kdor pač želi: zaradi, na primer, priporočil za prihodnje štipendije, priznanje dela izpita ipd.) napisal po zaključku poletne šole na izbrano temo, v zvezi s katero pa se mora med drugim sklicerati tudi na literaturo, vire ali predavanja iz poletne šole, popiše tudi svoje "pedagoške" ali organizacijske izkušnje. Ešeje (in ocene tutorskega dela) ocenjujeta strokovnjaka s področja, na katerega se esej (ali ocena) nanaša.

šanja? Kdo lahko kaj pridobi iz odgovorov? in Kakšna je zgodovina določenega problema?, so tudi ob spoznavanju lezbičnih študij in lezbičnega vprašanja postala pripomoček pri odkrivanju stigmatizacije Drugečnega/Drugega/Tujca. Skozi (avto-)fotografijo, film in druge vizualne medije pa smo skušali razčleniti reprezentacije spola (*gender*), seksualnosti in etničnosti. Spraševali smo se o avtobiografiji in njeni povezanosti z (avto)fotografijo, o družinskih albumih in njihovi podobi življenja, sami pa smo v fotografski delavnici skušali posneti fotografije, za katere smo menili, da so izključene iz družinskih albumov. Film Spike Leeja *Jungle Fever* (1991) pa je razmišljanje skušal bolj osredotočiti na kategorijo "belosti", njeno neopredeljivost, vse in nič obenem.

Zgodovino žensk so predavateljice skušale prikazati kot "ob"-zgodovino uradne zgodovinske znanosti, njen manj očitni in posplošujoč del, ki pa ga lahko opazujemo od mikro do makroravní. Iz individualnih zgodovin (kot smo udeleženci na delavnicah primerjali povojno obdobje v življenju starih mater ali drugih žensk) smo skušali sklepati na širše povezave in dejavnike, ki so pričali o vpletenosti v določeno zgodovinsko obdobje (npr. v Veliki Britaniji "kolonialističnih ostan- kov" uporabe bombaža, ki je izviral iz Indije, do povojne revščine, vključevanja v nacionalno specifične politične stranke itd.), predavateljice pa so skušale prikazati tudi samo

dekonstrukcijo zgodovine kot znanosti, ki naj bi bila podvržena moški hierarhiji vrednotenja dogodkov (vojne), in zgodovino, ne kot popisovanje in opisovanje kronološkega sosledja, postavljanje mejnikov, ampak kot analizo diskurzov⁶. Ogledali smo si tudi IIAV v Amsterdamu (International Information Centre and Archives for the Women's Movement) in primerjali institucionaliziranost ženskih študijev po različnih evropskih državah, seznanili pa so nas tudi s nizozemsko organiziranostjo (klasifikacijami in tipologijami) spominov in zgodovine. Zgodovina kot proces vključevanja in izključevanja pa je bila razložena tudi kot širši (npr. na nacionalni ravni) proces oblikovanja identitete, ki naj bi vedno ločila med zasebnimi in javnimi spomini.

Želje številnih udeležencev so bile, da bi se v prihodnje poletna šola bolj osredotočila na aktualne procese, ki se dogajajo zdaj in tu, v Evropi, in sicer procese "približevanja Vzhoda Zahodu", o katerih naj bi v prihodnje več razpravljali. Ne kaže govoriti o rasizmu in etničnosti s pozicije belca in ob tem ne slišati glasov Drugega (ker jih na poletni šoli ni)⁷, ko obenem obstajajo procesi vključevanja in izključevanja že med samimi udeleženci poletne šole (npr. zaradi različnega poznavanja določenih problemov), te pa lahko prenesemo tudi na širši evropski prostor in problem beguncev, manjšin ipd. Ob njihovi prisotnosti in govorečnosti.

Kristina Toplak

POLETNA ETNOLOŠKA DELAVNICA RAČJI DVOR 1996 (8. - 18. 7. 1996)

Od 8. do 18. julija je v Sv. Juriju v Slovenskih goricah potekala etnološka delavnica v okviru projekta *Muzej na prostem Račji dvor* v organizaciji Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Maribora. To je bila že druga delavnica ZVNKD, ki je bila namenjena osmošolcem in srednješolcem. Letos so se je udeležili dva dijaka in dve učenki višjih razredov osnovne šole ter dve študentki etnologije kot mentorici.

Namen delavnice je seznanitev udeležencev z etnološkim raziskovanjem in delom na terenu, katerega rezultati bodo nekoč sestavni del muzejske vsebine. Seznanili smo se s pojmom muzeja na prostem, sodelavci z zavoda pa so nam podrobneje predstavili načrt za bodoči muzej.

Izbira tem je neposredno povezana s potrebami projekta. Zato sta se lanskim raziskavam (vrtovi na podeželju, življenje viničarjev in življenje kovačev) letos pridružili še dve z delovnim naslovom *Gostilne in trgovine na podeželju med obema vojnoma, v času II. svetovne vojne in vse do 50-ih let*. Zavod je z nakupom gostilniškega šanka začel urejati vaško gostilno (pušenšank) v Račjem dvoru in s tem tudi določil temo raziskovanja letošnji delavnici. Ker je bil šank kupljen v Sv. Juriju v Slovenskih goricah, je ta kraj postal tudi naš teren.

Letos sva namesto etnologinje Suzane Barbirić mentorstvo prevzeli študentki etnologije. Z Majo Kanop sva si razdelili temi in udeležence. Oblikovali sva dve skupini. Sama sem

izbrala trgovino. Pridružila sta se mi Tina in Rok. Šest dni smo prebili na terenu, zadnje tri dni pa smo namenili postavitvi razstave v Wagnerjevi hiši (to je prva hiša, ki jo je zavod prenesel v bodoči muzej).

Suzana Barbirić je na terenu opravila sondažno raziskavo in nam dala vprašalnike, po katerih smo se orientirali pri zbiranju podatkov. Izbiro pripovedovalcev in razdelitev dela v skupini pa je prepustila nama. Delo je bilo nekoliko olajšano, ker sem poznala teren, Maja pa je kot študentka tretjega letnika imela več izkušenj. Na žalost v Sv. Juriju nismo imeli organiziranega prenočevanja, tako da nam je vožnja jemala čas, ki bi ga sicer lahko porabili za spoznavanje terena. Kot mentorici sva udeležence vodili pri delu in jih skušali seznaniti z metodami etnološkega raziskovanja. Vsak je poskusil fotografirati, snemati in seveda spraševati. Po opravljenem delu smo imeli kosilo v tamkajšnji gostilni, potem pa smo pregledali in primerjali terenske zapiske, se pogovorili o naslednjem dnevu in izmenjali informacije o pripovedovalcih. Pri iskanju primernih pripovedovalcev smo se obrnili na župnika, ki nam je tudi dovolil, da smo brskali po župnijski kroniki, s katero so se dijaki prvič srečali.

Mojo skupino je zanimala predvsem oprema trgovin, zunanji videz (napisi nad vrati, morebitne reklame), odnosi med trgovci in vaščani ter kaj so v trgovini prodajali. V Sv. Juriju

⁶ Konkretno: analizo konstruiranja spola (*gender*) skozi diskurzivne prakse v nekdanji Sovjetski zvezi. Predavanje Finke Marianne Liljestrom iz Åbo Akademi University, 27. avgusta.
⁷ Med udeleženkami sta bili sicer tudi dve Afričanki, a obe belki.

smo odkrili tri trgovine, ki so bile v isti hiši kot gostilne in so v času, ki smo ga obravnavali, delovale vse hkrati. Po pripovedovanju smo poskušali rekonstruirati splošen videz vaše trgovine med obema svetovnima vojnima in iz pogovorov izluščiti vsaj približno predstavo o vlogi trgovine na podeželju. Fotografirali smo nekdanje trgovinske prostore, pri pripovedovalcih dobili stare fotografije, risali tlorise in fasade ter si poskušali predstavljati notranjo razporeditev opreme. Druga skupina je na podoben način zbirala podatke o pušenšankah in gostilnah. Tudi v tem kratkem času nam je na terenu

uspelo zbrati dovolj predmetov (steklenic, predalov iz ene izmed trgovin, cenikov, itd.), fotografij in informacij za uspešno razstavo, ki smo jo postavili v Račjem dvoru in jo kasneje prenesli v Jurij, da smo lahko tudi domačinom predstavili opravljeno delo.

Pravi zaključek delavnice je pomenila izdaja biltena (*Račji dvor, muzej na prostem*. Bilten št. 2, Maribor 1996), v katerem smo predstavili rezultate raziskave v obliki povzetkov nalog s slikovnimi prilogi.

Simona Grmek

SVET IN MI IN ALMA

V sredo, 16. oktobra je v Klubu Cankarjevega doma potekalo prvo od šestih predavanj iz ciklusa *Svet in mi* z naslovom *Popotnica Alma Karlin*, ki ga že drugo leto zapored prireja Slovensko orientalistično društvo in Cankarjev dom. Gre za večere, na katerih nam raziskovalci, popotniki in umetniki skušajo predstaviti druge kulture in naš pogled na njih.

O Almi Karlin, lani ponovno odkriti ženski popotnici in posebnici iz Celja, ki je sama obredla svet, je bilo v prejšnjem letu že ogromno napisanega. K temu je v veliki meri pripomogla monodrama s Polono Vetrh v glavni vlogi, ki je bila premierno prikazana na prvem festivalu sodobnih umetnosti *Mesto žensk* leta 1995 v Ljubljani. Monodrama je predstavila Almo Karlin ne le širši slovenski javnosti, ampak tudi opozorila stroko na potrebo po obdelavi in natančnejšem pregledu bogatega gradiva o tej zanimivi ženski.

Dejstvo, da so se na okrogli mizi zbrali raziskovalci in poznavalci njenega življenja in dela s področja etnologije, literature in umetnosti, govori o njenem širokem delovanju.

V pogovoru so sodelovali Polona Vetrh in Uršula Cetinski (avtorica monodrame), ki sta predstavili Almo z umetniške plati, Vlado Šlibar, višji kustos iz Pokrajinskega muzeja v Celju, Ralf Čeplak, etnolog iz Slovenskega etnografskega muzeja - Muzeja neevropskih kultur v Goričanih, dr. Zmago Šmitek, profesor za neevropsko etnologijo na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, dr. Neva Šlibar, profesorica za moderno nemško in avstrijsko književnost na Oddelku za germanske jezike, ter Sonja Dular, ki je prav tako sodelovala pri nastajanju monodrame.

Zmago Šmitek je spregovoril o pomembnosti Alme Karlinove z etnološkega vidika in se ustavil pri treh značilnostih Alme - etnologinje. Na kratko je strnil vzdušje tistega časa in vplive okolja, ki so spodbudili Almin raziskovalni duh. V Celju sta namreč okrog leta 1900 obstajali dve društvi, ki sta približevali eksotiko takratnim navdušencem: t. i. Indijansko društvo ter Arktično društvo.

V etnološkem smislu je bilo Almino najbolj plodno obdobje na pacifiškem otočju, kjer je zbrala ogromno podatkov o južnomorskih kulturah in o tem pisala v svojih potopisih. Vendar prof. Šmitek ugotavlja, da se Alma v svojih potopisih ni preveč spuščala v globoke analize in tudi pisnih virov navaja zelo malo.

Enako pomembna kot opisi tujih kultur je tudi njena zbirka predmetov s potovanj, ki so od leta 1992 na ogled v Pokrajinskem muzeju v Celju. V zbirki je nekaj velikih in ogromno majhnih predmetov (spominkov), na podlagi katerih lahko sklepamo o Alminem socialnem stanju na potovanju. Ohranjene razglednice nazorno pričajo o smeri potovanja in o krajih, ki jih je obiskala. Celotna zbirka ima 900 inventarnih števil.

Almo skušajo opredeliti tudi kot pisateljico. Dr. Neva Šlibar je poudarila, da je pri njenem pisanju (pisala je tako potopise kot romane) z literarno-estetskega vidika treba upoštevati, v kakšnih pogojih in za koga je pisala. V njenih potopisih lahko vidimo pogled belke na tuje civilizacije in kulture. V poplavi odkrivanja cele vrste popotnic, ki so bile odrinjene v pozabo, bi lahko o njenih potopisih rekli, da ni bila preveč inovativna, njeno pisanje pa uvrstili v tradicionalnega. Čar njenih potopisov je predvsem v tem, česar v njih ni napisano, zlasti tisto, kar se nanaša na njeno zasebno življenje.

Sicer pa bo potrebno na tem področju še veliko raziskati, prevesti njene romane iz nemščine v slovenščino ter se "zakopati" med arhive, ki hranijo večino Karlininih rokopisov.

Ustvarjalke igre o Almi so na vprašanje, kdo je sploh bila Alma Karlin, enoglasno odgovorile, da je bila mistična, neoprijemljiva in drzna osebnost, ki jo je neka notranja sila gnala v svet. Morda pa jo je še najbolj spoznala in označila Polona Vetrh, ki je dejala: "Drobna, sama, malo žalostna..."

Vesna Ličer, Jana Radovič, Mateja Habinc

TRETJA MEDNARODNA POLETNA ETNOLOŠKA ŠOLA PIRAN '96

1. POTEK DOGAJANJ

Tretja mednarodna poletna šola je v organizaciji Inštituta za multikulturne raziskave in Centra za mediteranske študije pri IŠH potekala v Piranu med 23. in 27. septembrom. Program je bil razdeljen na dopoldanski del dveh ali več predavanj na določeno temo, popoldne pa sta (so) predavatelja(-i) vodila(-i) delavnice oz. odgovarjala(-i) na vprašanja udeležencev, ki so se bolj podrobno zanimali za dopoldne obravnavane problematiko. Na uvodnem večeru poletno-zimske (deževne) šole je prof. Zmago Šmitek med drugim tudi odprl poletno šolo, v sredo sta bila organizirana ogled Trsta in večerja v slovenski "osmici" na italijanski strani meje, v četrtek, 26. septembra nas je sprejel piranski župan, v petek pa se je "zadnja večerja" zgodila na kmetiji Deluk pod Krkavčami oz. v jeziku domačinov - Krkovšami.

Martine Segalen iz Francije in Mojca Ravnik iz Slovenije sta poletno šolo začeli s temo *Sociabilnost in družina*. Francoska gostja je govorila o preučevanju sorodstva v francoski etnologiji in vezi med člani družine razdelila na solidarne (egalitarne) in nesolidarne (neegalitarne). Obe vrsti se po njenem mnenju kažeta skozi sociabilnost, skrb za starše, vrste dedovanja in simbolne vezi oz. spomin. Martine Segalen je spregovorila tudi o vlogi družine v industrijski družbi in o ponovnem odkrivanju pomena družinskih vezi. Mojca Ravnik je predstavila svoje rezultate raziskovanja družine v slovenski Istri, z diapozitivi pa nakazala tudi povezavo med arhitekturo in solidarnimi (egalitarnimi) vezmi med družinskimi člani. Spregovorila je o nekaterih splošnih značilnostih istrske družine, različnih družinskih sistemih prebivalcev z obale in zaledja in s tem v zvezi nakazala tudi stike med slovenskimi vami in Trstom.

Jonas Frykman iz Švedske in Nancy Triolo iz ZDA sta se v naslednjem sklopu predavanj posvetila *strategijam identitet*. Nancy Triolo je kot del postkolonialnih študij predstavila svoje delo v Palermu, kjer se je ukvarjala s tamilskimi begunci. Spregovorila je o kulturno določenem raziskovanju, o diskurzivnih tehnikah in o občutju krivde pri preučevanju življenja beguncev, ki lahko, kot npr. Tamilci v Palermu, po njenem mnenju, s slabo vestjo raziskovalca krepijo lastno ideologijo o domovini, vojni ipd. Po mnenju Jonasa Frykmana, ki je med drugim na kratko predstavil tudi skandinavsko etnologijo, nacionalne identitete niso vedno povezane z agresivnostjo, ampak jih lahko etnologi preučujemo predvsem skozi vsakodnevno učenje nacionalne simbolike (zastavice, himne...). Na podoben način je švedski profesor pojmoval moškost, katere oblikovanje naj bi etnologi spremljali prek vsakodnevnih premikov med različnimi vrstami identitet.

Dan ogleda Trsta je bil namenjen različnim tematikam, povezanim z omenjenim mestom. Pamela Bellinger iz ZDA je predstavila *življenje istrske manjšine v Italiji in italijanske v Istri* in ob tem poudarila pomen kolektivnih spominov, ki so v primeru manjšin po njenem mnenju zakriti in ne povsem

skladni z "že sprejeto" zgodovino. Kot je dejala, se načini govorjenja o zgodovinah manjšin niso spremenili vse od 50. let tega stoletja, saj naj bi ljudje sprejemali že izoblikovane koncepte, ki migracijo opisujejo podobno kot izgon Židov in boj za preživetje. Tina Orehovec je govorila o *delu žensk, prebivalci vasi sv. Peter v Trstu* in dejala, da ni bilo pomembno le zaradi materialnih koristi, ampak je predstavljalo tudi povezavo med vaškimi in mestnimi območji. Takšno vrsto "dela na črno" je Tina Orehovec prikazala skozi tri zgodovinska obdobja, njegov pomen pa nakazala tudi skozi perspektivo feminizma. Borut Brumen je na primeru že omenjene vasi govoril o *vplivu nove državne meje med Slovenijo in Hrvaško na življenje ljudi*. Opozoril je na procese oblikovanja pojmov "mi" in "oni/tuji/drugačni" in na posledice nove državne meje pri spreminjanju konceptov prostora in časa in z njimi povezanih identitet.

Predzadnji dan poletne šole je bil namenjen *problemom orientalizma in fundamentalizma*, o njih pa so predavali prof. Andre Gingrich, ter študenta Wolfgang Seimann in Guenther Windhager, vsi iz Avstrije. Guenther Windhager je na temelju analize življenjske zgodbe govoril o "preobrazbi" Leopolda Weina v Mohameda Assada. Wolfgang Seimann se je posvetil zlorabi koncepta fundamentalizma v nemškem družboslovju. Andre Gingrich pa je oboje skušal umestiti v teoretični okvir dekonstrukcije znanosti. Govoril je o različnih kontekstih uporabe pojma orientalizem, o razlikovanju med nekdanjimi kolonialnimi silami na Orientu, koloniziranimi državami letga in državami s "poredovalno funkcijo" med prvima vrstama. Slednje so imele svoje kolonije drugje po svetu ali pa jih je Orient koloniziral (jugovzhodno Evropo). Razložil je razliko med "dobrim" in "slabim" Muslimanom ter v povezavi s tem spregovoril tudi o avstrijskem pangermanskem nacionalizmu.

V petek je Igor Ž. Žagar predstavil *pragmatično analizo pisanja časopisov o begunski problematiki*. Rajko Muršič je tega dne govoril o *postmodernizmu v antropologiji*. Za lažje razumevanje se je posluževal shem ter nadrobneje razčlenil pojme postmodernizem, postmodernost in postmoderna antropologija. Diskusija v popoldanskih urah je za spremembo potekala na terasi pred klubom v ambientu dreves in toplega sonca.

Srečanje se je zaokrožilo z "zadnjo večerjo" v prijetnem ambientu, sobotno jutro pa je pomenilo čas odhoda.

2. ANKETA

Študentje smo si nenehno izmenjevali mnenja o poletni šoli. Tako smo si tri študentke zamislile izdelavo ankete za udeležence. Menile smo, da bi le-ta morala biti obvezen del (vsakega) srečanja, služila pa naj bi tako strokovni javnosti kot organizatorjem.

Tako je bilo razdeljenih 40 anket, vrnjenih pa 23. Anketo smo izvedli med četrtkom in petkom, vsebovala pa je ocene in mnenja o prvih treh dneh srečanja.

Bila je anonimna, označiti je bilo potrebno le svojo izobrazbo: a) učitelj, profesor; b) študent; c) ostalo. V grobem je bila sestavljena iz dveh delov: ocenjevanega in pisnega. V ocenjevanem delu se je z ocenami od 1 do 5 (po slovenskem šolskem načinu ocenjevanja) sodilo o kvaliteti dopoldanskih predavanj, popoldanskih delavnic, hrani in namestitvi, organizaciji v splošnem. Pod posebno točko so ocenjevali izlet v Trst, ogled mesta, večerjo, ter organizacijo tega dne.

Večina udeležencev je predavanja ocenila s 4 - prav dobro, delavnice s 3 - dobro, hrano in namestitev s 4 - prav dobro, organizacijo v splošnem s 3 - dobro, izlet v Trst pa z 2 - zadostno.

V pisnem delu je vsakdo imel možnost izraziti svoje mnenje, dati predloge, ter drugo... Pohvale so letele na račun raznolikosti in kvalitete obravnavanih tem. Toliko o pohvalah, sedaj pa v razmislek. Veliko jih je pogrešalo uradno predstavitev udeležencev že prvi večer. Premalo naj bi bilo stika med študenti in profesorji različnih držav. Predavanja in delavnice naj bi se kljub zamudnikom začnjo točno. Kava in kajenje naj med predavanji ne bi bila dovoljena. Dana bi morala biti možnost za diskusijo tudi po predavanjih in delavnicah na drugačnem nivoju. Pritožbe so bile tudi na račun namestitve. Organizatorji naj bi tujcem sporočili vremenske razmere (ponoči je bilo mraz), ter število odej in brisač, ki jih nudijo gostitelji (odej je bilo premalo in brisač ni bilo - če zanje nisi vprašal).

Kot zanimivost še nekaj mnenj in predlogov:

- *"Good were the lectures, indeed, and I learned so much; I'm grateful to the organizers, that they made it, but it had to be better organized..."*

- *"The size of the summer school is very good; you get to know and talk to people..."*

- *"Premalo dejansko namenjeno študentom (metodologija,*

teorija, smo brez predznanja o posameznih "šolah", s katerih prihajajo profesorji)... Več "uradnega" seznanjenja s prisotnimi in njihovim delom, na workshopih dejanske naloge za študente (ne nujnost vprašanj), morda delo po skupinah nekaj (nacionalno) mešanih študentov, na koncu čas za skupno debato..."

- *"...I did not mean to offend you. I was critical, because I would really want to see things approved. Thank you for the opportunity to express our opinions and good luck for the years to come!"*

- *"...Continue and Congratulations & Thank you."*
Martine Segalen"

Tako se je izšla naša anketa. Študentom in etnologom oz. kulturnim antropologom v spoznanje, organizatorjem v spodbudo.

Udeleženci tretje mednarodne poletne etnološke šole v Piranu. Foto: Jana Radovič, 23. 9. 1996.

Teja Hlačer

2. MUZEJSKA POLETNA DELAVNICA CELJE '96

V času od 1. do 5. julija 1996 je v organizaciji Muzeja novejšje zgodovine Celje ponovno potekala Muzejska poletna delavnica Celje. Letos se je udeležilo petnajst študentov in študentk ter dijakov in dijakin. Največ je bilo študentov zgodovine, potem etnologije in krajinske arhitekture, bile so tudi študentke sociologije kulture, geografije in nemišine ter dve dijakini Šubičeve gimnazije v Ljubljani. Mentorjev je bilo šest. Ti so bili zgodovinarji, sociologi, geografi ali pa etnologi iz omenjenega muzeja, Osrednje knjižnice Celje ali Zgodovinskega arhiva Celje. Vodili so pet skupin, ki so raziskovale naslednje teme:

- prostorski razvoj Celja skozi čas;
- Celjani - posamezniki kot vir za dokumentacijo življenja v Celju;
- mestno naselje Gaberje z vidika osnovnih populacijskih pokazateljev;
- evidentiranje sprememb urbanega videza mesta Celja;
- dokumentacija starih obrtnih mestnih delavnic.

Prva skupina je poglobila že lansko leto začeto raziskovanje

na to temo. Na podlagi arhivskega gradiva in literature je ugotavljala spremembe funkcij mestnih predelov za leta 1825, 1900, 1928 in 1954, s terenskim delom (kartiranje) pa je ugotavljala današnje stanje. Vsi rezultati so prikazani na petih kartah, iz katerih je razvidno, kje v mestu se je v prikazanem obdobju nahajala obrt, trgovina, industrija, uprava...

Druga skupina je prav tako nadaljevala lani začeto delo ter poskušala pridobiti čim več informacij, spominov, dokumentov, fotografskega gradiva in predmetov iz življenja v Celju pred drugo svetovno vojno. Udeleženci te skupine so se seznanili s temeljno literaturo in arhivskim gradivom, težišče dela pa je bilo na terenu. S posameznimi Celjani so se s pomočjo vprašalnika pogovarjali o njihovem načinu življenja v času otroštva ter sproti evidentirali in pridobivali njihovo fotografsko gradivo, dokumente in predmete.

Tretja skupina se je osredotočila na eno izmed ulic v celjski delavski četrti Gaberje, in sicer na Kovinarsko ulico. V njej so z anketo in vprašalnikom med stanovalci analizirali glavne populacijske pokazatelje, današnje stanje ter trende razvoja

prebivalcev v prihodnje. Rezultate bi bilo zanimivo primerjati s tipično ulico v središču mesta, kar bi skupina predvidoma lahko izvedla v prihodnje leto.

Četrta skupina je fotografsko dokumentirala današnji videz celjskega mestnega jedra - ulice, posamezna poslopja, nova oziroma obnovljena poslopja, nove lokale, nekdanje objekte, ki jih danes ni več - ter današnje stanje primerjala s fotografijami (Pelikan) in drugimi upodobitvami mesta iz časa pred drugo svetovno vojno. Na karti Celja je označila točke, kjer so bile največje spremembe v videzu mesta Celja.

Peta skupina, ki jo je vodila diplomirana etnologinja *Tanja Roženberger*, kustodinja Muzeja novejšje zgodovine Celje, je bila v celoti etnološka. V njej sta bili dve dijakinji in študentka etnologije. Dokumentirale smo še obstoječe celjske obrtne delavnice z dolgo tradicijo, kakor tudi obrti, ki so v Celju živele v bližnji preteklosti. Delo je potekalo na terenu ob prostem intervjuju z informatorji - mojstri obrti oziroma njihovimi potomci. Ob tem smo tudi fotografsko dokumentirale obrtne delavnice, orodje, potek dela, bile pozorne na delovni prostor obrtnih delavnic ter zbirale različne dokumente in predmete posameznih obrti. Prišle smo do ugotovitve, da so zaradi takšnih ali drugačnih razlogov (visoke najemnine po denacionalizaciji lokala...) obrti že do ramen v grobu in da je resnično zadnji čas, ki kliče po tem, da ujamemo vsaj koščke mozaika.

Zadnji dan delavnice je bila tiskovna konferenca, kjer smo skupine predstavile metode in tehnike svojega raziskovanja ter rezultate. Vodja Muzejske poletne delavnice Celje '96 Marija Počivavšek iz Muzeja novejšje zgodovine Celje pa je napovedala tudi izid zbornika, ki naj bi predvidoma letošnje jesen predstavil rezultate lanske in letošnje Muzejske poletne delavnice.

Udeleženci Muzejske poletne delavnice Celje '96 na terasi Muzeja novejšje zgodovine v Celju. Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje.

Vesna Ličer

ŠTUDENTSKO MARTINOVANJE

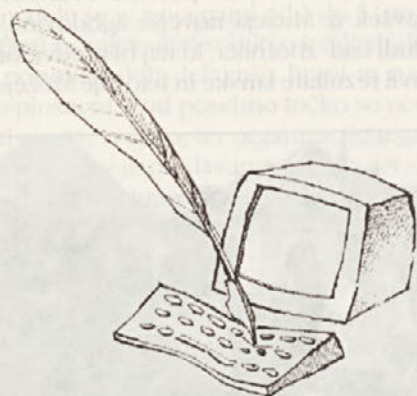
V okviru SED-a se je letošnje martinovanje zgodilo tako rekoč pred vrati Zavetiške 5. Nanj so bili vabljeni vsi študentje in delavci tako oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo kot oddelka za arheologijo. Na kratko: vsi zaposleni z Zavetiške 5.

V torek, 12. novembra, se je po obilno zasedenem predavanju prof. Bogataja o kulturi in načinu življenja Slovencev,

študentska srenja zgrnila pri bližnjih garažah. S svojim prihodom sta nas počastila prof. Bogataj in tajnica Greta Hirschbäck-Merhar. Pokramljali smo ob kozarčku belega, ki ga je poklonilo podjetje VIVAT! d.o.o. iz Mengša, želodce pa smo betonirali z dobrotami, ki so jih uresničili dobrohotni prispevki.

Poklon tudi organizatorjem, bolje rečeno - organizatorkam!

ZGODBE VSAKDANA

Risba:
Tamara
Korošec.

ŠPANSKA MUHA

Mi sma mel tam odzadi, za vrtam, beka (vrbo) in tu je narrajši španska muha, na beki. In ona diši. Je pa blu glih neku kužohaje (ličkanje). On pa k men, pa prav: "Mimče, dej ja ti dob, španska muha." - "Kuk španska muha?" - sem rekla. "Ti dam 500 dinarjev" - prav on. "Madona" - sem rekla - "500 dinarjev!" Tu je bil gnar, to je blo treba pet dni fejst kopat v vinogradi. Se je nisem pol ulavila. Se sem hodila fort na beka. Pol mi je pa tam ena rekla: "Ti kar muha ulov in reč, de je tu špans' muha." Pol sem si pa mis'lna: "Če je bom ulavila, ku b' kakšna škatelca dobila od perfena, de bo ja dišala." De on bi pa tista špans' muha stoku, pol bi pa mogu tri pšenične zrne pojest, pa ne vem kulk studenčne vode spit. Ko bo on šou spat, se bo jim od tist'ga dekleta, kirga bi on jemu, saj. Al' pa dekleti jo dat, ja, de bo ona pokel divjala za jim.

In on si je žile bil prerezu zarad' je. Ku ga dekle ni maral, ne.

(Zapisala Irena Rožman, Bučerca pri Krškem, anonimna informatorka, 1995.)

KITAJSKI KUŽEK

Poslovnež srednjih let je odšel na daljšo službeno pot na Kitajsko. V kraju, kjer se je zadrževal, je pogosto šel mimo majhne tržnice, ki je bila za njegovo evropsko oko ena najbolj zanimivih točk tistega kraja. Ne le vsa eksotika mešetarenja z nenavadnimi izdelki in pridelki, ampak tudi z živino, je dnevno ponujala vedno nove zanimivosti. Nekoč, že proti koncu njegovega bivanja na Kitajskem, je naletel tudi na trgovca, ki mu je v zanikrni škatlici pokazal izredno majhnega mladiča psa, neke posebne kitajske vrste, kot mu je pojasnil, kakršne ni nikjer drugje na svetu. Možakar je okleval in okleval. Dolga odsotnost od doma mu je nostalgичno priklicala pred oči podobo pet in sedem let starih hčera in njenega neprestanega moledovanja, naj jima kupijo psa. Psa v stanovanju - to se mu je upiralo, odkar je vedel zase: velika kosmata mrcina, ki sedi na tvojem fotelju in gleda televizijo... Ampak tale majhna, kratkodlaka kepica s srčkanim smrčkom, nič večja kot pol dlani, ki menda ne zraste več kot pritlikavi zajec, in ki za te razmere res kar nekaj stane, a če to preračuna v domačo valuto, gre pravzaprav za drobiž.... Naj bo.

In tako je naslednji dan eden izmed potnikov iz Pekinga v Evropo v žepu tihotapil majčkeno pohlevno živalico, ki je hvala bogu večino poti prespala; kadar se je preveč razživila,

je bilo pač treba na stranišče, kjer jo je tudi za silo spital.

Vse zoprnije te vožnje so bile pozabljene, ko so se hčerkama ob darilu usta raztegnila do ušes. Taknega navdušenja še ni požel, tudi ko jima je prinesel najnovejšo računalniško igrico, ne. Še žena je bila vsa ganjena....

In tako je bila družina večja za majhnega člana, ki je veliko spal, veliko jedel, a začuda ne pretirano veliko mesa, in ki sploh ni bil nadležen. Četudi sta si deklici na moč prizadevali, da bi se mu prikupili, je kužek najraje tičal pod posteljo ali pod omaro, družbe pa si ni pretirano želel. Še najbolj živahen je bil ponoči, ko je pogosto nemirno stikal po sobi in cvilil.

Prišel je čas, ko ga je bilo treba peljati k veterinarju, saj je bil dovolj star za cepljenje. Družinski oče in mlajša hčerka sta že v čakalnici požela veliko zanimanja za to nenavadno pasmo, in tudi veterinarju sta morala še enkrat pojasniti, od kod nenavadno bitjece. Veterinar je bil mlajši moški in ni si mogel kaj, da ne bi iz sosednjega prostora poklical starejšega, izkušenelega kolega. Ta je najprej poznavalsko prikimal, češ, da, nekaj podobnega sem že videl, nato pa se je le nekoliko bolj poglobil in začel psička obračati in ogledovati z vseh strani. Končna "diagnoza" je bila takšna, da je spodsekala tudi prekanjenega poslovneža: psiček, ni bil psiček, ampak neka vrsta glodalca. Preprosteje povedano, vrsta podgane, je pojasnil veterinar.

(Zapisala Tanja Lesničar-Pučko, Ljubljana, 7. 10. 1996.)

Risba: Tamara Korošec.

Zgodbe vsakdana lahko pošljete na naslov: Uredništvo Glasnika SED, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana ali Monika Kroječ, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Novi trg 3, 1000 Ljubljana.

MURKOVO PRIZNANJE IN MURKOVE LISTINE ZA LETO 1996

Komisija za Murkova priznanja in Murkove listine pri SED je do razpisnega roka prejela osem predlogov, od teh tri predloge za Murkovo priznanje in pet predlogov za Murkovo listino.

Komisija je sicer pozitivno ocenila odziv strokovne javnosti na razpisana priznanja, vendar meni, je potrebno tako Murkovo priznanje kot Murkovo listino obvarovati "inflacije" prejemnikov. Komisija meni, da so kriteriji za podeljevanje dovolj opredeljeni in selektivni, da omogočajo pretehtano izbiro.

Za leto 1996 je komisija predlagala, da SED podeli eno (1) Murkovo priznanje za izjemne dosežke na področju etnološkega znanstveno raziskovalnega dela in tri (3) Murkove listine za kakovostne dosežke na področju etnološkega delovanja.

Murkovo priznanje za izjemne dosežke na področju raziskovanja ljudskega plesa je prejel etnokoreolog **MIRKO RAMOVŠ**.

Murkove listine za leto 1996 pa so prejeli:

- **META STERLE** za etnološko delovanje v Loškem muzeju;
- **FRANC ŽERDONER** kot eden glavnih nosilcev in organizatorjev izgradnje muzeja na prostem v Rogatcu;
- **TURISTIČNO DRUŠTVO "KOLOVRAT"** in **BRANKO ŽNIDARČIČ** iz Liga kot pobudnika in nosilca oživljanja pustoovanja na Liškem.

Drugi predlogi za priznanja in listine ostajajo v arhivu komisije in se bodo upoštevali v naslednjih letih.

Predsednik komisije

Ljubljana, 24. 9. 1996

prof. dr. Janez Bogataj

Vsem nagrajencem priskrbo čestita tudi uredništvo Glasnika SED.

Murkovi nagrajenci Franc Žerdoner, Mirko Ramovš in Branko Žnidarčič. Občni zbor Slovenskega etnološkega društva, Sora pri Medvodah, 11. 10. 1996. Foto: Mihaela Hudelja.

Od tod...

- 15. 1. bo v okviru akcije **Študentskega etnološkega gibanja - Šegavcev** srečanje s študenti Filozofske fakultete, na katerem bo študentka 3. letnika etnologije **Jana Radović** predavala ob diapozitivih o **Arizoni**.

- 22. 1. bo v okviru akcije **Študentskega etnološkega gibanja - Šegavcev** srečanje s študenti Filozofske fakultete, na katerem bo študent 3. letnika **Peter Arko** predaval ob diapozitivih o **Izraelu**.

- 26. 2. bo v okviru akcije **Študentskega etnološkega gibanja - Šegavcev** srečanje s študenti Filozofske fakultete, na katerem bo študentka 3. letnika **Vesna Ličer** predavala ob diapozitivih o **Veliki in Mali Paklenici**.

- Od 25. do 28. junija 1997 bo v **Ljubljani** mednarodni **simpozij o urbanem simbolizmu** (Urban Symbolism), ki ga pripravlja **Mednarodna komisija za urbano antropologijo** (International Commission on Urban Anthropology). Zanimati se lahko prijavijo tudi **dr. Božidarju Jezerniku** (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Zavetišča 5, 1000 Ljubljana) najkasneje do **31. 1. 1997**. Prijave naj vsebujejo povzetek referata v angleščini (150-200 besed).

- Ob 70. letu prisrčno čestitamo prof. dr. **Angelosu Bašu**, ki

... in odondod

- Glasnik SED se pridružuje čestitkam dr. **Dunji Rihtman Auguštin** ob njenem življenjskem jubileju.

- **Friends of the Cross-Cultural Research of Women**

Leta 1983 ustanovljeni Center (Centre for Cross-Cultural Research on Women), ki deluje pri Univerzi v Oxfordu, vabi k sodelovanju vse, ki se ukvarja z mednarodnimi raziskavami žensk. Zaposlite lahko za raziskovalne štipendije ali se najavite na študijski obisk.

- **49. Mednarodni kongres amerikanistov: Quito, 7.-11. 7. 1997:**

Za podrobnejše informacije o simpoziju o staroselskih ljudstvih med državo in transnacionalizacijo pišite na naslov Groupe de Recherche sur l'Amérique Latine, Université de Toulouse Le Mirail, Maison de la Recherche, 5, allée Antonio Machado, 31058 Toulouse cedex, Francija (fax 33-6150-4925).

V Metliki, 28.11.1996

Letošnjega 1. decembra bo poteklo 120 let, kar se je v Črbljah v Beli krajini rodil antropolog in etnolog, univerzitetni profesor doktor Niko Županič. S spoštovanjem se spominjamo plemenitega dela našega pomembnega rojaka!

Belokranjski muzej

je s svojim delom izdatno zaznamoval sodobno slovensko etnologijo.

- Oddaja **Slovenska zemlja v pesmi in besedi** je praznovala trideseto obletnico. Uredništvo Glasnika čestita voditeljem, sodelavcem in, nenazadnje, zvestim poslušalcem oddaje.

1966-1996 radio slovenija GLASBENI PROGRAM

Uredništvo za resno glasbo -
oddelek za ljudsko glasbo
in Glasbenonarodopisni inštitut
ZRC SAZU

Edina oddaja na RTV Slovenija, zvesta izvirni ljudski glasbi

SLOVENSKA ZEMLJA V PESMI IN BESEDI
IZ STUDIA 14 - v živo

torek, 22. oktober, ob 20.00

1996

in jim želi enakih uspehov tudi v naslednjih desetletjih!

- Mnogo prekmalu nas je zapustil prekmurski mislec, aktivist in tudi etnolog s praktičnim poslušom za lokalne tradicije, **Štefan Smej**.

BELOKRANJSKOMVZELJSKODRUVSTVOVMETLIKI
Gospodr DR. NIKO ŽUPANIČ
• VNIV. PROFESORJV V LJUBLJANI •

IZDAJA TO LISTINO KOT DOKAZ PRIZNANJA
NJEGOVEV ZNANSTVENEMV DELV ZA
RODNO BELO KRAJINO IN GA IMENVJE ZA
SVOJEGA ČASTNEGA ČLANA

TAJNIK:

PREDSEDNIK:

METLIKA •

FEBR. 1954.

SODELAVCI TE ŠTEVILKE GLASNIKA SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

Alojz ANGERER,

Pfarrhofsiedlung 3, 9071 Kotmara vas, Avstrija

Suzana BARBIRIČ, dipl. etnologinja,

Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Slomškova 7, 2000 Maribor

Janez BOGATAJ, dr. etnologije,

izredni prof., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Simona GRMEK, absolventka etnologije,

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Arnolda Tovornika 4, 2000 Maribor

Mateja HABINC, absolventka etnologije,

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Cerjakova 22, 8250 Brežice

Sandra HAJANIČ, absolventka etnologije,

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Gaberje 25 a, 9220 Lendava

Teja HLAČER, študentka 3. letnika,

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Kidričeva 103, 1234 Trzin

Darja HOENIGMAN, absolventka etnologije,

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Javorškova 4, 1000 Ljubljana

Božidar JEZERNIK, dr. etnologije,

izredni profesor, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Sanja KALAPOŠ, dipl. etnologinja,

Inštitut za etnologijo i folkloristiku, Zvonimirova 17, 10000 Zagreb, Hrvaška

Slavko KREMENŠEK, dr. etnologije,

redni prof., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Irena LESJAK, študentka 2. letnika,

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Partizanska 3, 1290 Grosuplje

Tanja LESNIČAR PUČKO, dipl. novinarka,

Na Jami 7, 1000 Ljubljana

Vesna LIČER, študentka 3. letnika,

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Pod Škabrijelom 13, 5000 Nova Gorica

Marija MAKAROVIC, dr. etnologije,

etnologinja v pokoju, voditeljica Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik, 10. Oktober Strasse 25, 9020 Celovec, Avstrija; Adamičeva 15, 1000 Ljubljana

Herta MAURER LAUSEGGER, dr. slavistike

asistentka, Inštitut za slavistiko, Universitätsstr. 65-67, 9020 Celovec, Avstrija

Mirjam MENCEJ, mag. etnologije,

mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Rajko MURŠIČ, mag. kulturne antropologije,

asistent - stažist, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Vinko OŠLAK, mag. filozofije,

Glavni urednik revije Celovski zvon, Viktringer Ring 26, 9020 Celovec, Avstrija

Jana RADOVIČ, študentka 3. letnika,

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Nabrežina 180/a, 34011 Trst

Mojca RAMŠAK, dipl. etnologinja,

mlada raziskovalka - asistentka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Irena ROŽMAN, dipl. etnologinja,

mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete

Marko TERSEGLAV, dr. etnologije,

docent, znanstveni sodelavec, Glasbeno narodopisni inštitut ZRC SAZU, Novi trg 5, 1000 Ljubljana

Kristina TOPLAK, študentka 2. letnika,

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Josipa Priola 27, 2000 Maribor

Damjana ŽBONTAR, absolventka etnologije,

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, Gorazdova 5, 1000 Ljubljana

Glasnik Slovenskega etnološkega društva 36/1996, št. 4 Bulletin of Slovene ethnological society 36/1996, No. 4

UDK 39/497.12(05)
ISSN 0351-2908

Izdajatelj/Publisher

Slovensko etnološko društvo/Slovene Ethnological Society, zanj Vladimir Knific

Urednika/Editors

mag. Rajko Muršič (glavni urednik/managing editor),
Mojca Ramšak (odgovorna urednica/editor-in-chief)

Uredniški odbor/Editorial board

dr. Marko Terseglav, dr. Mojca Ravnik, mag. Borut Brumen, Aleš Gačnik,
Majda Fister, Vito Hazler, Andrej Malnič, Samo Klemenčič

Lektorja/Language editors

mag. Mirjam Mencej, dr. Marko Terseglav

Korektorja/Proof readers

Mojca Ramšak, Rajko Muršič

Prevodi angleških povzetkov/Translation of English Summaries

Darja Hoenigman, avtorji

Oblikovanje in računalniški stavek/Cover design and Layout

Sončni studio, tel.: 061/ 15 122 15

Tisk/Printed by

Tiskarna Profima

Naklada/Number printed

700 izvodov

Naslov uredništva/Adress

Zavetiška 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
telefon: (+386) 61 1233-082, 1234-721, telefax: (+386) 61 1231-220

Redakcija je bila zaključena 15. 11. 1996.

Prispevke, namenjene objavi, pošljite v dveh izvodih tipkopisa z dvojnimi razmikom med vrsticami.

Zaželeno je besedilo na računalniški disketi, skupaj z izpisom.

Dodan naj bo kratek povzetek v slovenščini in angleščini ter podatki o avtorju.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji sami.

Revijo subvencionira Ministrstvo za kulturo.

Prispevke svojih sodelavcev subvencionira tudi Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Po mnenju Ministrstva za kulturo št. 415-591/92

sodi publikacija med proizvode, za katere se plačuje 5 % davek od prometa proizvodov.

RAZPIS

ZA PODELITEV MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE ZA POSEBNE DOSEŽKE V ETNOLOGIJI NA SLOVENSKEM ZA LETO 1996

Na podlagi pravilnika o podeljevanju Murkovega priznanja in Murkove listine za posebne dosežke v etnologiji na Slovenskem, ki je bil sprejet na izrednem občnem zboru SED 15. marca 1994, objavljamo razpis za podelitev priznanja in listine za leto 1996.

Pri predlogih upoštevajte naslednja temeljna izhodišča za podelitev priznanja in listine:

- Priznanje in listino prejme posameznik ali ustanova, ki s svojim delom prispeva k uveljavljanju slovenskih etnoloških spoznanj in spoznanj tujih etnologij o Sloveniji. Priznanje ali listino lahko prejmejo domači ali tuji strokovnjaki s področja etnologije, domači in tuji posamezniki, ki na tem področju delujejo ljubiteljsko oziroma posamezne strokovne in ljubiteljske ustanove ter društva (2. člen pravilnika).
- Med posebne dosežke v etnologiji na Slovenskem, za katere se podelujeta priznanje in listino, štejejo:
 - Izjemni etnološki znanstveni in raziskovalni dosežki posameznikov, skupin ali ustanov /velja za podelitev Murkovega priznanja/.
 - Dosežki, ki jih zaokroža življenjsko delo posameznikov /velja za podelitev Murkovega priznanja/.
 - Dosežki na področju etnološke vede na Slovenskem (ali o Sloveniji) v preteklem letu /velja za podelitev Murkove listine (3. člen pravilnika)/.

Podpisane predloge z utemeljitvami pošljite do

15. februarja 1997

na naslov:

Slovensko etnološko društvo, Komisija za Murkova priznanja, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana.

Predloge bo pregledala in ocenila Komisija za Murkova priznanja in na občnem zboru podelila po eno priznanje in listino.

Sandra Habjanič in Damjana Žbontar
Osem stoletij Vogrč, str. 61
Eight centuries of Vogrče, (A book review)

Alojz Angerer
Ko bo cvetel lan - Wenn der Lein blüht. Etnološka razstava o lanu in ovci, str. 62
When flax blooms. An ethnological exhibition on flax and sheep
Čebelarški muzej v Kožentavri, str. 63-64
The Museum of beekeeping in Kožentavra, Carinthia

OBZORJA STROKE - ETNO IZLOŽBA

Mojca Ramšak
Marija Kozar, Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem/A Magyarországi Szlovének néprajzi szótára, str. 65-66
Marija Kozar, Ethnological dictionary of the Slovenes in Hungary, (A book review)

Teja Hlačer
Han F. Vermeulen - Arturo Alvarez Roldán, Fieldwork and Footnotes. Studies in the History of European Anthropology, (A book review), str. 67-70

Vinko Oslak,
"Vernichtungskrieg - Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944." (Ob celovški razstavi "Uničevalna vojna - zločini nemškega Wehrmachta"), str. 71-72
"The Total War - War Crimes of the German Wehrmacht", (An exhibition review)

Rajko Muršič
Marko Terseglav, Uskoška pesemska dediščina Bele krajine, str. 73-74
Marko Terseglav, Song Heritage of the Uskoki in Bela krajina, (A book review)
Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani, str. 74-75
Andrej Studen, Living in Ljubljana, (A book review)
Giovanni Levi, Nematerialna dediščina, Življenjska pot piemontskega eksorcista iz XVII. stoletja, str. 75
Giovanni Levi, Non-material Heritage, (A book review)
Gorazd Makarovič, Slovenci in čas, Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja, str. 76-77
Gorazd Makarovič, Slovenes and Time, (A book review)

OBZORJA STROKE - POROČILA IN PREDSTAVITVE

Mateja Habinc
Evropske ženske raziskave z multikulturne in interdisciplinarne perspektive, Utrecht, 15.-30. Avgust 1996, str. 78-79
European Women's Studies from Multicultural and Interdisciplinary Perspectives, Utrecht, August 15-30, 1996

Kristina Toplak
Poletna etnološka delavnica Račji dvor 1996 (8. - 18. 7. 1996), str. 79-80
Ethnological Summer Workshop Račji dvor 1996 (July 8-18, 1996)

Simona Grmek
Svet in mi in Alma, str. 80
The world, we, and Alma Karlin

Vesna Ličer, Jana Radovič, Mateja Habinc
Tretja mednarodna poletna etnološka šola Piran '96, str. 81-82
The Third International Ethnological Summer School Piran '96

Teja Hlačer
2. muzejska poletna delavnica Celje '96, str. 82-83
2nd Museum Summer Workshop, Celje '96

Vesna Ličer
Študentsko martinovanje, str. 83
The students' Martinmas festival

OBZORJA STROKE - GRADIVO

Zgodbe vsakdana
Španska muha (zapisala Irena Rožman), Kitajski kužek (zapisala Tanja Lesničar Pučko), str. 84
Everyday stories: Spanish fly (recorded by Irena Rožman); Chinese doggie (recorded by Tanja Lesničar Pučko)

NAGRADE IN PRIZNANJA

Murkovo priznanje in Murkove listine za leto 1995, str. 85
Murko Awards for 1995

POSTRŽEK

Mojca Ramšak, Rajko Muršič
Novice, str. 86
News

Tiskovina

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJILJNICA

č 121

II 131 829 1996

999800201,4

COBISS

GLASNIK SED LETO 36/1996 ŠTEVILKA 4 LJUBLJANA DECEMBER 1996